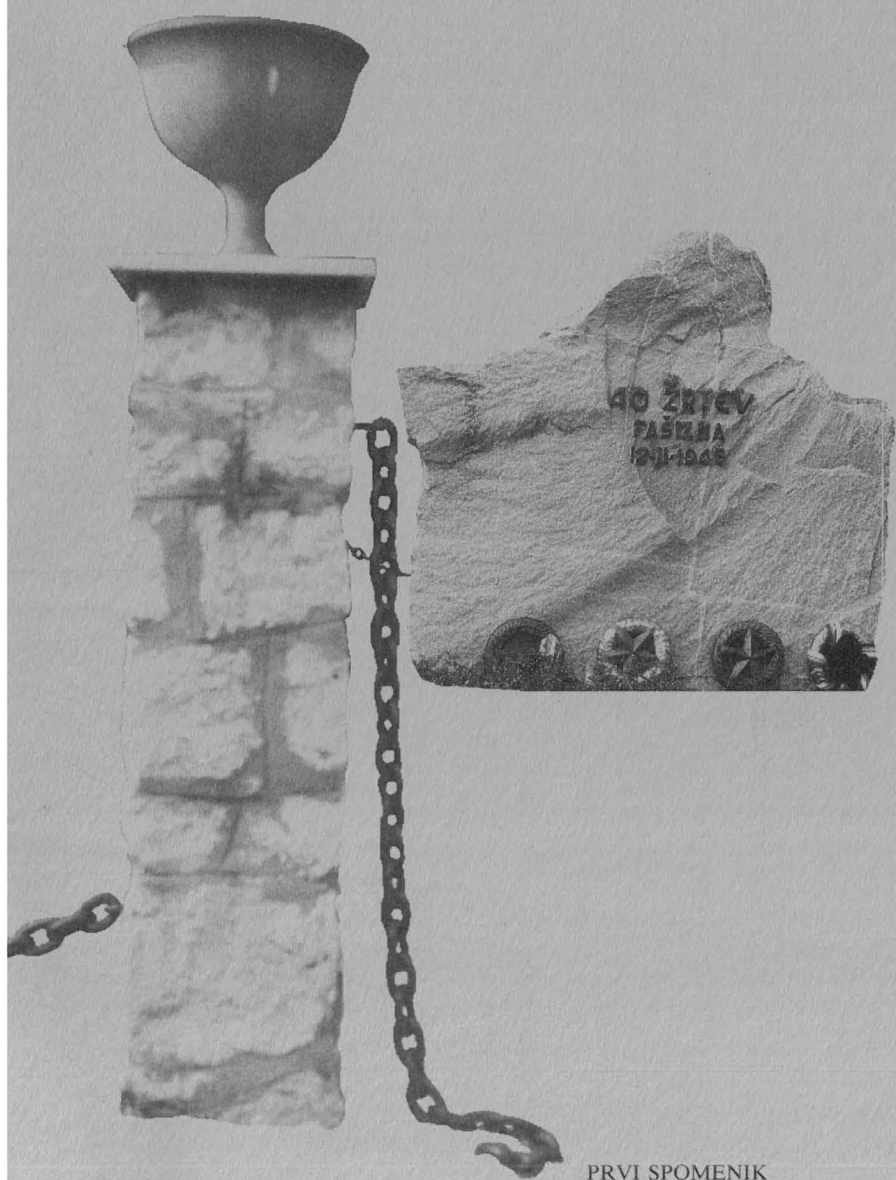

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D 2643

VERA REMIC JAGER

Frankolovski zločin

PRVI SPOMENIK

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije, Ljubljana, Vrtiča 11

REVIJO IZDAJA

Založba Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Armak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Alebert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Čjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

FOTOGRAFIJA

Cveto Sonec

TAJNICA

Mira Puntar

CENA TE ŠTEVILKE

12.000.-

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1900 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA
OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA
ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE
NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982,
KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

PREDGOVOR

1159

Vera Remic Jager	
FRANKOLOVSKI PASIJON	1165

Pojasnila	1206
Opombe	1210
Podatki o talcih – junakih pasijona	1215

Vera Remic Jager	
FRANKOLOVSKI ZLOČIN	1217

Pojasnila	1249
Opombe	1252

Vera Remic Jager	
ECCE HOMO	1255

Sklepna poetska beseda	1278
Pojasnila	1279
Opombe	1281
Podatki o junakih radijske igre	1285

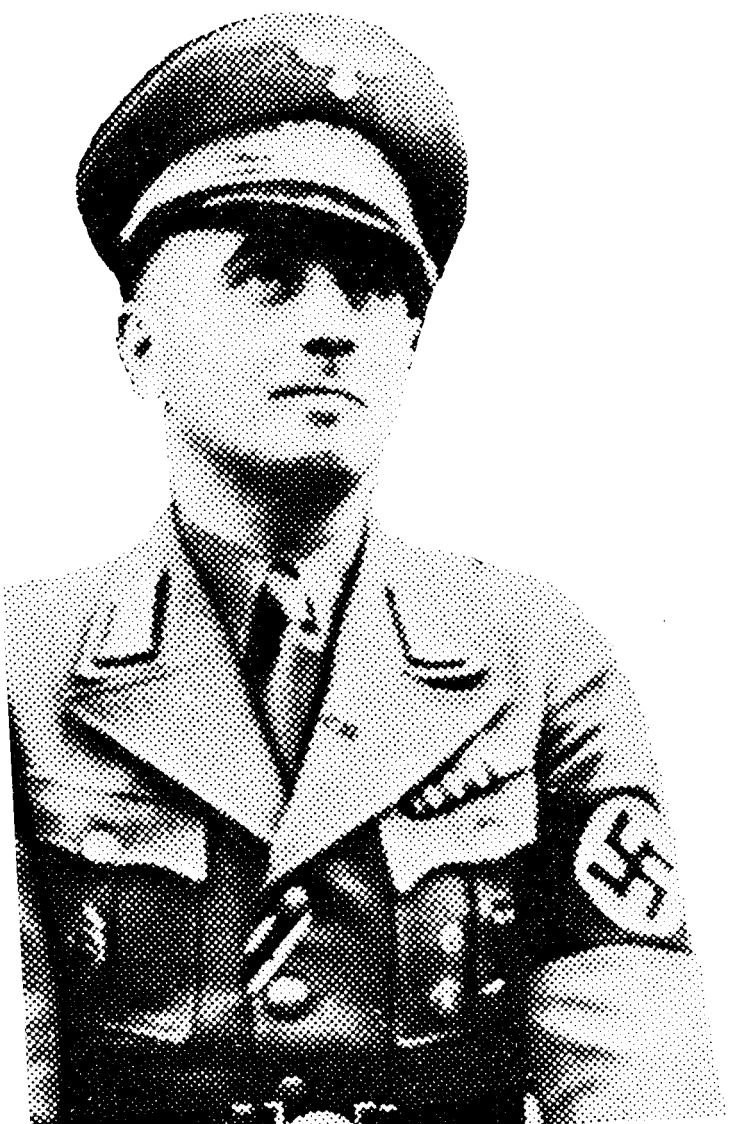
Vera Remic Jager	
KRIVCI FRANKOLOVSKEGA ZLOČINA	1289

France Vurnik	
FRANKOLOVSKI ZLOČIN V DRAMSKIH UPODOBITVAH VERA REMIC JAGER	1293

TRAGEDIJE POSVEČAM OČETU,
ki so ga Nemci obesili na Stranicah pri Frankolovem
12. februarja 1945,
IN MATERI,
zapornici v zloglasnem Starem piskru v Celju

TONI DORFMEISTER

Moje tragedije so zasnovane na resničnem zločinu, ki se je zgodil na Stranica pri Frankolovem, kjer so Nemci obesili sto talcev za zloglasnega krvnika slovenskega naroda Tonija Dorfmeistra, ustreljenega 2. februarja 1945 v Tesnem blizu Stranic, vendar skušajo s svobodno literarno obravnavo preseči stvarno sporočilo o njem, ne da bi pri tem rušile sorazmerje med zgodovinsko resnico in njeno dramsko upodobitvijo, in tako postati drobceno ogledalo naše bližnje preteklosti in našega človeka v njej. Ne domišljam si, da ima to moje ogledalo shakespearovsko globino, upam pa, da dovolj veliko odbojno moč.

Dorfmeister je bil med okupatorjevimi funkcionarji eden najbolj zagrizenih nacistov in strasten sovražnik vsega slovenskega. Po rodu je bil Avstrijec. Erwin Ringel, predstojnik dunajskega Inštituta za medicinsko psihologijo, je pred štirimi leti z neusmiljeno odkritosrčnostjo naslikal avstrijsko dušo, ki jo po njegovem določajo: zatirano otroštvo, nezmožnost soočanja s preteklostjo in nestrpna zadrtnost. Ringel pravi, da Avstrijci še do danes niso opravili z nacističnim obdobjem, kakor da pri njem niso bili udeleženi. Izdajajo se za prvo Hitlerjevo žrtev, kar velja le za državo, sami pa so bili vneti okupatorjevi pomagači, enakovredni soigralci in pogosto tudi voditelji. Med drugim tudi s prizadetostjo zapiše: »Najslabši ljudje, ki so sodelovali pri uničenju milijonov, so prišli iz te dežele... Mi pa o tem molčimo, diskretno se plazimo okrog svoje soodgovornosti, delamo iz Beethovna Avstrijca in iz Hitlerja Nemca.«

Tudi pri »končni rešitvi židovskega vprašanja« (Endlösung) ni mogoče mimo avstrijskega deleža. V holokavstu je zgubilo življenje 65.000, to je tretjina v Avstriji živečih Židov; večina od njih je živela na Dunaju.

Preganjanje Židov so avstrijski »arijci« sprejemali s škodoželjnim odobravanjem, neglede na to, da je ravno židovska liberalna buržoazija z vrhunskimi dosežki v kulturi in znanosti na začetku 20. stoletja potegnila Avstrijo iz zaostalosti.

Kmalu po anšlusu je ameriški odpravnik poslov Riley sporočil z Dunaja svojemu zunanjemu ministru: »Na Dunaju je še veliko slabše kot v Berlinu.« Še isto jesen, 7. novembra 1938, je padel pod krogami židovskega študenta Herschela Grünspana svetnik nemškega veleposlaništva v Parizu Ernst von Rath. To je bil dobrodošel povod za nacistično gonjo proti Židom. Na Dunaju so s posebno zagnanostjo sledili berlinskemu pozivu k maščevalnim akcijam. V noči od 9. na 10. november 1938 je podivjana dunajska svojat zažgala 17 sinagog in 61 molilnic, izropala in uničila 400 židovskih trgovin in 2000 židovskih stanovanj in umorila 27 ljudi. Simon Wiesenthal pravi: »V primerjavi z dunajsko je bila berlinska kristalna noč malodane prisrčno praznovanje.«

Pisatelj Friedrich Thorberg je kmalu po drugi svetovni vojni zapisal, da je antisemitizem neločljiva poteza avstrijske narave. In če lahko verjamemo sodobnemu salzburškemu pisatelju Thomasu Bernhardu, potem bi letos, ob petdesetletnici kristalne noči (Kristallnacht) na Dunaju in v Avstriji prav tako preganjali Žide, kot so jih leta 1938, če bi bila za to dana možnost.

Ko je po zasedbi Jugoslavije prišel Toni Dorfmeister v Celje, je imel za seboj že bogato nacistično preteklost. Že 1934. leta je sodeloval pri nacističnem puču v Avstriji. Kmalu nato je odšel v Nemčijo, kjer je vodil obmejni in inozemski oddelek nacistične mladinske organizacije. Leta 1939 je postal vodja pokrajinskega obmejnega urada nacistične stranke v Gradcu; ta je imel pomembno vlogo pri pripravah na okupacijo slovenske Štajerske. Po razkosanju Jugoslavije je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither imenoval Dorfmeistra za političnega komisarja okraja Celje mesto, sočasno pa ga je določil za političnega komisarja predvidenega celjskega okrožja. Nacisti so Dorfmeistra postavili na čelo največjega okrožja na Spodnjem Štajerskem. Na tem mestu je ostal do svoje smrti. Poleg tega je bil ves čas tudi okrožni vodja Štajerske domovinske zveze.

Dorfmeister si je z vsemi silami prizadeval za čimprejšnje ponemčenje dežele. V boju proti osvobodilnemu gibanju je bil pobudnik pa tudi izvajalec najostrejših ukrepov in najokrutnejših metod. Že avgusta 1941 je dal v svojem okrožju aretirati vse žene pobeglih komunistov in partizanov. Januarja 1942 je zahteval izgon svojcev ustreljenih sodelavcev Osvobodilne fronte. Ujete partizane in njihove bližnje sorodnike je dal streljati na krajih, kjer je bil ranjen ali ubit kakšen funkcionar Štajerske domovinske zveze. Pokojnikov spomin so nacistični veljaki počastili s podobnim hudodelstvom.

Prvotno so kot maščevalni ukrep načrtovali ustrelitev vseh moških iz okolice, kjer je bil ubit Dorfmeister, in požig njihovih domačij. Toda kakor da se jim je zdela ta kazen preblaga, so misel nanjo opustili. Še pred Dorfmeisterovim pogrebom je višji vodja SS in policije in vodja operativnega štaba za uničevanje partizanov Erwin Rösener izdal ukaz, da se v povračilo za Dorfmeisterovo smrt obesi na kraju, kjer je bil ustreljen, sto ljudi.

Jetnike za obešanje so brez sodnega procesa določili gestapovski uradniki v Mariboru, Celju in v Trbovljah, Kurt Stage, komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem, pa je njihove predloge potrdil v soglasju z Rösenerjem in Franzem Steindlom, zveznim vodjem Štajerske domovinske zveze.

V ponedeljek, 12. februarja 1945, so za usmrtitev določene jetnike zjutraj

poklicali iz celic, jim z žico zvezali roke na hrbtu, jih naložili na tovornjake in odpeljali na Stranice pri Frankolovem. Talce so obešali na jablane na obeh straneh ceste Maribor–Celje.

Pri grobovih žrtev okrutnega maščevanja sta okupatorjeva razglasa z imeni obešenih in spomenika s kratkima napisoma: »60 žrtev fašizma 12. II. 1945« in »40 žrtev fašizma 12. II. 1945«.

Nemci se niso zadovoljevali z obračunom po načelu *lex talionis*: oko za oko, zob za zob, temveč so to staro barbarsko postavo običajno presegli; enako povračilo za storjeno dejanje bi bilo po njihovem mnenju preslaboten izraz spoštovanja njihovega večvrednega rojaka in prenizka kazen za manjvrednega nasprotnika, za osvobodilno gibanje pa premil opomin. Zato so za enega svojega pokončali navadno deset naših ljudi. Ob Dorfmeistrovi smrti pa se je njihova maščevalna strast razvnela do krvoločnosti; kakor da so tik pred razsulum tretjega rajha potrebovali še eno osupljivo samopotrditev, ki je porajala v njih varljive občutke moči in nepremagljivosti.

Psihoanalitične raziskave kažejo, da so normalne, duhovno zrele osebnosti manj nagnjene k maščevanju kot nevrotiki, pri katerih želja po maščevanju obvladuje vse njihovo bivanje. Enako velja za skupine in narode, posebno v hudih gospodarskih krizah in socialni ogroženosti. V takih obdobjih se občutek za maščevanje razvije do neslutelih razsežnosti, in če ne najde v družbenih silnicah tedanjosti dovolj tehtnih vzrokov za svoj podvig, jih poišče v preteklosti, v domnevni ali resnični zgodovinski krivici in ponižujočih zapostavljanjih.

Sigmund Freud je pred nastopom Hitlerja izražal upanje, da bo razvoj civilizacije in kulture pomagal človeku obvladovati njegove uničevalne nagone. Freudovo svetlo upanje je kmalu utonilo v somraku nacionalsocialistične religije, z njim pa tudi upanje vseh, ki so se zanašali na njuno odrešujočo moč in ki niso pomislili, da se ti dve pridobitvi človeštva lahko dokaj različno pojmujeta. Tudi Hitler je namreč veliko govoril o kulturi, le da jo je prilagajal svojemu iztirjenemu narcizmu, se pravi svojemu bolnemu samoveličju, in sebičnemu narcizmu milijonov Nemcev.

Freud je tudi z zadovoljstvom ugotavljal, da so Kopernik, Darwin in on močno prizadeli človekov narcizem, ko so mu predočili, kako nepomembno je v resnici njegovo umišljeno poslanstvo v vesolju. Toda na žalost ta znanstvena misel ni zaustavila neutrudnega človekovega narcizma, temveč ga je preusmerila v narod, raso, ideologijo in tehniko, kjer je našel rodovitna tla za svoje delovanje in bolno izživljanje.

Zločesti skupinski narcizem je sprožila že prva svetovna vojna, druga pa ga je razplamtela do brezumja. Nemško samoljubje je v Hitlerju našlo voditelja, kakršnega si je želelo. Nanj je preneslo svoj mit o večvrednosti čistokrvne germanske rase, firerju pa ga je uspelo pripraviti do tega, da je verovalo v njegovo podobo, kakršno si je sam ustvaril v precenjevanju samega sebe, in v njegovo genialnost, ki bo zadostila pangermanski samovšečnosti. Nemci, v svojem fanatizmu slepi za stvarnost, so vzeli Hitlerjeve narcistične blodnje o tisočletnem rajhu zares; brez pridržka so verjeli vsaki njegovi besedi, saj so jo imeli za božjo besedo in za merilo vsega, tudi življenja in smrti. Zanje je postal vsemogočni bog in središče sveta.

Hitler se je zavedal, da je nemškim množicam narcizem potreben za preživetje, zato ga je gojil in zadovoljeval z ideologijo o izvoljenem ljudstvu, hkrati pa izkoriščal za uresničitev svojih nerazsodnih družbenih, gospodarskih in političnih dejanj, za katera je bila ravno narcistična norost najmočnejše psihološko gibalno. In res so mu njegovi goreči verniki pri vseh teh dejanjih stali zvesto ob strani, namesto njega pobijali in z užitkom ter slepim sovraštvom uničevali vse, kar ni pripadalo »herenfolku«, odgovornost za svoje moralne zablode pa licemersko otresali s svojih ramen in jo prelagali na pleča svojih voditeljev.

To je bil čas uzakonjenega zločina in velike krize človekove zavesti. Zato je upravičeno porajal v ljudeh strah pred podivjano orjaško velesilo in njenim nasilnim gospostvom, ki nam je namenilo vlogo sužnjev in konec naše identitete. Ta strah pa je ljudstvo osvestil in spodbudil k upor. S skupno voljo in občim domoljubnim čustvom se je spoprijelo s svojo zgodovinsko usodo in tudi ustvarjalno poseglo vanjo. Za to je potrebna velika življenjska moč, kakršna lahko privre samo iz zdravih, svežih vej in vejic narodnega drevesa, kadar se zave svojih korenin.

Okrepljena narodna zavest je torej gnala našega človeka v neenak boj s sovražniki raznarodovalci. Dokler je bil na prostosti ali kot partizan v svobodni hosti, se je brez pomisleka na nevarnost, ki je prežala nanj z vseh strani, neustrašno bojeval za svoj obstoj in za samostojno zedinjeno Slovenijo, ki so mu jo ravno v tem prelomnem času tako zagotovo obljubljali. Toda če se je znašel za zapahi nacističnega nasilja, je postal igrača v samovoljni igri podivjanih zgodovinskih sil. O njegovem življenju je od tedaj odločala pravica močnejšega, ki ga je največkrat pripeljala na morišče, kakor je tudi junake mojih tragedij.

Zavedam se, da ni besed, ki bi izrazile vsa občutja nedolžnih ljudi, obsojenih

na pošastno smrt; vso grozo, ki jim je pod vešali razklala dušo in zbegala razum. Samo oni so vedeli zanj. Otrpnila je v morilskih zankah. A tudi če bi se kdo od talcev rešil, je prav tako ne bi mogel zaobjeti v svojih besedah, marveč bi jo do zadnjega diha obnavljal v svoji razbičani zavesti.

Vojne grozote so zapustile v duševnosti vsakega človeka, ki jih je doživel, neizbrisne sledove; posebno mlade ljudi so za vselej zaznamovale. Toda ne preostane nam drugega, kot da se sprijaznimo tudi s tem deležem življenja, pa naj je še tako trpek in bridek. Brez te osvobajajoče sprave s preteklostjo bi nam bilo težko živeti. Radoživost v nas bi shirala pod okamenelo bolečino ali pa bi potonila v živem sovraštvu.

Že pred dvema tisočletjema in pol je izrekla Sofoklejeva Antigona tele velike besede: »Ne da sovražim – da ljubim, sem na svetu!«

Avtorica

Frankolovski
pasijon

JETNIKI TALCI:

DOMINIK, kmet, 47 let
FRANJO, uradnik, 54 let
JOŽE, notar, 58 let
KLEMEN, gozdar, 43 let
VINCENC, dijak, 19 let
SKALE, starejši, 54 let
SKALE, mlajši, 20 let
DRUGI JETNIKI TALCI

JETNIKI GROBARJI

KOMANDANT ZAPOROV

PAZNIK

GESTAPOVCI: ERWIN RÖSENER, višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju ter esesovski in policijski general (Der Höhere SS- und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII und SS-Obergruppenführer, General der Waffen-SS und Polizei)

HAGEN, SS-Sturmabführer (po položaju SS-major), Rösenerjev uradnik

KURT STAGE, komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem – šef gestapa (Der Kommandeur der SIPO und des SD in der Untersteiermark)

ALFRED LAUDORF, SS-Hauptsturmführer und Kriminalkommissar (po položaju kapetan)

GEORG KRAMHÖLLER, vodja zunanje izpostave varnostne policije (SIPO) in varnostne službe (SD) v Celju

POLICISTI: Dr. KUEHHAS, policijski polkovnik (Oberst), komandant zaščitnega območja na Spodnjem Štajerskem

WIEGAND, Obersturmführer (poročnik), referent pri komandi zaščitnega območja

POMOŽNI POLICISTI: BIRINGER, narednik (Feldwebel), komandant 1. voda I. čete pomožne policije (Hilfspolizei = HIPO)

STRAŽARJI IN EKSEKUTORJI

OPOMBA: Kjer ni poleg priimka navedeno ime, ga tudi v arhivih ni bilo moči najti.

SMRT

I. DEJANJE

PRIZORIŠČE

Prizorišče naj bo razdeljeno v dva prostora, in sicer pisarno komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem Kurta Stageja v Mariboru in pisarno šefa zunanje izpostave varnostne policije in varnostne službe v Celju Georga Kramhöllerja.

1. prizor

STAGE

STAGE (sedi za pisalno mizo in živčno brska po aktih, ko se na vratih zasliši odločno trkanje, ki ne čaka dovoljenja za vstop. Vrata se sunkovito odpro in v pisarno trešči Erwin Rösener)

2. prizor

STAGE IN RÖSENER

RÖSENER: Heil Hitler!

STAGE (skoči pokonci): Heil Hitler, Herr General! (Se rokujeta.) Vaš obisk mi je v veliko čast; toda če sodim po vaši razburjenosti, se bojim, da je v zvezi z neprijetnim dogodkom.

RÖSENER: Ste že slišali o napadu na Dorfmeistra?

STAGE: Menda je hudo ranjen.

RÖSENER: Mrtev! Danes je podlegel ranam.

STAGE: To je pa neprecenljiva škoda za Spodnjo Štajersko.

RÖSENER: Dajte mi polo papirja!

STAGE (vzame iz predala polo papirja, jo uslužno položi na pisalno mizo in prepusti svoj prostor Rösenerju): Izvolite, Herr General.

RÖSENER (se usede za Stagejevo pisalno mizo in napiše na polo papirja): ZA USTRELJENEGA DORFMEISTRA SE MORA TAKOJ OBESITI STO

BANDITOV PRI MLINU NA FRANKOLOVEM. Rösener. (Ko konča, izroči polo s svojim ukazom Stageju.)

STAGE (bere; na prizorišču se pokaže povečano Rösenerjevo povelje, tako da ga lahko preberejo tudi najbolj oddaljeni gledalci; če te možnosti ni, naj ga Stage prebere počasi in razločno, na glas; ko Stage prebere napisano, začudeno pogleda Rösenerja in ga brezbarvno vpraša): Sto banditov?

RÖSENER (mrzlo): ¹Jawohl. Sto banditov.

STAGE (po kratkem premoru): In kdo jih bo določil?

RÖSENER: Vi, ²Herr Stage.

STAGE (se zdrzne): Jaz?

RÖSENER (mirno in preudarno): V navodilih o izvajanju kazenskega prava za Spodnjo Štajersko, ki jih je vašemu predhodniku Ottu Lurkerju poslal šef civilne uprave dr. Uiberreither, je postopek takole določen: smrtne kazni za politične zločince izreka osebno komandant varnostne policije in varnostne službe.

STAGE (s prikrito zlobo): Ko ste vi, Herr Rösener, postali vodja operativnega štaba za uničevanje band, ste si pridržali pravico, da sami odločate o usodi partizanov in njihovih podpornikov pred posebnim sodiščem za politično kazenske zadeve, pod katerega spada Spodnja Štajerska.

RÖSENER: To pot bomo sodišče obšli. Ni časa za ceremonije. Sicer pa se morajo zaporji tako izprazniti pred bližajočo se fronto. Lažje primere je treba izpustiti, težje likvidirati. O tem mojem ukazu obvestite tudi vse izpostave.

STAGE: Dovoljujem si vas opozoriti, da nad zaporniki še ni izrečena obsodba.

RÖSENER: (neučakano in nejevoljno, s povzdignjenim glasom): Saj sem vam rekel, da bomo uredili zadevo brez sodišča; gre za varnostni policijski in povračilni ukrep, ki je potrjen policijskoupravnemu postopku, ne pa sodišču oziroma sodni obravnavi.

STAGE: Že razumem, vendar –

RÖSENER (mu nestrpno skoči v besedo): Takole se bova zmenila: vi mi boste poslali seznam za usmrnitev predlaganih oseb z njihovimi osebnimi podatki in s kratkim opisom obremenitve, jaz pa bom v soglasju z zveznim vodstvom Štajerske domovinske zveze oziroma njenim vodjem Steindlom odredil eksekucijo.

STAGE (uslužno in ponižno): Kakor ukazujete, Herr General. Toda Maribor nima toliko banditov.

RÖSENER: Saj imamo vendar izpostave! Med njimi najmočnejšo v Celju. Maribor naj bi jih dal polovico, drugo polovico pa Celje s Trbovljami.

STAGE (neprizadeto, kakor da ne bi šlo za življenje ljudi): To bi pa že šlo. In kdo bo izvršil kazen?

RÖSENER: Pomožna policija. In sicer ena od enot, ki se je iz Banata umaknila pred Rdečo armado in je bila poslana v Savinjsko dolino. Najverjetneje

¹ Da

² Gospod Stage

vod, ki straži premogovnik Zabukovico.

STAGE: A komu boste zaupali zavarovanje kraja in vodstvo eksekucije, če smem vprašati?

RÖSENER: Komandantu zaščitnega območja, polkovniku Kuehhasu.

STAGE: Mene zadeva potemtakem samo izbira ljudi za justifikacijo.

RÖSENER: Pa sodelovanje pri njeni pripravi in izvedbi, kar se razume samo po sebi.

STAGE (razočarano, ker se ne bo mogel izmuzniti): Seveda, seveda.

RÖSENER: Da bo vsa stvar čim hitreje stekla, se še danes povežite s Kuehhasom in z vodjem celjske izpostave Georgom Kramhöllerjem. Ga poznate?

STAGE: Na videz.

RÖSENER: Star policijski maček, ki se je doslej še vedno izkazal vreden mojega zaupanja, in prepričan sem, da se bo tudi v tem primeru.

STAGE: Je seznanjen z vašim ukazom?

RÖSENER: Danes ga bo seznanil z njim moj uradnik, sturmbannführer Hagen. In polkovnika Kuehhasa. S tem namenom se je zadržal v Celju.

STAGE: Tozadevno je torej vse urejeno.

RÖSENER: Vaše talce pošljite iz varnostnih razlogov že dan prej v Celje; od tam je namreč nekoliko krajša pot do Frankolovega kot iz Maribora in zato manjša možnost za kakšna neljuba presenečenja.

STAGE: Kolikor mi je znano, so celjski zapori od novoletne ofenzive nabito polni.

RÖSENER: Za eno noč bo Kramhöller dodatnih petdeset banditov že kam stlačil. Nič ne de, če jo bodo slabo prespali, pa tudi nič, če jo bodo prestali. Bodo imeli vsaj manj moči za kakšne histerične izbruhe pod vešali.

STAGE: Ali za ¹galgenhumor.

RÖSENER: Ta bi eksekutorje še bolj deprimiral kot upornost in junaštvo.

STAGE: ²Genau.

RÖSENER: Vojaštvo, ki bo zavarovalo kraj obešanja, pošljita s Kuehhasom že prejšnji večer na položaje. (Stopi k zemljevidu, ki visi na zadnji steni, in z roko pokaže, kam naj se razporedi vojska): Zasede naj strateško pomembne točke na sektorju Frankolovo–Stranice–Konjiška gora–Stenica. Seveda brez navedbe vzroka in karseda neopazno, da zbiranje vojske ne bo zbudilo pozornosti pri tamkajšnjem prebivalstvu. Ali pri banditih, ki se bodo tiste dni zadrževali na tem področju.

STAGE: Razumljivo, saj gre za ozemlje, kjer so partizanske enote izvedle že številne napade na naša tovorna in osebna vozila. Posebno Bračičeva brigada.

RÖSENER: Trupla naj visijo do sončnega zahoda – v strah in opomin temu upornemu ³folku.

¹ Obešenjaški humor (prisiljena šala)

² Točno

³ Ljudstvo

STAGE: S tega vidika bi bilo to gotovo zelo koristno; toda ker bi v tem primeru morala ostati tudi cesta Maribor–Celje do mraka zaprta – in to je cesta prvega reda – se bojim, da bi tako dolga zapora povzročila prevelik prometni zastoj.

RÖSENER: Jih pa snemite prej. Ukrepajte po lastni presoji.

STAGE: Prav.

RÖSENER: Ta ¹Gesindel bomo ustražovali tudi z drugimi sredstvi. Posebno vi, Herr Stage, nam lahko s svojo ustvarjalno domišljijo pri tem veliko pomagate.

STAGE: Priznati vam moram, Herr General, da mi zadnje čase nezadržno usiha.

RÖSENER: Prej bi pričakoval, da jo bodo priznanja gospoda prezidenta še razgibala in vam dala novega poleta.

STAGE: Hm. Težko je. Vsak dan težje. V glavi vse pogosteje čutim neznosno praznino.

RÖSENER: Utrujeni ste, Herr Stage. Odpočiti bi se morali.

STAGE: Nisem utrujen, ampak osupel nad nenavadnimi pojavi. Glejte: če zaprete žival v kletko, se spočetka krčevito brani in upira; sčasoma pa ji otopijo čuti in ujetništvo postane del njene zlomljene notranjosti. To ljudstvo tu pa kakor da pije iz trpljenja neizčrpno moč, ki ne samo da ga ohranja pri življenju, temveč spodbuja k junaštvu.

RÖSENER (preteče): Tudi to junaštvo bomo ukrotili!

STAGE: Treba bo iznajti učinkovitejše metode, s katerimi bomo paralizirali to razborito kolektivno podzavest; z dosedanjimi, čeravno smo jih zadnji čas strokovno izpopolnili, ji ne pridemo do živega.

RÖSENER: Morda vam bo pri tem v oporo tole dejstvo: če se je tako majhna etnična skupnost obdržala tisoč petsto let med dvema močnima kulturama – germansko in romansko – je morala biti neverjetno odporna. Boj za obstanek pa je to njeno odpornost še krepil, hkrati pa oblikoval samosvoj značaj. Nacionalne značilnosti niso zapisane v genih, kot misli večina, ampak so kulturnozgodovinsko pogojene. In če hočemo obvladati to vražje pleme, se moramo med drugim spoprijeti tudi s to njegovo dediščino.

STAGE: Potemtakem bi morali na Spodnjem Štajerskem vzdrževati red s čisto posebnimi ukrepi, ki bodo delovali na nprav in duha te nepokorne in puntarske srenje.

RÖSENER: Prepričan sem, da me boste v skladu z mojimi napotki prav kmalu iznenadili s izvirnimi zamislami za nadaljnji boj, saj ste na tem področju nenadkriljiv mojster.

STAGE (polaskan): Potrudil se bom.

RÖSENER: Z novimi oblikami dela takoj seznanite svoje sodelavce in jih prisilite, da bodo vztrajali pri njih. Samo vztrajnost nas bo pripeljala tja, kamor smo namenjeni.

STAGE: Vztrajnost terja močno voljo, ki se ne boji izzivov in se ne ustavi pred

¹ Sodrga, drhal, svojat

ovirami. Ta volja pa se je pri marsikaterem mojem uslužbencu utrudila v večletnih naporih.

RÖSENER: Take je treba pri priči zamenjati z mlajšimi, spočitimi močmi, ki jih preveva reformatorski duh. Zgodovina si ne more privoščiti zastojev.

STAGE: Pa tudi ne mehkočutnosti

RÖSENER: Veseli me, da sva si tudi v tem edina.

STAGE: Le enak odnos do stvari zagotavlja uspeh.

RÖSENER: Kar se tiče eksekucije, mislim, da sva se o vsem dovolj natančno pomenila in da boste svojo nalogo v redu opravili.

STAGE (uslužno): Lahko se zanesete name, Herr General.

RÖSENER: Če bo še kaj nejasnega, me pokličite v Ljubljano. Sicer pa se bova tako videla na Dorfmeistrovem pogrebu. Naročite Kramhöllerju, naj za tisti dan skliče sestanek v tej zadevi.

STAGE: In kdo poleg naju naj se ga udeleži?

RÖSENER: Samo Kramhöller in Kuehhas. Če hočemo obdržati vso stvar v strogi tajnosti, potem mora o njej vedeti čim manj ljudi.

STAGE: In kdaj želite, da bi se sestali?

RÖSENER: Takoj po pogrebu.

STAGE: Do takrat bodo priprave za ta povračilni ukrep v polnem teku, tako da bomo lahko prišli pred vas že s konkretnimi vprašanji.

RÖSENER: In odgovori. (Ponudi Stageju roko.)

OBA HKRATI: Heil Hitler!

STAGE (pospremi Rösenerja do vrat svoje pisarne.)

3. prizor

STAGE

STAGE (se vrne za svojo mizo in pokliče po hišnem telefonu kriminalističnega komisarja SS-Hauptsturmführerja Alfreda Laudorfa): ¹Herr Laudorf, kommen Sie sofort zu mir!

4. prizor

STAGE IN LAUDORF

LAUDORF (strumno vstopi): ²Bitte, Herr Chef!

STAGE (mu molče pomoli Rösenerjev ukaz.)

LAUDORF (ga prebere in zavzdihne): ³Um Gotteswillen! Sto ljudi za enega strankinega človeka!

¹ Gospod Laudorf, pridite takoj k meni!

² Prosim, gospod šef!

³ Za božjo voljo!

STAGE: Dorfmeister je za stranko res veliko naredil: po ¹anšlusu Avstrije k rajhu je bil v Grazu vodja pokrajinskega obmejnega urada, ki je imel nalogo dokazati, da je Spodnja Štajerska naša; zato je bil takoj po njeni osvoboditvi kot najboljši poznavalec tukajšnjih razmer poslan v Celje in imenovan za okrožnega vodjo, pozneje pa še za deželnega svetnika. Tudi na teh mestih je pokazal veliko požrtvovalnost, toda sto življenj se še meni zdi malo preveč, čeravno nisem sentimentalen človek.

LAUDORF (razburjeno): Očitno se Rösener ne zaveda, kakšne posledice lahko ima takšna represalija za nas.

STAGE: Če bodo tudi partizani pokončali sto naših za vsakega svojega pripadnika, potem se ve.

LAUDORF: Mislil sem predvsem na nepopravljivo politično škodo, ki bi nam bila prizadejana s tem dejanjem.

STAGE: Predlagam, gospod Laudorf, da prepustiva razpravljanje o tej škodi našim predpostavljenim.

LAUDORF (malce užaljeno): Pa saj to ni mogoče, da bi jih obesili sto! Tudi če bi jih hoteli, jih ne moremo, ker jih toliko preprosto nimamo.

STAGE: Polovico jih bo dalo Celje s Trbovljami.

LAUDORF: To se že drugače sliši, mislim, kar se števila tiče; vendar si jih tudi petdeset ne upam najti v naših zaporih.

STAGE: Bova jih našla, Herr Laudorf, bova.

LAUDORF: Nisem prepričan.

STAGE: Zakaj ne?

LAUDORF: Ker so trenutno za rešetkami pretežno ljudje, ki jih bomo morali zaradi pomanjkanja obremenilnih dokazov oprostiti in slej ko prej izpustiti.

STAGE (hladno): Ne razumeva se dobro, Herr Laudorf. Gre za povračilo, ne za ukrep proti storilcem kaznivega dejanja. Glede na to bo usmrtitev zunaj zakona in sodbe.

LAUDORF (osuplo): Takooo?

STAGE: Tako zahteva Rösener. Zaradi tega bova morala pri izbiri talcev kriterij zelo zaostriti in določiti za obešanje vse partizane, ki so bili zajeti z orožjem, in vse funkcionarje Osvobodilne fronte.

LAUDORF (se zagleda skozi okno, kakor bi razmišljal o tej kočljivi zadevi, nato pa odgovori Stageju s kančkom upornosti v glasu): Pregledal bom vse spise in izločil iz njih primere z najhujšimi prestopki; če jih ne bo dovolj, se bo pač moral Rösener zadovoljiti s skromnejšim povračilom.

STAGE: Dvomim, da bi se. Zato se kar potrudite in izberite za ta posebni postopek določeno število političnih zapornikov.

LAUDORF (trmasto molči.)

STAGE: Kljub temu, da bo Rösenerjev uradnik sturmbannführer Hagen danes govoril s Kramhöllerjem in da mislim tudi sam stopiti z njim v stik, bi bilo

¹ po priključitvi; Anschluss je predvsem nasilna priključitev, kot je bila priključitev Avstrije k Nemčiji marca 1938.

dobro, da bi ga o Rösenerjevem povelju takoj pismeno obvestili. Najbolje po teleprinterju.

LAUDORF: In kako želite, da formuliram dopis? (Odpre svoj notes in čaka na Stagejev narek.)

STAGE (počasi narekuje): Višji SS in policijski vodja je zapovedal: Nato navedite Rösenerjev dobessedni ukaz, zatem pa: Celje s Trbovljami mora dati petdeset talcev. In moj podpis: Komandant SIPO in SD Stage.

LAUDORF: Hvala. (Zapre notes in odide.)

STAGE (bulji nekaj časa v prazno, potem pa začne vrteti telefonske številke.)

STAGEJEVA PISARNA UTONE V TEMO.

KRAMHÖLLERJEVA PISARNA SE RAZSVETLI.

5. prizor

KRAMHÖLLER

KRAMHÖLLER (stoji razkoračen sredi sobe in strmi v teleprinterski zapis, ko potrka na vrata. Kramhöller se zdrzne, nato pa nekoliko zmedeno in odsotno zakliče): ¹Weiter!

6. prizor

KRAMHÖLLER IN HAGEN

HAGEN (vstopi mirno in prijazno pozdravi): ²Guten Tag, Herr Kramhöller!

KRAMHÖLLER (prijetno iznenaden): Guten Tag, Herr Hagen! Pravkar sem vas nameraval poklicati v Ljubljano in se z vami posvetovati.

HAGEN: O čem pa?

KRAMHÖLLER: Od Stageja iz Maribora sem prejel obvestilo o povračilnem ukrepu za Dorfmeistra.

HAGEN: Ravno v zvezi z njim prihajam. In kaj mislite o njem, o obvestilu namreč?

KRAMHÖLLER: Jaz ne smem nič misliti, ampak samo izpolnjevati povelja višjih.

HAGEN: Jaz pa si drznem od časa do časa uporabiti tudi svojo glavo, čeravno pravijo, da jo imamo Nemci samo zato, da posadimo nanjo klobuk ali vojaško kapo.

KRAMHÖLLER (malce cinično): Za nas misli firer!

¹ Naprej!

² Dober dan, gospod Kramhöller!

HAGEN: Za mene mu ni treba; posebno kadar gre za krvavo igro z ljudmi, si hočem o njej ustvariti svojo sodbo; mimo vseh ideologij.

KRAMHÖLLER: V takih primerih je pa to še posebno tvegano.

HAGEN: A še bolj tvegano je odobravati tako početje, ki je v popolnem nasprotju s civilizatorskimi težnjami po prijaznejših in tolerantnejših medčloveških odnosih.

KRAMHÖLLER: V tem primeru bi bilo treba poleg teh teženj upoštevati tudi nenavadne okoliščine, v katerih je bil ubit Dorfmeister, in se predvsem na tej podlagi odločiti za kazen. Ali oprostitev.

HAGEN (postane pozoren): In kakšne so bile te okoliščine?

KRAMHÖLLER: V bližini Frankolovega je bil napaden policijski transport; sredi kolone pa se je nepričakovano znašel Dorfmeister s svojim osebnim avtomobilom.

HAGEN: Torej sploh ni šlo za napad na določeno osebo?

KRAMHÖLLER: Niti za napad na kogarkoli. Temveč za obstreljevanje tovarnjakov in za zaplembo njihove vsebine – streliva in hrane.

HAGEN (prizadeto): Tega mi moj šef ni povedal! Zdaj sem pa še bolj zadovoljen, da sem ga skušal odvrniti od te grozne kazni.

KRAMHÖLLER: In kaj ste dosegli?

HAGEN: Do danes še nič; vendar še nisem vrgel puške v koruzo. Zdaj, ko vem, da je bila Dorfmeisterova smrt posledica vojaške akcije, mu bom verjetno laže dopovedal, da se bo ta eksekucija štela za vojni zločin.

KRAMHÖLLER: To pa prav gotovo.

HAGEN: Če že mora vrniti milo za drago, potem naj se ravna po starodavnem talionskem načelu glavo za glavo in da enega ustreliti, ne pa obesiti – tudi Dorfmeister je bil ustreljen in ne obešen – čeprav tudi od tod ne pelje pot do pomiritve, ampak do novega brezumnega nasilja.

KRAMHÖLLER (hladno preudarno): Tudi deset za enega – kot je naša običajna praksa – bi še šlo, če ne bi sprejel vašega predloga.

HAGEN: Vsekakor bi bilo bolje doseči vsaj to kot nič, če že moramo v svoji družbenozgodovinski vlogi kršiti osnovna etična načela.

KRAMHÖLLER: To doseči pri Rösenerju, bi bilo že kar presenetljivo veliko.

HAGEN: Maščevalnost je na žalost še vedno naše najmočnejše čustvo, čeravno smo se že velikokrat prepričali, da nas zastruplja, hkrati pa podžiga napetost med nami in našimi nasprotniki.

KRAMHÖLLER (mu seže v besedo): – ki sproža nove napade in nove medsebojne obračune. To je začaran krog verižnih reakcij.

HAGEN: Če sovraštvu postavljate nasproti sovraštvo, ga samo poglobljate in širite. Zato bi ne smeli prilivati olja na ogenj mržnje, marveč bi ga morali gasiti in s tem prispevati k strpnemu sožitju in pravni varnosti tudi na zasedenih ozemljih.

KRAMHÖLLER (vseskozi prilagodljivo): Pa tudi dosegli bi več s takšno taktiko. Kakršen gre glas v gozd, takšen se vrača odmev.

HAGEN: Tako smo pa zajezdili svojo politično furijo, na kateri izgubljam

ravnotežje, in se vrnili h kultu svojih tevtonskih prednikov.

KRAMHÖLLER: Se pravi v divjaštvo in staroveški mrak.

HAGEN: Hoteli smo delati veličastno zgodovino, pa smo skrojili pošastno politiko. Še nikoli ni bila dobra ideja tako iznakaženo utelešena kot v tretjem rajhu.

KRAMHÖLLER: In ni prinesla tako poraznih rezultatov.

HAGEN: Zakaj? Ker se naša zavest peča samo z nami. In ker mislimo samo na življenje, nikdar pa na smrt. Kakor da je za nas ni, da smo nesmrtni – kot bogovi! Lahko si predstavljamo druge goreti v krematorijskih pečeh, padati pod rafali, bingljati na vešalih – ne pa nas, izvoljenega ljudstva. Kaj če drugi umirajo, samo da mi živimo!

KRAMHÖLLER: In da nam je dobro na zemlji.

HAGEN: Smo se že kdaj odpovedali svojim ugodnostim v dobro drugih? Nikogar med nami ne poznam, ki bi se bil pripravljen spuščati v nevarnost zaradi žrtev nasilja in barbarskega obračunavanja.

KRAMHÖLLER: Tuja bolečina nas ne boli. Tuja smrt ni naša smrt.

HAGEN: Se bomo morali srečati s svojo lastno smrtjo, da bomo priznali pravico do življenja tudi drugim – vsakemu živemu bitju pod soncem – in vztrepetali ob smrtni grozi soljudi?!

KRAMHÖLLER: Preveč sebični in nestrpni smo.

HAGEN: S tem ko smo dali nestrpnosti neomejeno pravico, smo uničili weimarsko republiko, namesto nje pa dobili samodrško vladavino in z njo razosebljeno ter uniformirano sedanost.

KRAMHÖLLER: Ki smo se ji iz strahu in koristolovstva prilagodljivo udinjali.

HAGEN: S tem pa zapravili svojo notranjo svobodo in znakazili svoj značaj.

KRAMHÖLLER: To pa je po mojem najhujše, kar nas je moglo doleteti.

HAGEN: Če hočemo rešiti sebe in vse, ki smo jih potegnili v divji ples zla in uničevalne strasti, se moramo začeti ravnati po znameniti Schopenhauerjevi maksimi: Ne škoduj nikomur, temveč pomagaj vsem, kakor moreš! To je razširitev najpomembnejše zapovedi: Ne ubijaj!

KRAMHÖLLER: Vsako etično prizadevanje bi bilo zaman, dokler nas obvladujejo brezmejna sebičnost, bolna samovšečnost in nestrpnost do drugačnosti. Morála in te tri slepe sile, ki so sprte z zdravim razumom, pa se med seboj izključujejo.

HAGEN: Po teh bridkih izkušnjah, ki nam jih je prinesla ta nesrečna vojna, bomo morda le pripravljeni vzeti pamet v roke. Še prej pa bi se morali spoprijeti z našim narcizmom; narcizem ovira razum in omejuje človekoljubje, ki bi edino lahko premagalo naš osebni pa tudi nacionalni egoizem, opravičevan z zgodovinsko krivico.

KRAMHÖLLER: Vsaj obrzdale bi ga in s tem morda ublažilo našo usodo.

HAGEN: Ta je že zapečaten!

KRAMHÖLLER (v skladu s Hagnovim stališčem): Če je tako, kot predvidevate, potem krvava obračunavanja nimajo nobenega smisla več. Rösener je spustil iz misli, da se piše leto petinštirideseto.

HAGEN: Preden sem prišel k vam, sem bil pri komandantu zaščitnega območja, polkovniku Kuehhasu.

KRAMHÖLLER: In kakšno stališče je on zavzel do Rösenerjevega ukaza?

HAGEN: Uprl se je, da bi ljudi obešal. Pripravljen jih je postreliti, ako bo Rösener vztrajal pri svojem sklepu, toda samo če bo dobil od njega pismen nalog. Prepričan pa je, da taka kazen ne bo zatrla osvobodilnega gibanja, marveč ga bo z zavezanostjo mrtvim soborcem še okrepila.

KRAMHÖLLER: Torej se tudi polkovnik Kuehhas dobro zaveda odgovornosti, ki bi si jo naprtil s to zadevo, zato bi se ji rad izognil.

HAGEN: Tudi vam svetujem, da umaknete prste od nje.

KRAMHÖLLER: Če bi še Stage podobno reagiral kot mi, potem bi bil Rösener prisiljen omiliti kazen.

HAGEN: Stage je po naravi krut človek, zato od njega ne pričakujte velikodušnosti. Ne spominjam se, da bi predlagano kazen kdaj znižal, navadno jo je še zvišal. In če je na Norveškem brezobzirno kršil mednarodno pravo, zakaj ga ne bi tudi tukaj.

KRAMHÖLLER (neprevidno blekne): V naši deželi.

HAGEN (se ob tej pripombi začudeno zazre v sobesednika; nato pogleda na uro in se nekoliko zadržano poslovi): Čas je, da grem.

KRAMHÖLLER: Se smem obrniti na vas, če bom potreboval v tej neprijetni zadevi še kakšen nasvet?

HAGEN: Na razpolago sem vam.

KRAMHÖLLER (priliznjeno): Lepa hvala za vašo pripravljenost, Herr Sturmbannführer. Zelo bi me veselilo, če bi se vam posrečilo pripraviti Rösenerja do razsodnejše odločitve.

HAGEN: Tudi mene. ¹Auf Wiedersehen! (Ponudi Kramhöllerju roko.)

KRAMHÖLLER (med rokovanjem): Auf Wiedersehen, Herr Hagen! (Pospremi Hagna do vrat svoje pisarne. Nato se vstopi sredi sobe in po kratki zamišljenosti pravi): Čuden patron, tale Hagen!

STAGEJEVA PISARNA SE PONOVRNO RAZSVETLI

7. prizor

KRAMHÖLLER IN STAGE

STAGE (vrti telefon; zazvoni pri Kramhöllerju.)

KRAMHÖLLER (dvigne slušalko): Halo!

STAGE: Tu komandant varnostne policije in varnostne službe Kurt Stage.

Vodjo celjske izpostave, gospoda Kramhöllerja, prosim.

KRAMHÖLLER: Pri aparatu.

STAGE: Heil Hitler, Herr Kramhöller!

¹ Na svidenje!

KRAMHÖLLER: Heil Hitler, Herr Kommandant!

STAGE: Žal mi je, da mora biti najin prvi stik na vašem novem delovnem mestu posvečen smrti.

KRAMHÖLLER: Imate v mislih Dorfmeistrovo smrt?

STAGE: ¹Jawohl. Za pogreb preskrbite čim lepši venec. Političnemu vodstvu moramo pokazati, da je izguba gospoda landrata tudi nas globoko prizadela. Sožalje bom stranki izrekel sam.

KRAMHÖLLER: Se nameravate udeležiti pogreba?

STAGE: Vsekakor. In takrat, takoj po pogrebu, se bomo z Rösenerjem natančneje pogovorili o izvedbi njegovega načrta. Na sestanek povabite tudi polkovnika Kuehhasa.

KRAMHÖLLER: Že danes vam povem, da nimam ljudi za maščevalno akcijo.

STAGE (mrzlo, neprizadeto in nekoliko cinično): Petdeset pa res ni taka reč ob dejstvu, da imate nabito polne zapore političnih kaznjencev.

KRAMHÖLLER: Vendar ne takih, ki bi zaslužili smrtno kazen.

STAGE: Tak je Rösenerjev ukaz in temu se menda ne boste upirali.

KRAMHÖLLER: Saj se ne upiram, a če ni, še smrt ne more vzeti.

STAGE: Rösener se s to vašo oziroma ljudsko modrostjo verjetno ne bi strinjal.

KRAMHÖLLER: To je njegova stvar, a mene ne more prisiliti, da bi jo zanikal.

STAGE (z grožnjo v glasu): Tudi to se lahko zgodi.

KRAMHÖLLER (lisjaško): Rösenerja previsoko cenim, da bi mu pripisal tako neumnost.

STAGE: Še to, da ne pozabim! Jame za obešence bodo kopali vaši jetniki, zato tudi te čimprej določite. Poiščite jih med političnimi zaporniki z manjšimi prekrški.

KRAMHÖLLER: Najti take, ni problem, a za eksekucijo – to je pa čisto nekaj drugega.

STAGE: Posvetujte se s Schönrockom – on dobro pozna vse primere v vaših zaporih – in mi čimprej sporočite izsledke tega posveta. (Nekoliko prijazneje): Velja?

KRAMHÖLLER: Takoj po prejemu vašega obvestila sem govoril z njim pa tudi z drugimi strokovnimi uradniki; vsi po vrsti so mi zatrdili, da v celjskih in trboveljskih zaporih ni takih ljudi, ki bi prišli v poštev za usmrnitev.

STAGE: Kdo v tej deželi pa ne pride v poštev, lepo vas prosim! Saj je že vsak smrkavec bandit!

KRAMHÖLLER: Za to je treba dokazov!

STAGE: Bolezni, naravne nesreče in lakota ugonobijo na milijone ljudi, mi pa se, polni moralizatorskih predsodkov, pomišljamo pospraviti nekaj sovražnikov, ki nam stojijo na poti k cilju.

KRAMHÖLLER (svetohlinsko): Ta vzvišeni cilj gotovo opravičuje vsa sredstva, zato bi vam rade volje dal zahtevane talce, če bi jih le imel.

STAGE (z dvignjenim glasom): Kako da jih nimate! Že vsi ti, katerih zaključni

¹ Da.

akti so tu pri meni (udari po kupu aktov na svoji pisalni mizi), so sami težki kalibri, vendar niste niti enega od njih predlagali za usmrtitev. Ne vem, odkod ta vaša obzirnost in prizanesljivost.

KRAMHÖLLER (obvladano s prikritim nasprotovanjem): Bi mi lahko, prosim, povedali, kaj tako težkega so po vašem mnenju zagrešili ti zaporniki, da bi morali pod strel ali na vešala?

STAGE: Ste mar pozabili, kaj nam je naročil firer?

KRAMHÖLLER: Ne morem vedeti, na katero od njegovih naročil se sklicujete.

STAGE: Da od podčloveške sodrge ne sme ostati nič. Šele ko bomo očistili svet teh manjvrednih ljudstev, bosta zavladali na zemlji prava svoboda in prava ljubezen, kakršno oznanja nacionalsocializem.

KRAMHÖLLER: Kolikor vem, velja to naročilo za Žide in Cigane.

STAGE: Pa tudi za tiste Slovane, ki se nočejo podrediti naši volji.

KRAMHÖLLER (molči.)

STAGE: Halo! Halo, me slišite?

KRAMHÖLLER: Prav dobro vas slišim, Herr Kommandant. Kar nadaljujte.

STAGE: O primerih, katerih zaključni spisi so tu pri meni, se bom odločil glede na zahtevano število talcev, o drugih pa pričakujem od vas v najkrajšem času izčrpno poročilo.

KRAMHÖLLER: Če gre za povračilni ukrep zunaj zakona in višji ukaz, potem je pisanje poročil samo zapravljanje časa.

STAGE: O tem, ali jih bomo pisali ali ne, bom odločal jaz.

KRAMHÖLLER: Prav. A ravnokar je bil pri meni sturmbannführer Hagen.

STAGE (zviška): O tem sem obveščen.

KRAMHÖLLER: No, in Hagen mi je rekel, da bo skušal doseči pri svojem šefu omilitev kazni.

STAGE (prevejano): To bi tudi jaz pozdravil, vendar se bomo morali do morebitnega preklica Rösenerjevega povelja, ki ga je napisal tu v moji pisarni, ravnati po njem in pripraviti vse potrebno v skladu z njim. Sicer pa, kolikor poznam Rösenerja, močno dvomim, da bi ga mogel Hagen, ta romantični humanist, odvrniti od njegovega prvotnega sklepa.

KRAMHÖLLER: Mislím, da Rösener Hagna dokaj visoko ceni.

STAGE: Nasprotja se privlačujejo; to pa je tudi vse.

KRAMHÖLLER: Iz take medsebojne privlačnosti se pogosto rodijo dobre stvari.

STAGE: Zapomnite si, Kramhöller: Hagnova etika Rösenerja zabava, ne bo pa se nikoli ravnal po njej, ker mu logika zgodovine tega ne dopušča.

KRAMHÖLLER: Čakajmo in upajmo v moč Hagnovega vpliva na Rösenerja.

STAGE: Upamo lahko, tega nam nihče ne prepoveduje. Čakati pa ne smemo, ker nam Rösenerjev ukaz tega ne dovoljuje.

II. D E J A N J E

PRIZORIŠČE

Jetniška celica v celjskem Starem piskru. V njej so zaprti Dominik, Franjo, Jože, Klemen in Vincenc. Nad vrati celice gori slabotna žarnica. Skozi visoko zamreženo okno lije medla svetloba dvoriščne luči. Jetniki spiyo.

OPOMBA: Celica je lahko postavljena tudi tako, da je viden del hodnika, na katerem se zbirajo jetniki, ki jih kliče iz celic komandant zaporov, gestapovci pa jim z žico vežejo roke na hrbtu; tiste, ki se upirajo, s silo tirajo med druge zapornike, ki se na hodniku stiskajo k steni, da bi se vsaj po eni plati zavarovali pred udarci in brcami.

Ker terja ta druga različica precej več igralcev oziroma statistov, je le nakazana kot možnost.

Ko se dvigne zastor, se zasliši žalna glasba, polna obredne slovesnosti. Kmalu nato se začne s stropa usipati čarobna svetloba. Iz nje se izvije bela Smrt, toda ne v grozljivi, marveč v prizanesljivi podobi in z žalostnim izrazom na obličju.

1. prizor

JETNIKI IN SMRT

SMRT (gre od jetnika do jetnika, se globoko skloni nad vsakim in mu otira obraz, kakor bi mu brisala smrtne srage. Ko pride do Vincenca, najmlajšega, sede k njegovemu zglavju, si zakrije obraz in bridko zajoče. Ob Franjevem kriku vstane in izgine. Čarobna svetloba se razprši. Celica se potopi v prejšnjo mrakobnost.)

2. prizor

JETNIKI

FRANJO (krikne v spanju): Nikarte! Ne! Nikarte!

JOŽE (se s sosednjega pograda nagne k njemu, ga mehko prime za roko in ga miri): Pomiri se, Franjo, pomiri!

FRANJO (se počasi zdrami iz sanjskih blodenj): O, kakšne sanje sem imel!

JOŽE: Nekaj hudega si moral doživeti v njih.

FRANJO: Pravo grozo! (Kratek premor, po katerem se dvigne na komolec):

Zvlekli so nas v ozko dolino s strmimi pobočji – še zdaj jo čisto razločno vidim – in nas začeli tako nečloveško pobijati, da se je sama Smrt zgražala nad tem hudodelstvom; pri tem je rotila krvnike na svojo pravico do odločanja o minljivosti življenja, pa se še zmenili niso za njene pritožbe.

KLEMEN: Če se jim je uprla in obsodila zločin – mogoče nas pa obvaruje pred njihovimi grozodejstvi.

DOMINIK: Saj si slišal, da te nesnage niti pomrdnile niso nad njeno zahtevo.

FRANJO: Ko so gnali na morišče mlade fante, je tako neutolažljivo jokala, da bi jo kamen uslišal – rablji pa nič.

DOMINIK (obotavljivo): Je bilo hudo, ko so ti jemali življenje?

FRANJO: Hudo je bilo, dokler sta me mučila brezup in strah. Ko mi je bilo odvzeto to breme, sem pa ves lahek stopil iz svojega razbičanega telesa in se nad predmetnim svetom podal proti čarobni svetlobi, ki je sijala iz daljave. Ko sem se potopil vanjo, me je obšla neskončna blaženost.

JOŽE: Potemtakem je prestop v nič ali v drugo razsežnost bivanja – kdo bi vedel – lažji, kot si mislimo.

KLEMEN: Da bi le bil!

3. prizor

JETNIKI IN PAZNIK

PAZNIK (se s trdimi koraki približa celici, na hitro odpre njena vrata, prižge luč in ukaže jetnikom): ¹Aufstehen! (Nato se zvedavo ozre po celici; ko se prepriča, da je vse v redu, jo ponovno zaklene in odhiti naprej k drugim celicam. Vrata se glasno odpirajo druga za drugimi in s treskom zapirajo; nestrpni »Aufstehen!« se oglašajo v presledkih, podvojen z rezkim odmevom, dokler ne zamre na obeh koncih hodnika.)

4. prizor

JETNIKI

FRANJO: Danes sem vas jaz pred paznikom zbudil in vam nehote skrajšal dragoceni počitek.

KLEMEN: Smo bili vsaj pripravljeni na njegovo rano in hrupno budnico.

DOMINIK: Takšne jutranjice ne prinašajo nič dobrega. (Se usede na pograd; vznemirjen začne lomiti roke, da se sliši pokanje prstov – znak obupa.)

¹ Vstanite!

FRANJO: Navadno jim sledijo še neprijetnejši dogodki. (Se prav tako usede na svoje ležišče in mlahavo povesi roke med kolena – znak nemoči in malodušja.)

KLEMEN (strese Vincenca, ki še kar naprej spi): He, Vincenc! Pokonci!

VINCENC (napol v spanju): Ne morem!

KLEMEN (prizanesljivo): Moraš, če nočeš, da te bo bikovka nagnala s pograda.

VINCENC (si pomane oči, se pretegne na ležišču in zaspano potoži): O, kako bi še spal! Nič drugega si ne želim več na tem svetu kot svojo posteljo in da bi lahko v njej v nedogled spal. Vsaj eno zimo.

KLEMEN (dobrodušno): Tako kot medved v brlogu, kajne?

VINCENC (počasi vstane in si na ležišču ravna polomljene ude): Ja. Tako kot medved.

JOŽE (hoče vstati, pa ne more, ker so ga pred kratkim na zaslišanju tako pretepli, da je ves polomljen, zato prosi svoje sotrpine): Naj mi eden pomaga na noge! Še zmeraj ne morem sam.

KLEMEN (se požene s pograda in pomaga Jožetu sesti, nato pa vstati in se obleči): Vzadnjič so te pa zdelali, hudiči. Kot Kristusa so te pregajžlali.

JOŽE: Le da jaz s svojimi ranami ne bom odrešil sveta.

FRANJO: Saj ga tudi Kristus ni mogel.

VINCENC (zaspano): Kar vase si zlezel med zaslišanjem.

JOŽE: To je za železnimi zapahi edini možni umik.

FRANJO: Če so oboki človekove notranjosti dovolj močni, da ga zdržijo.

JOŽE: To pot sem jih moral dodatno podpreti s trdno odločitvijo, sicer bi popustili pod udarci poklicnih pretepačev.

KLEMEN: Nič več se ne čudim, če kdo kloni pred temi pesjani in spregovori, pa naj je na videz trden kot gabrova grča.

DOMINIK (Jožetu): Le zakaj te kar naprej zaslišujejo, ko imajo vendar vse črno na belem, saj romajo sezname vseh malih in naglavnih grehov z zapornikom vred od ene kaznilnice do druge?!

JOŽE: Tudi o Vincencu jim je vse znano, da je bil eden najbolj revolucionarnih dijakov na celjski gimnaziji, aktivist Osvobodilne fronte, politični komisar Kozjanskega odreda, pa mu inkvizitorji kljub temu cele noči zastavljajo vprašanja in terjajo od njega, da dokaže svojo nedolžnost, namesto da bi mu po zakonih evropskega prava oni dokazali krivdo.

FRANJO: Njihov smoter ni pravična sodba v imenu Resnice na osnovi preverjenih in v postopku, ki omogoča obrambo, dokazanih obtožb, ampak naklepno ugonabljanje našega ljudstva, posebno izobraženstva – možganov osvobodilnega gibanja. No, in Jože je notar, Vincenc pa bodoči razumnik – s tem je pa vse povedano.

JOŽE: Prozoren namen vsake preiskave je napraviti žrtev krivo in zrelo za počasno hiranje v taborišču ali za takojšnjo usmrnitev.

DOMINIK: Zato naložijo na zrno resnice cel gnojni voz izmišljotin, da imajo potlej vzrok in opravičilo za svoje grdobije.

VINCENC: Pri Franju so segli ponje celo v Gradec, v njegova študentovska

leta. Kot koroškemu prostovoljcu pa bi mu najraje obesili krivdo za propad stare Avstrije.

JOŽE: Kot predstavniku naše ljudske oblasti pa krivdo za našo osvoboditev Zgornje Savinjske doline.

KLEMEN: Radoveden sem, kaj vse bodo meni naprtili.

JOŽE: Saj je že to dovolj obremenilna okoliščina, da si partizan.

VINCENC: Po vseh pravilih bi morala biti olajševalna.

FRANJO: Ja, če bi priznali našo osvobodilno vojsko za enakovredno svoji armadi! A kaj, ko jo imajo le za organizirano tolpo!

JOŽE: No, in po tej z zdravo pametjo skregani logiki te bodo tudi obravnavali – torej ne kot vojaka, ampak kot bandita.

KLEMEN: Zastran sebe si ne belim glave – kakor bo, pa bo. A domači me skrbijo. Le kaj bodo, če se ne vrnem?

FRANJO: Posestvo imaš; lačni in bosi ne bodo.

KLEMEN: Vse skupaj je beračija; če ne bi jaz še gozdaril zraven, bi težko živeli. A za par šibkih rok je še to preveč, kar je, posebno ker je v hribih, kjer je treba vse na hrbtu znositi.

FRANJO: Tvoja obilna družina bo tudi to zmogla.

KLEMEN: Otroci so še premajhni in prešibki za delo.

DOMINIK: Otroci rastejo kot konoplja in bodo materi kmalu v pomoč.

KLEMEN: Do tistih dob se bo ta moja uboga ženska že do pet zgarala na naših bregih in se obletela, kot so se lepi časi. – Pa ko bi jo lavdoni vsaj pri miru pustili! In da bi ji kakega petelina ne spustili na streho!

FRANJO: V takile zimi ne bodo rinili v tiste samotne hribe, ko bo pobralo sneg, bo pa tudi nje vzel hudič.

KLEMEN: Edino to me še tolaži.

DOMINIK: Moja kmetija je v veliko večji nevarnosti kot tvoja, ker je bolj na očeh.

VINCENC: In na glasu kot najlepša in najtrdnjša daleč naokrog.

DOMINIK: Pred vojno je bila res kot pušeljc, zdaj je pa precej opuljena in osušena. Vsak, ki pride mimo, je nekaj odnese s seboj. A za te čase je še taka, kakršna je, prevelika, saj je ni moč obdelovati, ko je vse po arestih in lagerjih – mlado in staro, moški in ženske. In zdaj so še mene ponovno vtaknili v luknjo.

VINCENC: Do pomladi, ko bo treba orati in sejati, te bodo že izpustili.

DOMINIK (potrto): Takrat bom jaz že pod rušo, žena se bo pa sama pehala po naših razorih.

VINCENC: Če že sedanjosti ne zaupaš, Dominik, zaupaj vsaj prihodnosti!

DOMINIK: Njej še manj, ker jo še manj poznam kot to prekleto sedanjost.

VINCENC: Prihodnost, Dominik, je svoboda!

JOŽE: Prav gotovo ne more biti več daleč do nje, vendar dovolj, da se še enkrat sprostijo temni morilski nagoni.

DOMINIK: Hudobija ne potrebuje veliko časa, da zaplodi zlo in skoti zločin.

VINCENC: A svoboda je tako rekoč že pred našimi vrati!

DOMINIK: Jaz čujem za zdaj še samo švabske škornje.

VINCENC (postane pozoren na nove, trde in samozavestne korake na hodniku):
Posluh! Koraki!

KLEMEN (skoči na noge in se začne previdno pomikati proti vratom ter prisluškovati): Veliko korakov!

DOMINIK (se z drugimi vred podviza in živčno zmeče nase še zadnje kose obleke): Sila nestrpnih in zagnanih.

VINCENC (vznemirjen pribije): To je policija!

FRANJO (zbegan): Kaj če je prišla terjat dolg za razbiti nacistični svetilnik Spodnje Štajerske?

JOŽE (vprašujoče pogleda Franja): Misliš na Dorfmeistra?

FRANJO: Nanj.

JOŽE: Čeravno je bila mera njegovih hudodelstev že zdavnaj polna, me novica o njegovi smrti ni razveselila.

DOMINIK: Vame se je zarezala kot oster lemež v zemljo.

KLEMEN: Ko bi vi videli, kakšen pogreb so pripravili temu malopridnežu!
Kot kakemu cesarju. Ravno ko so me gnali v zapor, se je pogrebni sprevod z vsem hruščem in truščem valil skozi mesto.

FRANJO: Salamensko velike zasluge je moral imeti za rajh, če je sam Uiberreither, šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, govoril ob njegovem grobu.

KLEMEN: Zato bomo njegovo smrt prekleto drago plačali.

DOMINIK: In z oderuškimi obrestmi.

VINCENC: Maščevanje je surovi zakon barbarstva in primitivne miselnosti!

JOŽE: Kakršno je težko pripisati dedičem najvišje evropske kulture in potomcem velikih duhov, kajne, Vincenc?!

FRANJO: Le kdo od teh vandalov se meni za njihovo izročilo!

JOŽE: Samo kadar jim je potrebno kot zaščitni znak za krvave orgije, se, farizeji, sklicujejo nanj in ga nesramno izrabljajo.

VINCENC: Cerkev je opravičevala množične pokole s svetim pismom, tretji rajh z modroslovjem.

JOŽE: Zločin se rad obda s sijem svetosti ali modrosti.

KLEMEN (prisluhne odpiranju vrat): Tišina! Celice odpirajo!

FRANJO: A kako oblastno in nasilno!

PAZNIK (odpre prvo celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče s trdo nemško izgovarjavo jetnike iz te najbolj oddaljene celice; to mora biti glasovno nakazano kakor tudi kasnejše približevanje prizorišču):

Bešvir Franc!

Čebulin Ivan!

Gorišek Jože!

Krajnc Anton!

Letner Karl!

Obal Štefan!

Pernišek Jože!

Zadobovšek Avgust!

DOMINIK: Kako brezdušen glas!

FRANJO: Če se ne motim, kliče jetnike sam komandant zaporov.

JOŽE: Slabo znamenje!

KLEMEN: In kam, misliš, jih kliče?

DOMINIK (pribije): Na morišče! V smrt!

VINCENC: Daj no! Saj še odmevi zadnjega streljanja niso zamrli!

DOMINIK: Kdo si pa kaj stori iz tega! Toliko hudega si videl in skusil, pa še zmeraj ne verjameš, da kogar potegne življenje v stope fašističnega mlina, lahko naredi kar križ čezenj.

VINCENC: Kdor pokoplje svoje upe, Dominik, je mrtev. Mi pa moramo živeti. Potrebni smo svojemu času.

DOMINIK: Če te ne bi videl že tolikokrat premlatega kot ajdovico, bi se namuznil ob tvojih besedah in ti odvrnil: tako visoko lahko leta samo mladost, ki je še ni otežilo gorje. Pred tvojim trpljenjem pa se moram sam spoštljivo prikloniti.

FRANJO: A še bolj pred njegovo voljo, s katero tako junaško prenaša muke.

DOMINIK: Že večkrat sem se vprašal, odkod temu fantu taka življenjska sila.

VINCENC: Iz studenca človekovega upanja in vere.

DOMINIK: Že prav, upati in verovati, a le kako in v kaj v tem hudičevem brlogu?!

JOŽE: Upanje je premagan obup.

VINCENC: In tega si znal včasih tudi ti moško premagovati.

DOMINIK: Zdaj ga pa ne morem več. Kot stekel pes me je popadel.

VINCENC: Ni še dolgo, ko si nas prepričeval, da nas ne bo vzela slana, ker je naša moč za boj in življenje kakor moč zemlje, ki se sama iz sebe čudežno obnavlja. Mar ne verjameš več v to in si zaradi tega tako povožen?

DOMINIK: Še danes tako mislim in občutim; a to velja za narod, ne pa za nas zapornike; nam pa med stenami ušivih celic še taka volja prav nič ne pomaga. Ujeti smo v ris rastočega nasilja, ki ubija naše moči in pokopava naše upe. In to, vidiš, me spravlja ob pamet.

PAZNIK (hiti odpirat naslednjo celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele jetnike):

Kočevar Jože!

Miklič Pavel!

Paher Anton!

Polančič Lovro!

Turnšek Ivan!

Zakelšek Marijan!

KLEMEN: Kako ga dajejo slovenska imena. Kar jezik se mu zapleta ob njih.

JOŽE: Nizkotna misel pa razpleta.

PAZNIK (hiti odpirat tretjo celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje):

Agrež Franc!

Beravs Karl!

Celinšek Franc!

KLEMEN: Celinšek! Gostilničar iz Mozirja! Na Menini planini so ga bójda ujeli.

FRANJO: Domačijo so mu požgali, kot sem slišal, zdaj bodo pa še z njim obračunali.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče dalje iz tretje celice):

Golčar Franc!

Kovačič Jože!

Sajovic Henrik!

Trstenjak Janez!

Valenčak Franc!

PAZNIK (odklene z nezmanjšano vnemo četrto celico.)

FRANJO: Čujete paznika, s kakšno ihto odpira celice?

VINCENC: Kakor bi si hotel prislužiti javno pohvalo in častno nagrado.

JOŽE: Ta mu po vojni zagotovo ne uide.

KLEMEN: Če ga ne bo že prej doletela iz kakšne naše cevi.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče zapornike iz četrte celice):

Ferme Valentin!

Poljanšek Alojz!

Rossi Peter!

Sušin Jože!

Teržan Anton!

Urbančič Emil!

Vogrinc Stanko!

VINCENC (opozori Jožeta): Si slišal, Jože, Stane Vogrinc je tudi med klicanimi.

JOŽE: Iz Dachaua se je rešil, odtod se ne bo. Žal mi ga je, fanta. Bil je velik humanist in, kot je pokazal v Kozjanskem odredu, tankovesten pravnik.

KLEMEN: Čisto zagotovo je med klicanimi še veliko naših soborcev, le da jih večino poznamo samo po partizanskih imenih.

PAZNIK (odklene peto celico.)

DOMINIK (z napetostjo v glasu): V naslednji celici je škrtnil ključ!

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz pete celice tele jetnike):

Plevnik Albin!

Skale Ivan starejši!

Skale Ivan mlajši!

VINCENC: Skaletova iz Hudinje – oče in sin!

JOŽE: Odkod ju pa poznaš?

VINCENC: Na vezo sem hodil k njim. Dobra in poštena družina. Menda je vsa v zaporu. Praviyo, da jo je izdal tisti prevejeni vohljač Nikola.

FRANJO: Ta poturica ima na vesti lepo število ljudi že v domačem kraju, v celjski okolici pa baje še več.

KLEMEN: Ko sta bili na Ljubnem uničeni nemška postojanka in Revsova

belogardistična banda, ki ji je pripadal, se je falot udingal celjskemu gestapu.

JOŽE: Tu v gadjem gnezdu se čuti varnega, pa še lepe denarce dobiva od okupatorjev za svoja izdajstva.

KLEMEN: Od nas bo dobil pa prepustnico za k hudiču. Če bi prišel iz tega prekletega Piskra, bi ga izvohal in mu jo sam »natipkal« z mašinc, a bržčas jo bodo Švabi meni.

DOMINIK: Nič ne skrbi – če mu je ti ne boš, mu jo bo pa kdo drug. Enkrat je, Judež, res ušel pravici, pa se bosta že še srečala.

KLEMEN: In upam tako na tesnem, da se ji ne bo mogel izogniti.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej jetnike iz pete celice):

Volmayer Konrad!

Zelič Anton!

Zidanšek Jernej!

Žohar Franc!

JOŽE: S čedalje večjo zagnanostjo praznijo ječe, kakor da bi bili v njih sami zločinci in razbojniki.

VINCENC: Ti jim ne bi bili tak trn v peti, kot smo jim mi.

DOMINIK: Upreti se zapovedani veri in njenim čistokrvnim apostolom je neodpušljivo bogoskrunstvo.

FRANJO: Laže je razbiti atome kakor dogme, to največjo nesrečo človeštva.

PAZNIK (hiti odklepat šesto celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele zapornike):

Goljuf Martin!

Hauptman Štefan!

Jagodič Anton!

Kolman Ivan!

Kopušar Janez!

Kranjc Franc!

Vodlan Albert!

Žagar Franc!

DOMINIK (začne razburjeno hoditi po celici in si mašiti ušesa): Kaj še ne bo konec tega skovikanja?! Ne morem ga več poslušati.

KLEMEN (se razburi, ko se zasliši s hodnika surovo vpitje): Vpijejo nanje kot gonjači na divjad, ki jo tirajo pred stojišče neučakanega lovca.

PAZNIK (odklene sedmo celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele zapornike):

Hlastan Anton!

Junež Ivan!

Kokol Jože!

Kožuh Ivan!

Krivec Ludvik!

Sledič Štefan!

Vodušek Andrej!

KLEMEN (zgroženo): Kako neznansko dolg seznam!

DOMINIK: Kot žalostni del rožnega venca.

FRANJO (vznemirjeno): Tudi mi utegnemo biti na njem.

VINCENC: Saj še ni bil nihče od nas obsojen.

FRANJO: Maščevanje si sámo vzame pravico do sodbe.

DOMINIK: Pa do življenja.

JOŽE: Nobenega zanesljivega poročstva ni več, da je ta pravica nedotakljiva in zavarovana.

VINCENC: To je vendar v popolnem nasprotju s pravosodnimi načeli!

JOŽE: Kaj boš z načeli, fant moj, če pravosodja ni več?! Saj vidiš, da ga je zamenjal barbarski zakon močnejšega.

PAZNIK (odpre med pogovorom naših junakov osmo celico.)

FRANJO: Še ne bodo nehali?

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz osme celice tele može):

Kurej Ferdo!

Osterman Mihael!

Radič Jože!

Stony Vladimir!

Štalcer Adolf!

Tamše Karl!

Zdolšek Herman!

VINCENC (skoči pokonci): Herman, moj prijatelj! In eden najaktivnejših mladincev na celjski gimnaziji!

KLEMEN: Ali mislijo beštije izprazniti zapor?!

JOŽE: Njihov čas mineva, a preden se razleti to temno kraljestvo, je treba pokončati čim več prič mračnjaštva in nasilja.

PAZNIK (zarožlja s ključi pred deveto celico in odpre njena vrata.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele zapornike):

Kancler Martin!

Kostić Aleksander!

Lausegger Ivan!

Ocvirk Alojz!

Popelar Stanko!

Razdevšek Franc!

Štrbunc Alojz!

DOMINIK (ves iz sebe teka po celici; po klicanju zadnjega jetnika brezupno vzklikne): Saj to bo sodni dan!

FRANJO (prisluhne ropotu na hodniku in ga takole razloži): Tepejo jih! Verjetno se jim upirajo in nočejo iz celic.

KLEMEN: Hudiči pozabljajo, da ima palica dva konca.

PAZNIK (prizadevno pohiti proti deseti celici in z neko zagnanostjo obrne ključ v njenih vratih.)

DOMINIK (se za kratek čas ustavi in prisluhne dogajanju na hodniku, potem pa spet ves vznemirjen zakorači po celici.)

VINCENC (še komaj obvladuje razburjenje; ko je slišal prijateljevo ime, se je zelo vznemiril; zaskrbljeno pravi): Pred naslednjo celico so se ustavili!

DOMINIK (s preplahom v glasu): Še malo, pa se bodo pred našo.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz desete celice):

Cerjak Anton!

Dominco Milenko!

Garb Ludvik!

Golavšek Jože!

Jesenšek Ferdinand!

Pinter Franc!

JOŽE: Sodnik Pinter! Ob bombnem napadu je pobegnil iz zapora k partizanom, a kot kaže, so ga ponovno ujeli.

DOMINIK: Tako kot mene.

KLEMEN: Človek obrača, bog obrne.

VINCENC (se spet najde in optimistično pribije): Ne! Streljali jih ne bodo. Še nikoli jih niso toliko hkrati.

KLEMEN (mu pritegne): Tega si menda res ne bi upali.

JOŽE: Le kdo nadzoruje njihovo nasilje, če vsa Evropa ječi pod njim?

FRANJO: In kdo kroti njihovo ubijalsko slo? Mar bedni podrepniki, ki so mračnjaško brezumje poveljali v božanski navdih?

KLEMEN (se povzpne k oknu in se razgleda po dvorišču): Na dvorišču ni videti nobenih znakov za krvavo rihto.

VINCENC: Če bi jih imeli namen pobiti za kaznilniškim obzidjem, potem bi že bila na dvorišču gora rakev in kup žagovine, da bi popila prelito kri.

DOMINIK: Odkar so celjski aktivisti zavzeli Stari pisker in osvobodili iz njega jetnike, so postali sila previdni.

VINCENC (živahno): Kaj pa če ga tudi danes počastijo s svojim obiskom?

DOMINIK: Prepozno, Vincenc. Takrat so izpeljali akcijo okoli dveh zjutraj, ko ljudje najgloblje spijo; zdaj je pa že šest proč; in policija je že vsa na nogah.

VINCENC: A zakaj, misliš, jih ni bilo ponoči? Jaz bi rekel da zato, ker eksekucija sploh ni predvidena.

JOŽE: Lahko, da potekajo priprave zanjo tako tajno, da niso obveščeni o njej.

FRANJO: Ali pa jim iz kakršnihkoli razlogov ni bilo mogoče prodreti v jetnišnico; že dvorišče je tako zastraženo, da bi še ptica, če bi se ujela vanj, ne mogla pobegniti z njega.

VINCENC: Če bi prišli, potem bi bil ti, Dominik, že drugič rešen iz tega zapora.

DOMINIK: Prepričan sem, Vincenc, da so me samo zato ponovno ujeli, da se izpolni, kar mi je namenjeno. Le kaj sem storil, da me usoda tako neusmiljeno tepe?!

JOŽE: Vse nas tepe, Dominik! A kaj hočemo – sprejeti jo moramo, ker nimamo druge izbire, nositi pa, kakor kdo more.

DOMINIK: Ko sem na dan, določen za mojo usmrtitev, prišel domov, so vsi jokali od sreče. Mojo nepričakovano vrnitev smo pošteno zalili s starim domačim vinom; zdaj ga bodo pa sami pili – v svojo tolažbo in moj spomin.

VINCENC: Dovolj smo pretrpeli. Mogoče pa se nam končno le nasmehne sreča in nas popelje mimo groba – v plačilo za trpljenje, v upor zoper hudodelstvo.

DOMINIK (z bridkostjo v glasu): Sreča, dragi moj fant, je kratkotrajna in sila občutljiva rož'ca.

FRANJO: Rad te imam, Vincenc, ker nam s svojo neomajno vero vlivaš zaupanje, z levjim pogumom krotiš naš strah in s tiho predanostjo posvečaš naše trpljenje.

PAZNIK (pohiti k enajsti celici in jo naglo odpre.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele zapornike):

Kajba Ernest!

Krobat Jože!

Kugler Franc!

Lipičnik Martin!

Lorber Maks!

Šorn Vincenc!

Vidmar Adolf!

JOŽE (po kratkem mučnem molku): A če ne nameravajo tu za kaznilniškim obzidjem opraviti krvave daritve svojemu maliku, kjer so potem postavili žrtveni oltar?

KLEMEN (še vedno visi na oknu in od strani gleda na dvorišče): Na dvorišču stoji pet odprtih tovornjakov; ti bi nam bržčas vedeli odgovoriti na tvoje vprašanje, saj gotovo čakajo na klicane.

VINCENC (ohrabreno): Mogoče jih mislijo z njimi prepeljati v druge zapore – recimo v mariborske. Ali pa v kakšno taborišče.

DOMINIK: Potlej bi bili vsaj s plahto prekriti. Februarja vozijo v odprtih tovornjakih samo na smrt obsojene, za katere je vseeno, če jim mraz prej ali slej napolni kosti.

KLEMEN (še naprej opazuje dogajanje na dvorišču): Ranjence so prignali! Te so pa morali potegniti naravnost iz bolnišnice.

VINCENC: In kaj bodo z njimi tu v ječi?

DOMINIK: Pred puške jih bodo postavili.

VINCENC: Kje si pa že slišal, da bi ranjence pobijali?! Še Neron jim je prizanašal s smrtjo!

DOMINIK: Jim pa Hitler ne bo.

JOŠE: To bi bilo v nasprotju z vsemi mednarodnimi dogovori.

DOMINIK: Požvižgajo se nanje!

PAZNIK (stopi do dvanajste celice in odklene njena vrata.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele jetnike):

Brglez Leopold!

Cvikl Franc!

Fain Ludvik!

Golob Branko!

Gorenšek Stanko!

Horvat Matija!

Hribar Milan!

DOMINIK: Zdaj je na vrsti trinajsta postaja našega križevega pota.

VINCENC (začudeno): Kaj si jih štel, postaje?

DOMINIK: Štel in se lovil še za zadnjo bilko upanja, pa se je tudi ta utrgala.

JOŽE: Nič se ne grizi, Dominik! Bo vsaj konec tega trpljenja.

FRANJO: In te mučne negotovosti.

KLEMEN (skoči z okna in skrušeno stisne iz sebe): Se pravi, da smo tudi mi določeni za odstrel.

FRANJO: Da bi le naglo minilo vse skupaj.

DOMINIK: In da nas ne bi več martrali.

VINCENC: Če pridejo po nas, jim nikar ne pokažimo svoje stiske.

FRANJO: Neustrašnost brezpravnega zapornika je za te brezdušne nadljudi in njihove hlapce mrzel pljusek na oholo samozavest.

VINCENC: Zato odženimo misel na smrt, ki nam upogiba ramena, pa se bomo spet zdravili. Z njo se bomo peklili, če bo postala nepreklicna resnica.

JOŽE: Za to bomo imeli res dovolj časa. Prav gotovo nekaj ur.

DOMINIK: Neskončno dolgih in mučnih.

KLEMEN (potrto in obupano): Vendar vse prekratkih, da bi se lahko v njih še kaj spremenilo in obrnilo na bolje.

VINCENC: Včasih zadostujejo minute, da se premaknejo svetovi.

VSI (napeto prisluškujejo zlovešči tišini na hodniku; ko se paznik požene proti naslednjih vratom, spravi tudi nje v živčno gibanje.)

PAZNIK (odpre trinajsto celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje):

Aristovnik Anton!

Bajc Stanko!

Kalčič Davorin!

Kos Ivan!

Kumer Mihael!

Melliwa Anton!

Musar Franc!

VSI (spet utihnejo in otrpnejo v nemi grozi in bolnem ugibanju, ali bodo tudi nje poklicali v neznano ali jim bo prizaneseno.)

PAZNIK (pohiti proti zadnji, štirinajsti celici.)

DOMINIK: Štirinajsta postaja!

KLEMEN (zgroženo): O kršenduš!

VINCENC (zbere vse svoje moči za hladnokrven nastop pred policijo in spodbudno svetuje svojim sodrugom): Mirno kri, tovariši! Vsaj na zunaj!

¹ Stopite ven (iz celice)!

5. prizor

JETNIKI, PAZNIK IN KOMANDANT ZAPOROV

PAZNIK (odpre na stežaj vrata štirinajste celice, v kateri so zaprti junaki pasijona)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje vse po vrsti):

Čepin Vincenc!

Hriberšek Dominik!

Planinšek Klemen!

Remic Franc!

Vimpolšek Jože!

¹Treten sie aus!

VSI (razen Dominika, ki noče iz celice, molče in vzravnano stopijo na hodnik.)

PAZNIK (sune Dominika v hrbet in ga s silo potisne iz celice.)

KOMANDANT ZAPOROV (zapre mapo s seznamom obsojencev.)

III. D E J A N J E

PRIZORIŠČE

Stranice pri Frankolovem – kraj zločina. Jablan, na katere bodo Nemci obesili obsojence, ni videti, kajti obešanje poteka iz pietetnih razlogov za odrom. Drugače pa naj ima prizorišče čim več značilnosti tesni, v kateri je bilo storjeno to okrutno dejanje.

1. prizor

KUEHHAS IN WIEGAND

KUEHHAS IN WIEGAND (se živčno sprehajata po prizorišču in strastno kadita.)

KUEHHAS (pokaže na krampe in lopate, prislonjene na reber): Orodje je tu, a kje so ljudje, ki bi morali biti pri eksekuciji?

WIEGAND: Kdor bo le mogel, se ji bo izognil.

KUEHHAS: Steindl je že sinoči sporočil, da ga ne bo. Kramhöller se je naredil bolnega, da bi imel opravičljiv izgovor za svojo odsotnost; zato sem poslal k njemu nadporočnika Loperja z ukazom, da takoj pride.

WIEGAND (opozori Kuehhasa na osebni avto, ki je pravkar pripeljal iz mariborske smeri in se ustavil zunaj prizorišča): Tam prihaja eden!

KUEHHAS (se ozre v nakazano smer): To je službeni avto šefa gestapa. A možakar v njem je njegov kriminalistični komisar, če se ne motim.

2. prizor

PREJŠNJA IN LAUDORF

LAUDORF: Heil Hitler!

KUEHHAS in WIEGAND: Heil Hitler!

¹ Sami, gospod Laudorf?

² Žal (na žalost) sam.

KUEHHAS (mu ponudi roko): ¹Allein, Herr Laudorf?

LAUDORF: ²Leider allein. Moj šef je službeno zadržan.

KUEHHAS (nejevoljno): Stageja torej ne bo. Sem vedel, da se bo kujon izmuznil, če se bo le dalo.

LAUDORF (skomigne z rameni in se pomenljivo nasmehne.)

VSI (se ozrejo proti celjski strani, odkoder je slišati ropot osebnega avtomobila.)

WIEGAND (Kuehhasu): Končno se je zbudil tudi eden od Celjanov.

KUEHHAS (obrnjen v celjsko stran, mirno opazuje; ko se avto ustavi in motor ugasne, pravi): Mislim, da je Kramhöller. Torej ga je Loper le izbezal iz postelje, namišljenega bolnika.

3. prizor

PREJŠNJI IN KRAMHÖLLER

KRAMHÖLLER (pride z naglimi koraki na prizorišče in stopi pred Kuehhasa):

Heil Hitler, Herr Oberst! (Potem se obrne še k drugima dvema in ju pozdravi): Heil Hitler!

VSI (odgovorijo na njegov pozdrav): Heil Hitler!

KUEHHAS: ¹Ja wo waren sie, Herr Kramhöller? Rösener je vendar izrecno zahteval, da ste navzoči pri eksekuciji.

KRAMHÖLLER: ²Das stimmt, aber –

KUEHHAS: Aber?

KRAMHÖLLER: Zelo slabo se namreč počutim, pa sem se ulegel, ko sem ugotovil, da potekajo vse priprave nanjo v redu, in določil svojega namestnika, obersturmführerja Maierja, da nadzoruje prevoz zapornikov, določenih za usmrnitev.

KUEHHAS: Kdo pa mislite, za vruga, da se dobro počuti pri takem opravilu, kakršno nam je naloženo?! Pobijati ljudi ni preprosta reč, pa naj gre za kogarkoli.

WIEGAND: Vsak izmed nas bi raje videl, da mu tega ne bi bilo treba početi; posebno na tak način, kot ga je izbral Rösener.

LAUDORF: Do zadnjega sem upal, da se bo, ko ga bo minila jeza, zamislil nad svojim ukazom in ga v strahu pred svojo zgodovinsko, če že ne pred človeško odgovornostjo preklical, pa vidim, da sem se zmotil.

KUEHHAS: Tak preklic bi bil po njegovem mišljenju priznanje človeške slabosti, zmotljivosti in majhnosti, on, ki ima v rokah usodo ljudi, se pravi smrt, pa je visoko nad njimi.

LAUDORF: Mali bog na zemlji.

KUEHHAS: Toda če njemu samoveličje ne dovoljuje, da bi priznal napako in jo popravil, bi morali mi nekaj storiti v skladu s svojim zdravim razumom

¹ Ja kje ste pa bili, gospod Kramhöller?

² To drži, ampak –

in etičnim občutkom. Za zgled bi si lahko vzeli doktorja Kalteneggerja: ko je bil predlagan za Rösenerjevega svetovalca v coni Jadransko primorje, je predlog zavrnil, ker ni hotel sodelovati s človekom, ki je izrekel na tisoče smrtnih obsodb. Mi smo pa šleve, zato se sprenevedamo okoli svoje odgovornosti, zraven pa se delamo, kakor da je podrejanje njegovi samovolji naša sveta dolžnost, ki nam odvzema vso moralno krivdo.

LAUDORF: Nam je pač več za svoje kot za tuje življenje, čeravno nas ob misli na to pošastno smrt obliva zona. Vsaj mene. In tega me ni sram priznati.

KUEHHAS: Francozi so med revolucijo izumili giljotino, ki naj bi ubijala brez bolečin, mi Nemci pa še v dvajsetem stoletju nismo prišli do tega lažnega razsvetljenstva, kaj šele do resničnega humanizma.

WIEGAND: ¹Wo ist der Feldwebel Biringer mit den Banditen?

KRAMHÖLLER (pogleda na uro): ²Er müsste eigentlich schon da sein.

WIEGAND (prisluhne oddaljenemu brnenju, ki se počasi približuje; da bi bolje slišal, nastavi roko na uho in prosi navzoče za mir): ³Achtung, meine Herren!

KUEHHAS: ⁴Da kommen sie!

WIEGAND (si oddahne): ⁵Na, endlich!

KUEHHAS IN LAUDORF (se podvizata tovrnjakom naproti, vendar ostaneta še vidna v ozadju prizorišča.)

4. prizor

WIEGAND IN KRAMHÖLLER

KRAMHÖLLER (hoče za Kuehhasom in Laudorfom, pa ga Wiegand prime za komolec in zadrži sredi odra.)

WIEGAND: Ste dali na spisek talcev doktorja Krasnika, kot sem vam naročil?

KRAMHÖLLER (hladno in kljubovalno): Ne.

WIEGAND: In zakaj ne?

KRAMHÖLLER: Ker zdravnikov ne bom pobijal. Potrebni so prav tako nam kot onim v hosti. In doktor Krasnik je pozdravil že veliko naših ljudi; med njimi tudi mene.

WIEGAND: Dokler je bil v trboveljski bolnišnici, mu res nismo imeli ničesar očitati, odkar se je spajdašil z banditi, pa bi nam raje dal strupa kot leka.

KRAMHÖLLER: Do danes še nisem imel vzroka podvomiti v etiko tukajšnjih zdravnikov. (Se oddalji od Wieganda in se pridruži Kuehhasu in Laudorfu.)

WIEGAND (mu zlovoljen in užaljen sledi.)

¹ Kje je narednik Biringer z banditi?

² Pravzaprav bi moral biti že tu.

³ Pozor, (moji) gospodje!

⁴ Prihajajo!

⁵ No, končno!

5. prizor

PREJŠNJI IN BIRINGER

BIRINGER (priteče na prizorišče, ko motorji petih tovornjakov in osebnega avtomobila drug za drugim ugasnejo zunaj prizorišča, ter spoštljivo pozdravi navzoče): Heil Hitler!

VSI: Heil Hitler!

KUEHHAS (vpraša Biringerja): ¹Alles in Ordnung?

BIRINGER: ²Alles hat geklappt.

KRAMHÖLLER (vpraša Biringerja): ³Wo ist Obersturmführer Maier geblieben?

BIRINGER: ⁴Beim Transport.

KUEHHAS (se strese po životu, si pomane roke in vzklikne): ⁵Kalt ist.

WIEGAND: ⁶Verdammt kalt, Herr Oberst.

KRAMHÖLLER (se ozre po soteski in nakaže z roko njeno ožino): ⁷Besonders in dieser Schlucht.

BIRINGER (si hušne v roke, odpre čutaro, pripeto za pas, jo odmaši, natoči iz nje pijačo v pokrov-kozarec in jo na dušek izpije.)

KUEHHAS: ⁸Was trinken sie da?

BIRINGER (se v zadregi nasmehne in odvrne): ⁹Feuerwasser. ¹⁰Darf ich Ihnen, Herr Oberst, auch anbieten? (Mu natoči in ponudi kozarec.)

KUEHHAS (ga na dušek zvrne in pohvali): ¹¹Nicht schlecht ihr Schnaps. (Vrne kozarec Biringerju.)

BIRINGER (počasen pojasni): ¹²Sliwowitz! (Znova napolni kozarec in ga ponudi Laudorfu): ¹³Wollen Hauptsturmführer auch eine Kostprobe?

LAUDORF: ¹⁴Danke! Ich trinke nicht.

KUEHHAS: ¹⁵Abstinenter?

LAUDORF: ¹⁶Jawohl.

BIRINGER (ponudi poln kozarec tudi Wiegandu): ¹⁷Bitte, Herr Obersturmführer.

¹ Je vse v redu?

² Vse je šlo po sreči.

³ Kje je ostal obersturmführer Maier?

⁴ Pri transportu.

⁵ Mrzlo je.

⁶ Prekleto mrzlo, gospod polkovnik.

⁷ Posebno v tej soteski.

⁸ Kaj pa pijete?

⁹ Ognjeno vodo.

¹⁰ Smem tudi vam ponuditi, gospod polkovnik?

¹¹ Ni slabo vaše žganje.

¹² Slivovka!

¹³ Jo želijo gospod hauptsturmführer tudi pokusiti?

¹⁴ Hvala! Ne pijem.

¹⁵ Abstinenter je, kdor se zdržuje alkohola.

¹⁶ Da.

¹⁷ Prosim, gospod obersturmführer.

WIEGAND (na hitro izprazni kozarec in navdušeno vzklikne): ¹Der hat Feuer!
(Vrne Biringerju prazen kozarec.)

BIRINGER (ponovno naliže kozarec in ga ponudi Kramhöllerju): ²Gestatten,
Herr Kramhöller!

KRAMHÖLLER (nazdravi skupini): ³Zum Wohl!

VSI: Zum Wohl!

KRAMHÖLLER (sprazni kozarec in ugotovi): ⁴Wirklich – echter Sliwowitz!
(Vrne kozarec Biringerju.)

BIRINGER: ⁵Aus Slawonien! (Zapre čutaro.)

KUEHHAS: ⁶Gehen wir!

VSI (odidejo proti kraju obešanja.)

6. prizor

NAŠI JUNAKI IN STRAŽARJI

(Nekaj trenutkov je oder prazen; med tem kratkim odmorom se soteska izlušči iz jutranje sivine in zažari v snežni belini, obsijani od škrlatne zarje. Na tako prizorišče priženejo pomožni policisti naše junake, za katerimi je videti oziroma bolje slutiti množico talcev, in jih zastražijo, vendar jim dajo možnost za pogovor.)

VINCENC: Na cilju smo!

JOŽE: Zadnji čas, sicer bi živčna napetost razklenila stranice tovarnjakov.

DOMINIK: A kaj in kje je ta cilj?

VINCENC (razočarano in rahlo vznemirjeno): V bližini Frankolovega moramo biti. Poznam te kraje.

FRANJO (zgroženo): Saj to je tesen iz mojih nocojšnjih sanj!

KLEMEN (se ozre okrog; ko zagleda po pobočjih soteske polno vojske in policije, razburjen vzklikne): O kršenduš! Obkoljeni smo!

DOMINIK (se na Klemenovo opombo tudi ozre naokrog): Po vseh pobočjih soteske vojske kot listja in trave!

FRANJO (pokaže proti rebri, na katero je prislonjeno orodje): In kaj naj pomenijo lopate pa krampi, prislonjeni k hubi?

VINCENC (ponovno oživi): Jarke bomo kopali! In obrambne utrdbe! Se bomo vsaj ogreli!

JOŽE (z dvomom v glasu): Čemu naj bi bili namenjeni taki varnostni ukrepi v tem grabnu?

¹ Ta je pa močna!

² Dovolite, gospod Hramhöller!

³ Na zdravje!

⁴ Res – prava slivovka!

⁵ Iz Slavonije!

⁶ Gremo!

VINCENC: Tu so številni naravni zakloni za partizanske zasede; ovinkasta cesta pa preprečuje hitro vožnjo skozi sotesko, kar omogoča uspešne napade na nemška vozila.

KLEMEN: Če te prav razumem, naj bi po teh vrtačah nastavili pasti naši vojski.

DOMINIK (s temno slutnjo): Kaj pa če je nam namenjena ta mišnica?

FRANJO: Po tvojem pripovedovanju, Klemen, je bil tu nekje ustreljen Dorfmeister.

KLEMEN: Tako sem slišal praviti. Udar na Bračičeva četa ga je menda pihnila.

FRANJO (zagleda sojetnike, ki jih pomožni policisti tirajo k orodju, in pokaže nanje): Naši sotrpini!

7. prizor

PREJŠNJI, GROBARJI IN POMOŽNI POLICISTI

GROBARJI (si pod stražo pomožnih policistov jemljejo z rebri lopate pa krampe in odhajajo z njimi v smeri obešanja.)

VINCENC: Tudi oni bodo kopali.

KLEMEN (povoženo): Samo oni bodo kopali.

JOŽE: Jamo za nas bodo kopali, Vincenc.

DOMINIK: Kaj ni več boga, da bi preprečil to množično pobijanje?

JOŽE: Bog je že ob rojstvu človeka zapustil svet, da bi naredil prostor njegovi volji; s tem mu je dal največ, kar mu je mogel dati – popolno svobodo.

DOMINIK: Kljub svoji neskončni previdnosti pa je prezrl, da človek ni vreden te milosti, ker jo bo poniglavo izkoristil.

VINCENC: Raje kot po bogu bi vprašal po naših.

FRANJO: Vse kaže, da jih ni v bližini, drugače bi že zaropotalo.

KLEMEN: Pa saj vedo, da se Nemci navadno maščujejo na kraju uboja, zato bi morali ta graben še posebno zavarovati in budno spremljati vsak njihov premik.

DOMINIK: Osvoboditev iz celjskih zaporov je bila zvezana s številnimi nevarnostmi, a tu v vencu zimzelenega drevja bi bil napad skoraj brez tveganja. Pa jih vseeno ni, fantov.

VINCENC: Mogoče še pridejo.

JOŽE: Dvomim, da so pravočasno izvedeli za to zločinsko nakano.

8. prizor

NAŠI JUNAKI, STRAŽAJI IN BIRINGER

VINCENC (z upanjem v glasu): Tisti lump, ki nam je pred odhodom iz Celja obljubil, da se nam ne bo zgodilo nič hudega, prihaja k nam!

DOMINIK: Le kaj nam bo povedal, birič?

KLEMEN: Še kakšno debelejšo laž.

FRANJO: Ali pa kruto resnico; tu v tem kotlu, pred zvezanimi ljudmi, jim laž ni več potrebna.

BIRINGER (stopi pred talce, potegne iz žepa list papirja, ga razgrne in bere): Erwin Rösener, višji vodja SS in policije v osemnajstem vojnem okrožju, je odredil, da se za smrt kreisführerja in landrata Tonija Dorfmeistra obesi na kraju uboja sto političnih zapornikov.

TALCI (se zganejo in začnejo z grožnjo pa preplahom v očeh stopati proti Biringerju; vsi hkrati zarjujejo): Sto za enega!

VINCENC: Sto poštenih in nedolžnih ljudi za enega brezvestnega tirana!

STRAŽARJI (zaustavijo množico in ji ukažejo): ¹Zurück! (Ko se pod silo policistov premakne komaj za spoznanje, jo še bolj grobo potisnejo nazaj):

²Noch zurück! Zurüüüück!

JOŽE: A kje je sodba?

BIRINGER: Gre za povračilni ukrep!

FRANJO: Za barbarsko maščevanje gre!

BIRINGER: Za represalijo smo izbrali zapornike s hujšimi političnimi zločini.

VINCENC: Ali je boj za svobodo zločin?

BIRINGER: ³Sei still, Junge!

VINCENC: Pravice do življenja ne daje človeku nobena oblast, zato mu je tudi vzeti ne sme. To je človekova naravna pravica!

KLEMEN: Od boga dana!

BIRINGER: Očitno se je zmotil, ko jo je dal takim ljudem, kot ste vi. (Obrne talcem hrbet in odide proti vešalom.)

DOMINIK: S hudodelci se ne spleča prerokati o pravici, ker jo imajo v zakupu in je zato zmeraj na njihovi strani. Tudi kadar gre za življenje. A ta pravica jih bo sama pokopala, kakor je do zdaj še vse, ki so jo izrabljali v krvave namene.

POMOŽNA POLICISTA (neseta čez oder proti vešalom: prvi naročje vrvi, drugi stol.)

FRANJO (po kratkem mučnem molku resignirano): K nekaterim ljudem pride smrt usmiljeno in po prstih, k drugim hrupno in neprizanesljivo, nam pa se razkriva v vsej svoji grozljivosti.

VINCENC (se nasloni na Jožeta.)

JOŽE (z očetovsko zaskrbljenostjo): Ti ni dobro, Vincenc?

VINCENC: Čudna slabost me je obšla.

DOMINIK: Vsi nismo rojeni za junaško smrt.

JOŽE: Pogum, Vincenc! Če smo vzdržali, ko so nas pretepali in brcali kot žogo, ko so nam s trdimi svedri slepeče luči vrtali čelo in prebijali misli ali z razbeljenim železom cvrli telo in dušo, bomo vzdržali tudi teh nekaj trenutkov, ki nas ločijo od smrti.

¹ Nazaj!

² Še nazaj! Nazaaaaaj!

³ Molči, mladenič!

FRANJO: Potem te ne bo nihče več mučil in noč za nočjo prebujal iz spanja.

VINCENC: Mene ni zamajal strah pred tako okrutno smrtjo, ampak grenko razočaranje; kajti do zadnjega sem upal, da je tudi v teh nadljudeh vsaj kanček človečnosti.

KLEMEN: Jaz jim je še toliko nisem pripisal, take okrutnosti pa spet ne; zato je tudi mene prevzela omotica. Če ne bi stal med vami, bi me podrlo kot samotno drevo ob viharju.

JOŽE: Ob navalu čustev človeka rada napade slabost. Ko se malce umirimo od prve osuplosti, bo zagotovo prešla.

DOMINIK: Za zmeraj bo prešla, le da še ne tako kmalu.

FRANJO: Prvi bomo na vrsti!

KLEMEN (olajšano): Vsaj to milost nam je izkazala usoda!

9. prizor

PREJŠNJI, POMOŽNA POLICISTA IN TALEC

POMOŽNA POLICISTA (ženeta zvezanega talca čez oder; brzostrelki imata uperjeni v njegov hrbet.)

VINCENC (si je medtem opomogel, zato zaničljivo in prezirljivo vzdikne): Zvezane ljudi strahovati še z brzostrelkami – ali ni to strahopetnost?

FRANJO: Slaba vest se rada zavaruje še pred svojo senco.

10. prizor

NAŠI JUNAKI IN STRAŽARJI

KLEMEN (gleda za odgnanim talcem): Pod drevo sta ga odgnala.

JOŽE: Eden od rabljev mu je vrgel zanko okoli vratu, drugi mu je spodnesel stol in ga sunil z njim v hrbet.

DOMINIK (ogorčeno): O ti prokleta svojat, še do umirajočih nima obzira in spoštovanja!

FRANJO (pobito): Torej niso začeli pri prvem, ampak pri zadnjem tovarnjaku!

JOŽE (trpko obešenjaško): Očitno so nas hoteli počastiti s tem, da so nam na prizorišču smrti dodelili prvo vrsto, odkoder bomo najlepše videli dramatično srečanje s svojo usodo na romantičnih vislicah.

FRANJO (vzkipi): Na peklenski zlobi in slepem sovraštvu skovan načrt!

DOMINIK (se ozre v smer, odkoder prihajajo prvi talci; še preden stopi naslednji obsojenec na prizorišče pod stražo, opozori svoje sodruge): Zdaj ženejo drugega talca!

KLEMEN (se tudi ozre v smer, kamor gleda Dominik): In tretjega!

JOŽE: In nazadnje bodo odgnali nas!

11. prizor

PREJŠNJI, POMOŽNI POLICISTI IN TALCI

POMOŽNI POLICISTI (priženejo na oder najprej omenjena talca in ju tirajo pod vešala, potem pa vsake toliko časa – med pogovorom naših junakov – nekaj novih žrtev. Eni obsojenci so apatični, drugi uporni, tretji živčno zlomljeni, četrti samozavestni in gredo vzravnano v smrt. Tiste, ki se upirajo, pomožni policisti s silo in grobstvo ženejo pod vešala.)

VETER (začne žalostno zavijati in se zaganjati v drevje.)

KLEMEN: Kako uporno se je veter zagnal v krošnje dreves!

FRANJO: Kakor bi hotel z njih strgati morilske zanke.

KLEMEN: A ker jih ne more, je od hudega zajokal.

DOMINIK: Pravijo, da joče veter za vsakim obešencem.

VINCENC: Potem bo danes še dolgo jokal.

FRANJO: Tako dolgo, da mu bo za nas zmanjkalo solz.

JOŽE: Vsaj za Vincenca jih mora prihraniti.

DOMINIK: Že četrto leto kosi smrt brez prestanka. Vsak njen zamah boli; še posebno pa boli, kadar zareže v mlado življenje.

RDEČA SVETLOBA (se počasi umika v globino; v njej se na ozadju prizorišča pojavijo sence obešencev.)

VINCENC: Veliko laže bi umrl, če bi vsaj mami lahko stisnil roko v slovo in jo še enkrat objel. Pa ji še spodbudnega pisma ne morem napisati, da bi ga brala, kadar bi ji bilo najbolj hudo.

KLEMEN: Tudi zame bi bila smrt lažja, če bi še enkrat videl svoje.

JOŽE: Za nas vse bi bila lažja; a morali bomo oditi brez slovesa od svojih družin in prijateljev.

FRANJO: Naša ljubezen jih bo tudi v mislih dosegla.

DOMINIK: In naš domotožni duh se bo na poti v smrt oglasil pri njih. Potrkal bo na okno, povasoval pri ženskah v kuhinji, se usedel za javorjevo mizo v izbi ali na topli zapeček, da se ogreje, premražen od groze.

KLEMEN (zagleda ranjenca, ki ga ženeta policista čez oder, in se zgrozi):
Ranjenec!

FRANJO: Torej tudi ranjencem ne bodo prizanesli!

JOŽE: Kaj takega ne pomni zgodovina!

VINCENC: Grobarji so priče tega nezakonitega ravnanja z njimi, zato ne bo ostalo skrito.

DOMINIK: A če tudi nje pobijejo?

VINCENC: Vseh ne morejo pobiti!

JOŽE: Oblastniki se najprej znebijo prič svojih hudodelstev.

12. prizor

PREJŠNJI, POMOŽNI POLICISTI, SKALETOVA IN WIEGAND

POMOŽNI POLICISTI (ženejo čez oder velikega, močnega moža in tankega, šibkega fanta.)

VINCENC (pošepne tovarišem): To sta Skaletova!

JOŽE: Skupaj ju ženejo pod vislice, sadisti!

SKALE (se s prošnjo obrne k pomožnim policistom): Če že meni nočete prizanesti, se vsaj sina usmiliti! Nikomur ni storil nič žalega.

WIEGAND (pride s strani, kjer obešajo talce, ravno takrat, ko Skale prosi za sina, in surovo ukaže policistom): ¹An den Galgen mit dem Kerl!

SKALE: Kaj ste čisto brez srca? Pomislite, kako bi bilo vam, če bi vam pred očmi obešali otroke!

WIEGAND: Ni časa za spektakel. Odpeljite fanta in starega, da nas ne bosta po nepotrebnem zadrževala.

SKALE (preroško): Tudi vaš sodni dan bo prišel! Kdor z mečem okrog hodi, bo z mečem pokončan! (Napne vse sile in potrga žičnate vezi; kot razdražen bik se zakadi proti Wiegandu. Eden od pomožnih policistov ga hladnokrvno pokosi z avtomatsko puško.)

SKALETOV SIN (se strga rabljem iz rok, pretresljivo zahlipa in se vrže na očetovo truplo): Oče!

WIEGAND (pomožnim policistom, ki se obotavljajo odgnati dečka od mrtvega očeta): ²Worauf wartet ihr? Beeilt euch, Gauner! Vorwärts! (Se vrne tja, odkoder je prišel.)

KLEMEN (stisne skozi zobe): Pasji sin!

POMOŽNA POLICISTA (s silo odtrgata mladeniča od očetovega trupla in ga odpeljeta pod vislice; druga dva od vlečeta Skaletovo truplo s prizorišča.)

DOMINIK: Z mržnjo in hudobijo okužena duša ne pozna gnade.

13. prizor

NAŠI JUNAKI, STRAŽARJI, BIRINGER IN LAUDORF

LAUDORF (priteče na oder od strani, kjer obešajo talce, in si ves razburjen briše pot s čela.)

BIRINGER (se pijano primaje od nasprotne strani in hiti proti vešalom.)

LAUDORF (hlastno Biringerja, ko se srečata sredi odra): ³Haben sie noch was in der Flasche? Jetzt brauche ich was scharfes.

¹ Na vešala z dečkom!

² Kaj čakate? Podvizajte se, lopovi! Naprej!

³ Še imate kaj v čutari? Sedaj potrebujem nekaj močnega.

BIRINGER (cinično): ¹Ja, ja da braucht man wirklich was scharfes.

LAUDORF (pokaže proti morišču): ²Was hier geschieht, ist doch zu viel.

BIRINGER (odpre čutaro, jo strese, da ugotovi, koliko je še pijače v njej, nato pa jo da Laudorfu s pripombo): ³Das wird reichen.

LAUDORF (nagne čutaro, jo sprazni do dna in vrne lastniku): ⁴Danke! (Si ponovno obriše pot s čela in jo ubere proč od kraja zločina.)

BIRINGER (ga gleda s hladnim cinizmom; ko zgine s prizorišča, pokaže z roko za njim): Abstinenter! (Se pijano zahahlja, zatem pa se počasi obrne v smer, kamor se je umaknil Laudorf in pljune za njim): ⁵Scheisskerl! (Nato se odmaje proti vislicam.)

14. prizor

NAŠI JUNAKI, STRAŽARJI IN POMOŽNI POLICISTI

FRANJO (se skrušen zagleda v daljavo.)

VINCENC: Kam si se zagledal, Franjo?

FRANJO: V preteklost. Z bridkostjo jemljem slovo od nje, čeravno mi ni bila vselej iskrena prijateljica.

DOMINIK: A tako okrutna gotovo nikoli kot sedanost, ki nam je prinesla to strašno smrt.

JOŽE: Kmalu bo za nami, Dominik!

FRANJO: Takrat ne bo več ne strahu ne bolečin in ne zločina. Samo tam pod rušo bodo bele kosti pričale o njem.

POMOŽNA POLICISTA (pomigneta Vincencu naj gre z njima.)

DOMINIK (močno vznemirjen): Naša ura je prišla!

VINCENC (se globoko ganjen poslovi od tovarišev): Srečno, tovariši!

JETNIKI TALCI (sočutno): Srečno, Vincenc!

PRVI POMOŽNI POLICIST (lopne Vincenca po rami): Zdaj pa imaš revolucijo, rdeči komisar!

DRUGI POMOŽNI POLICIST: Mar se splača gavzniti za prazen nič? Mučeniki ničemur ne koristijo; tudi tvoji rdeči revoluciji ne.

VINCENC (gre vzravnano na morišče; med potjo, še na odru, samozavestno vzklikne): Živela svoboda!

JETNIKI TALCI: Živela!

JOŽE: Če kdo od nas, je ta pogumni fant našel v nesmiselnosti tega okrutnega življenja odrešujoči smisel.

KLEMEN: Katerega od nas bo pa zdaj doletelo?

¹ Da, da, tu potrebujemo res kaj močnega.

² Kar se tu dogaja, je pa preveč.

³ To bo zadostovalo.

⁴ Hvala!

⁵ Reva! (Usranè!)

DOMINIK (s tresočim, ginjenim glasom): Nekaj mi pravi, da mene. Zato zbogom, ljubi moji! Ne zamerite mi, če sem bil kdaj neroden v besedah; v srcu sem zmeraj dobro in pošteno mislil.

JOŽE: Tudi ti nam oprosti, če smo bili v svojih stiskah in tegobah premalo tankočutni do tebe; strah je brezobziren, a bolečina vase zagledana.

POMOŽNA POLICISTA (se vrneta, pokažeta na Dominika, toda kakor bi mu hotela dati čas za slovo od sotovarišev, se spustita v pogovor s pomožnimi policisti stražarji.)

DOMINIK: Tako sem se bal tega trenutka, da vam ne morem povedati, ampak Vincenc mi ga je olajšal s svojim pogumom.

FRANJO: Mislim, da nam vsem.

POMOŽNA POLICISTA (se obrneta k Dominiku): ¹Gehen wir!

DOMINIK (še zadnjikrat upre svoj zbegani pogled v tovariše, kakor bi pri njih iskal moči za svoj poslednji boj, potem pa obotavljivo stopi pred oborožena policista, ki ga odženeta pod vešala.)

STRAŽARJI (kolikor jih je še na odru, odidejo za njimi, tako da ostane na prizorišču samo še eden.)

KLEMEN: Vse sile je napel, da ni razočaral Vincenca.

JOŽE: Tudi jaz jih bom. Slutim, da bo naslednja zanka zadrnila vrat mojemu strahu.

POMOŽNA POLICISTA (prideta po Jožeta; eden od njiju ukaže): ²Der Alte!

JOŽE: Na svidenje, tovariša! Držita se! (Opotekajte se odide počasi, ves betežen, s policistoma.)

FRANJO IN KLEMEN: Na svidenje, Jože!

FRANJO: Sama sva ostala.

KLEMEN: Zadnji žrtvi krvavega nasilja.

FRANJO: In poslednji živ ugovor proti njemu v tem sovražnem obroču.

PRVI POMOŽNI POLICIST (si po povratku obriše potno čelo in reče stražarju, kakor bi mu odleglo pri srcu): ³Gott sei Dank, zadnja dva!

STRAŽAR (pomenljivo ponovi): Gott sei Dank!

DRUGI POMOŽNI POLICIST (veli Klemenu neprijazno in neučakano): Hajdi, gremo!

KLEMEN (z grožnjo v drhtečem glasu): Le čakajte, hudiči! Ne bo dolgo, ko boste tudi vi viseli!

DRUGI POMOŽNI POLICIST (ga surovo sune v hrbet in ga nahruli): ⁴Halte das Maul!

FRANJO: Je pretepanje pred smrtjo tudi v tem peklenskem načrtu ali je le samovoljno preseganje pooblastil?

DRUGI POMOŽNI POLICIST: Tebi to nič mar!

KLEMEN: Te pasje duše mučijo ljudi v svoje veselje in razvedrilo.

¹ Gremo!

² Stari!

³ Hvala bogu!

⁴ Drži jezik za zobmi!

POMOŽNA POLICISTA (stopita Klemenu za hrbet in uperita vanj brzostrelki, ker se ne premakne z mesta, ga drugi pomožni policist surovo spodbode):
No, premakni se že, teleban!

FRANJO (Klemenu): Ostani trden, Klemen! In naj ti bo lahka smrt!

KLEMEN (se obrne k Franju): Tudi tebi, Franjo! (Se zravna in odide pokončno na morišče.)

FRANJO (globoko skloni glavo in se preda premišljevanju.)

STRAŽAR (se previdno ozre okrog; ko se prepriča, da ga nihče ne nadzoruje, nagovori Franja): Če vas ne moti, da sem Nemec, vam v tej neprijetni osamelosti rad ponudim svojo družbo.

FRANJO (se ob nagovoru zdrzne; nekaj časa začudeno motri stražarja, ko pa vidi, da je pretresen od dogodkov, se spusti z njim v pogovor): Vsak se rodi in umre sam; tudi kadar so ob njem njegovi najbližnji, še bolj pa, kadar so sovražni tujei.

STRAŽAR: Vem. Tudi jaz sem za vas tujec, nisem pa vaš sovražnik. Vaš prijatelj sem.

FRANJO: Imate pa čudne pojme o prijateljstvu.

STRAŽAR: Žal mi je za vas in za vse, ki jih je doletela ta strašna kazen; a mi smo obsojeni na še hujšo – na življenje! Življenje, ki ga bo počasi, a nezadržno razžirala zavest krivde. Mi smo si tako življenje zaslužili, vaša smrt je v nebo vpijoča krivica. Zato stopate vzravnani na morišče, mi pa bomo hodili skozi življenje ukrivljeni od teže svojih zločinov.

FRANJO (začuden): Zakaj mi vse to pripovedujete?

STRAŽAR: Zato da bi mi zaupali.

FRANJO: V takih pobleznelih časih človek še sebi ne more zaupati, kako naj potem neznancu?!

STRAŽAR: V tolažbo naj vam povem, da vas ne bo nič bolelo; v nekaj sekundah boste izgubili zavest. Medicinec sem.

FRANJO (prizadeto): Izobraženec med temi brezdušnimi krvniki?

STRAŽAR: Otroke imam. Živeti je treba. Sicer pa sem kazensko na tem ponižujočem položaju. Politično sumljiva oseba. Torej nič se ne bojte.

FRANJO: Kdor se boji smrti, se boji, da ne bo več čutil ali da bo čutil drugače, kot je vaje; jaz pa vem, da bom čutil prijetneje kakor tu v krogu mrtve človečnosti.

STRAŽAR: Strahopetec pred smrtjo velikokrat umre, pogumen človek samo enkrat. In vi boste samo enkrat umrli.

FRANJO: Rad imam življenje, zato nočem izgubljati zadnjih trenutkov z objokovanjem sameg sebe, ker je iz njih sestavljen tudi ta poslednji košček bivanja.

STRAŽAR (se ozre v smer obešanja): Prihajajo!

FRANJO: Hvala za prijazno besedo!

STRAŽAR: Hvala vam, da ste jo sprejeli!

FRANJO: Ni me strah smrti, ampak razmišljanj o njej, od teh ste me pa rahločutno odvrnili.

STRAŽAR: Zadovoljen sem, če sem vam res olajšal to mučno čakanje.

FRANJO: In tudi smrt. Kajti veliko laže bom zatisnil oči ob spoznanju, da celo v kraljestvu nadljudi človek še ni izumrl.

K O N E C

Dobe, ki jim gospodujejo surove zgodovinske sile, ne dajejo najboljših pobud in dispozicij za avtentično dramsko delo po vzoru antične ali Shakespearove tragedije. Čeravno se je naše ljudstvo v drugi svetovni vojni samozavestno in odločno spopadlo s sovražnikom, je bil posameznik izročen na milost in nemilost grozljivim dogodkom, ki so marsikdaj okrutno posegli v njegovo zasebno življenje, ga svojevoljno preusmerili ali celo uničili.

Kogar so torej dobile neprizanesljive zgodovinske sile v svoj precep, ni mogel več uveljavljati svojih hotenj in se uresničevati kot dejavna osebnost, marveč se je lahko samo še pasivno odzival nanje kot zavestno bitje, ujeto sicer v zgodovino, a hkrati in predvsem v samo sebe, v svojo izvirno enkratno človeškost, kateri je bilo odgovorno za svoje vedenje in ravnanje. Ta odgovornost pa je sprožala napetosti in dvome v njem samem, a tudi nesoglasja in nasprotja med ljudmi različnih nravi in življenjskih nazorov.

Glede na ta dejstva je bilo treba najti za upodobitev frankolovskega zločina ustrezen tip tragedije, v kateri ne bi šlo toliko za zunanji spopad med silo in nasprotno silo, temveč predvsem za notranja nasprotja v žrtvah in za notranjo dramatičnost, ki pa bi, vpeta v konkretne zgodovinske okoliščine, nazorno prikazala tudi vso brezdušnost tega prelomnega obdobja – torej za spoj med zgodovinskim in intimno človeškim.

Moja tragedija nima glavnega junaka, se pravi vodilne osebe v igri, pa tudi ne junakovega nasprotnika, ki bi bil nosilec protiigre. Ta je sicer nenehno navzoč v zavesti ljudi, kadar pa poseže v dogajanja, nastopi ne kot antagonist proti protagonistu, temveč kot neomejen predstavnik oblasti in nasilja nad brezpravnimi zaporniki, ujetimi v ris brezčutnega totalitarizma, a hkrati globoko zakoreninjenimi v svoji jasni opredelitvi, izhajajoči iz načelne, osveščene zavesti ali neomahljivega čustva, ki dobiva v teh okoliščinah nov pomen, novo utemeljitev in nov smoter.

Ta brezkompromisnost položaja pa je terjala tudi samosvojo, bolj epsko naravo besedila. Zato te epskosti ni razumeti kot hoten odmik od tradicionalne dramaturgije, marveč kot nujno posledico realnega razmerja med protagonisti, katera ne daje možnosti za tragični spor in spopad na življenje in smrt, ampak za zapornike samo nemočno čakanje na okupatorjevo odločitev o njihovi prihodnosti. V takih netolerantnih razmerah se dramatičnost sicer lahko razvname do usodnih razsežnosti tragedije, vendar ne ob ostrem dramskem dialogu. Mislim pa, da je lahko živo dejanje tudi v takem besedilu.

Dogodki so prikazani iz zornega kota petih jetnikov talcev. Da bi bile osebe čim prepričljivejše, so poetični, individualizirani junaki resnične žrtve frankolovskega zločina, vsaka s svojo duševnostjo, kakršno bi ji moglo izoblikovati življenje in njen

socialni položaj, pa kakor se zarisuje v tej brezizhodnosti, v katero jo je pahnila nemilostna zgodovina, ki je v sodobni dramatiki nadomestila neizprosno grško nemesis.

Ker zbuja mučeniška smrt talcev asociacijo na Kristusovo trpljenje, sem njeno upodobitev naslovila kot *p a s i j o n*; tako je že v njenem naslovu poudarjena ideja trpljenja in žrtvovanja, v besedilu pa spojena z dramsko obliko in slogom. Tak metaforični prenos je tudi v svetovni književnosti pogost (na primer Nikos Kazantzakis: *Grški pasijon*).

Dramaturška zgradba tragedije raste iz zgodovinske podlage. Razvoj dejanja je skladen s stvarnim potekom tragičnih dogodkov, toda podrejen notranji dramatičnosti. Dramski prizori ponazarjajo sicer realno zaporedje dogodkov, vendar so zasnovani psihološko: junaki igre, ki se pod pritiskom krvavega trenutka nezadržno pomikajo proti svojemu telesnemu uničenju, spremljajo vse dogajanje z globoko osebno prizadetostjo in duševno napetostjo.

Z vero v sanje sem zasnovala začetni prizor drugega dejanja na podzavestnih zaznavah med spanjem. Simbolika te višje realnosti, v kateri se enemu od jetnikov razodene njihova brezupna prihodnost, še pogloblja svinčeno ozračje in baladno občutje Pasijona, nemoč same Smrti nad zločinom pa to občutje stopnjuje do osuplosti.

Obešanje talcev poteka za odrom. To bo delovalo na gledalca močneje kot razkazovanje zločina na prizorišču. Pač pa vodi pot na morišče čez deske. Že ta mimohod nasilja in hudodelstva bo dovolj zgovoren in bo dal slutiti vso strahoto zaodrskega povračila za Dorfmeistrovo smrt.

Jezik Pasijona je sodoben, vendar ga med drugim določajo oziroma označujejo: prvič rahla stilizacija zgodovinskega sloga (leto 1945!) s splošnimi jezikovnimi značilnostmi, ponekod pa tudi s partizanskim in političnim žargonom, drugič pogovorni način, kakršnega narekujeta silna notranja stiska talcev in napetost dogajanja (krajše replike, fragmentarna stavčna zgradba, premori in podobno) in tretjič socialna diferenciacija govora dramskih oseb (v igri nastopajo: kmet, gozdar, dijak, uradnik in notar), ki dobi proti koncu tragedije enotnejši, obredni izraz. Pri tem sem upoštevala, da znajo tudi preprosti ljudje presenetljivo dobro sukati besedo in ji dati s starimi reki, šegavimi domislicami pa življenjsko modrostjo ljudsko neposrednost in čustveno moč, z izvirnimi čutno-nazornimi podobami, ki pogosto presegajo primarno predstavo avtentičnega kmečkega opravila, pa tudi pomensko razsežnost; prav tako pa nisem zanemarila dejstva, da tudi izobraženci kmečkega rodu radi segajo po živi, kleni besedi, ker ljubijo njen prvinski duh po domači zemlji, obenem pa z njo nehote izpovedujejo svoje hrepenenje po izhodišču in težnjo po identiteti.

Kljub tem dejstvom sem si prizadevala za čimbolj plastično in značilno govorico

posameznih oseb. Živ, neposreden dialog, obogaten s pomenskim podtonom, edino lahko dá dogajanju v igri notranjo napetost, igralcem gradivo za oblikovanje dramskih oseb, poslušalcem pa možnost globljega dožemanja in občutenja umišljene stvarnosti, resničnejše od življenja samega. Enako velja za dramski monolog – kot tok zavesti izraženo izpoved.

Pogovor med Nemci je zasnovan tako, da je iz kretenj in mimike, predvsem pa iz okoliščin smiselno razumljiv tudi gledalcem, ki nemščine ne obvladajo. Ker je jezik, ki ga govorijo gestapovci, policisti in krvniki, očiten dramaturški znak okupacije in zavojevalcev, se mi ga je zdelo škoda popolnoma opustiti, saj vnaša v že tako nabito duhovno ozračje še večjo napetost; če ga vzamemo na ravni jezika za nasprotnika slovenščine, kar v resnici tudi je, pa lahko premišljena raba tega odnosa dramsko besedilo še poglobi, dogajanje pa nazorneje predstavi.

Simboliko in metaforiko sem skušala uskladiti z obzorjem in doživljajskim svetom posameznih oseb. Poleg tega da razkrivajo prisposodbe in simboli iz patriarhalnega kmečkega življenja duševno obzorje dramskih likov, dajejo besedilu arhaično patino, s svojo odmaknjenostjo pa tudi obredni značaj. Podobno velja za trope iz liturgije in krščanstva; ti nimajo v Pasijonu nobene zveze s kakšnim konservativnim katolištvom, še manj s klerikalizmom, ampak so slovenska folklorna značilnost, hkrati pa močna čustvena prvina, ki je v duševni stiski in spoznanju popolne nemoči nezavedno privrela iz človeka.

Kdor še ni občutil bližine smrti, bo morebiti imel razglabljanje mojih junakov o biti in nebiti ter njihovo spominsko obnavljanje preteklosti pred izvršitvijo smrtnih kazni za neprepričljivo in preveč literarno. Toda številna pričevanja ljudi, ki so že gledali smrti v oči, dokazujejo, kako silno je še bilo življenje zasidrano v njih, čeravno so vedeli, da ga bodo že čez nekaj ur ali celo trenutkov izgubili. Naj navedem za zgled samo kratek odlomek iz romana *Idiot*, delo ruskega pisatelja F. M. Dostojevskega, ki je bil sam obsojen na smrt in tik pred eksekucijo pomiloščen:

»Čudno, da redek obsojenec ravno v teh zadnjih sekundah omedli. Nasprotno, možgani se strahovito razgibljejo in delajo zagotovo z vso močjo, z vso močjo, z vso močjo, kakor stroj, kadar teče; meni se zdi, da kar prekipevajo vse mogoče misli, vse nedokončane in morebiti tudi smešne, kaj vem kakšne nepomembne misli: 'Poglej, kako me tistile gleda – na čelu ima bradavico, poglej si no, rabelj ima spodnji gumb na bluzi zarjavel...' In pri tem se vsega zavedaš in se vsega spominjaš; nekje je neko tako oporišče, na katero nikakor ni mogoče pozabiti in zaradi njega ni mogoče omedleti, in vse se vrti in pleše okrog njega, okrog tega žarišča. In če človek pomisli, da gre tako vse do prav zadnje četrтинke sekunde, ko glava že leži na kladi in čaka in...«

Pisateljova žena Ana Grigorjevna pravi v svojih pripombah k Idiotu, da so bili za Fjodora Mihajloviča nenavadno težki spomini na to, ko je kot politični obsojenec čakal na smrt. »Kljub temu pa sem imela nič manj kot trikrat priliko slišati ga, ko je pripovedoval o tem skoraj z istimi besedami, kakor pripoveduje v romanu Idiot...«

Predsmrtne trenutke, ki jih je Dostojevski posredno obnovil v Idiotu, pa še bolj živo in pretresljivo opisuje v pismu bratu Mihailu; napisal ga je takoj po pomilostitvi in vrnitvi z morišča, torej še ves pod vplivom srhljivih dogodkov:

»Brat, ljubljeni moj prijatelj! Vse je rešeno! Obsojen sem bil na štiri leta robije v trdnjavi... in potem moram kot prostak v vojsko. Danes, 22. decembra, so nas odpeljali na Semjonovski trg. Tam so nam vsem prebrali smrtno obsodbo, dali so nam v poljub križ, prelomili nad glavami meče in oblekli v predsmrtno obleko (bele robače). Nato so prve tri postavili k stebri, da bi se obsodba izvršila. Ker so klicali po tri, sem torej bil na vrsti v naslednji trojki in živeti mi je bilo le še eno minuto. Spomnil sem se tebe, brat, in vseh tvojih; v zadnjih minuti si bil v mojih mislih ti, samo ti. Šele tu sem spoznal, kako rad te imam, brat moj mili! Utegnil sem še objeti Pleščejeva, Durova, ki sta bila poleg mene, in se posloviti od njiju. Naposled so udarili v bobne, one tri, ki so bili privezani k stebrom, privedli spet nazaj in nam prebrali, da nam carjevo veličanstvo daruje življenje. Nato je sledila resnična obsodba.«

Str. 1167 »Za ustreljenega Dorfmeistra se mora takoj obesiti sto banditov...«

To povelje Erwina Rösenerja, višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, ki ga je napisal na polo papirja v pisarni komandanta varnostne policije in varnostne službe (to je šefa gestapa) Kurta Stageja v Mariboru, je zadostovalo za usmrnitev sto naših ljudi. Ta Rösenerjev ukrep jasno kaže, da je imel vsa pooblastila za svoje samovoljno ravnanje; pri tej neomejeni pravici do tujih svoboščin in življenj pa ni čutil nobene človeške odgovornosti in ne potrebe, da bi se o svojih zločinskih naklepih s kom posvetoval.

Str. 1168 »To pot bomo sodišče obšli.«

Frankolovski talci niso bili obsojeni pred nobenim sodiščem. To je na zaslišanju izjavil šef zunanje izpostave varnostne policije in varnostne službe v Celju Georg Kramhöller. (Izvilleček iz zapisnika o zaslišanju Georga Kramhöllerja na razpravi proti vojnim zločincem pred divizijskim sodiščem v Mariboru v dneh od 16. do 20. julija 1947.)

Str. 1168 »Sicer pa se morajo zaporji tako izprazniti pred bližajočo se fronto.«

Glede tega Rösenerjevega ukaza je Georg Kramhöller na zaslišanju pri soočenju s Kurtom Stagejem v preiskovalnem zaporu v Mariboru 6. maja 1945 izjavil: »Vztrajam pri svojih trditvah, da sem od Stageja prejel Rösenerjevo povelje za izpraznitev zaporov pred bližajočo se fronto. V povelju je bilo rečeno, da je treba ljudi, ki so lažji primeri, izpustiti, težje pa postreliti. Stage mi je tudi dejal, naj se zaradi tega povežem z Laudorffom. Ta mi je predal seznam, na katerem je bila predvidena ustrelitev 38 moških in 4 žensk.«

Str. 1169 »Kolikor mi je znano, so celjski zaporji od noveletne ofenzive nabito polni.«

V sodnih zaporih celjskega okrožnega sodišča so bili v stari Jugoslaviji zaprti politični jetniki in kriminalci, med okupacijo pa predvsem partizani, aktivisti Osvobodilne fronte, civilni sodelavci in somišljeniki Osvobodilne fronte. Ob nemški zasedbi je bilo v zaporih okrog 200 kaznjencev; večino teh so Nemci izpustili, le nekaj velikih kriminalcev so odpeljali v graške zapore, da so naredili prostor za borce narodnoosvobodilne vojske.

Celjski zaporji so bili med okupacijo nenehno polni; posebno so se napolnili po hajkah; po eni največjih ofenziv na osvobodeno zgornjesavinjsko ozemlje in na Kozjansko na prehodu iz leta 1944 v leto 1945 pa so bili nabito polni.

Celjski zaporji niso zaostajali za nemškimi taborišči ne po okrutnih metodah mučenja ne po uničevanju človeških življenj. Tu je bila največja okupatorska mučilnica na Štajerskem, ki je po svojih grozodejstvih prekašala menda celo mariborske zapore.

Celjski zaporji so v ljudski govorici že v stari Jugoslaviji dobili ime Stari pisker; to ime so ohranili do danes.

Str. 1169 »Vojaštvo, ki bo zavarovalo kraj obešanja, pošljita s Kuehhasom že prejšnji večer na položaje.«

Po izjavah dočimov je na območje Frankolovo–Stranice–Konjiška gora–Stenica prišlo že 11. februarja zvečer, torej na predvečer eksekucije, ogromno vojaštva, ki je zasedlo strateško pomembne točke v okolici Stranic, kraja zločina.

Str. 1170 »Jih pa snemite prej. Ukrepajte po lastni presoji.«

Na ugovor varnostne policije je Stage odredbo o zaporji ceste spremenil šele na dan eksekucije, in sicer tako, da so obešence takoj sneli z jablan in jih na hitro zagrebli. To spremembo je med drugim verjetno treba pripisati tudi naključnemu preletu dveh zavezniških letal, po katerem so krvniki z veliko naglico in živčnostjo nadaljevali obešanje, grobarje pa surovo priganjali k še hitrejšem kopanju jam in snemanju trupel. Ker se je prenašanje mrtvih talcev Nemcem zdelo prepočasno, so pri Padežniku vzeli lojtrski voziček, na katerem so potem grobarji vozili trupla frankolovskih žrtev do jam.

Str. 1172 »Dorfmeister je za stranko res veliko naredil...«

Anton Dorfmeister je bil eden najmlajših nemških funkcionarjev, toda v okupatorjevi hierarhiji je zasedal vidno mesto na Spodnjem Štajerskem. Bil je med najstarejšimi člani organizacije Hitlerjugend (Hitlerjeva mladina) v Eisenstadtu na Gradiščanskem (Burgenlad) in nato član NSDAP (Nacionalsocialistične nemške delavske stranke). Študiral je na dunajski univerzi, kmalu po letu 1934 pa je odšel v Nemčijo, kjer je opravljal sprva razne manjše politične službe, leta 1939 pa je postal vodja Gaugrenzlandamta NSDAP (pokrajinskega obmejnega urada NSDAP).

Ta urad je vodil propagando, s katero naj bi dokazal, da je Spodnja Štajerska nemška. Dorfmeister je s svojimi volnuni zbiral podatke po naših krajih in propagiral nacizem pod imenom Berg. Njegov urad je imel leta 1940 na Spodnjem Štajerskem 1066 zaupnikov; pomembno pa je, da v veliko krajev v Savinjski dolini in na Kozjanskem s svojimi nacističnimi idejami ni mogel prodreti. Kot najboljši poznavalec razmer na Spodnjem Štajerskem, posebno v okraju Celje, je bil takoj na začetku okupacije imenovan za kreisführerja (okrožnega vodjo), pozneje pa še za landrata (deželnega svetnika) za okrožje Celje.

- Str. 1172 »... izberite za ta posebni postopek določeno število političnih zapornikov.«
Posebni postopek (po nemško Sonderbehandlung) je pomenil usmrnitev.
- Str. 1174 »Zdaj sem pa še bolj zadovoljen, da sem ga skušal odvrniti od te grozne kazni.«
Kakor je razvidno iz zapisnika o Kramhöllerjevem zaslišanju, je Rösenerjev uradnik sturmbannführer Hagen nasprotoval taki nečloveški kazni in je predlagal svojemu šefu, naj da v povračilo za Dorfmeisterovo smrt ustreliti, ne pa obesiti samo deset namesto sto ljudi. Toda Rösener očitno ni upošteval njegovega predloga in je ostal pri svoji prvotni odločitvi.
- Str. 1175 »... h kultu svojih tevtonskih prednikov.«
S tem hoče reči, da se vedejo kot divjaki. Tevtonska okrutnost je prišla celo v pregovor. S tevtonomanijo (Tevton-o – o + manija) pa se označuje norost na vse, kar je nemško ali germansko. Tevtoni so bili predniki starogermanskega ali keltskega plemena, ki ga je l. 102 pred n.š. premagal rimski vojskovodja Marij pri Aquae Sextiae.
- Str. 1175 »... se moramo začeti ravnati po znameniti Schopenhauerjevi maksimi: ...«
Arthur Schopenhauer (rojen 1788 v Danzingu, umrl leta 1860 v Frankfurtu a.M.) je najznamenitejši filozof pesimizma.
Pesimizem (iz lat. *pessimus* = najslabši) je prepričanje, da v svetu in družbi pa tudi v človeku prevladuje zlo nad dobrim. Pesimizem se je močneje izrazil v nekaterih verstvih, posebno v Aziji (budizem, brahmanizem). Tudi grška filozofija je v krizi sužnjeposestniške družbe izražala globoko pesimistične etične ideje.
Civilizacijski pesimizem srečamo v zgodnjem razsvetljenstvu pri Rousseauju. Njegova glavna teza je, da kulturni, gospodarski, tehnični in vsesplošni napredek kvari človeka in družbo.
Schopenhauerjeva filozofija je na eni strani reakcija srednjega meščanstva na naraščajoči kapitalizem, ki uničuje njegov obstoj, na drugi strani pa na naraščajoči proletarijat, ki ogroža meščansko družbo.
Poleg filozofskih razprav je Schopenhauer pisal premisleke o npravnosti, o razmerju misleca do sebe in do soljudi pa do življenja in usode (Pareneze in maksime).
Schopenhauerjev etos je v psihološkem pogledu etos resignacije in globokega razočaranja nad stvarnostjo.
- Str. 1176 »Uprl se je, da bi ljudi obešal.«
Komandant zaščitnega območja polkovnik dr. Kuehhas je nasprotoval Rösenerjevemu ukazu. Ko mu je Rösener naložil nadzorstvo nad eksekucijo, je izjavil, je izjavil, da je pripravljen ljudi postreliti, če že mora tako biti, pa tudi to le, če bo dobil od Rösenerja pismen nalog.
- Str. 1177 »Posvetujte se s Schönrockom!«
Georg Kramhöller je na zaslišanju med 2. in 15. majem 1947 izjavil: »Na njegovo vprašanje (mišljen je Stage), če in koliko ima Celje zapornikov, ki bi prišli v poštev za eksekucijo, in to v glavnem partizanov, ki so bili zajeti z orožjem, in funkcionarjev OF... Odgovoril sem mu, da tega ne vem, ker sem še premalo časa v Celju in ne verjamem, da je v Celju toliko pripornikov. Nato mi je Stage rekel, naj vprašam Schönrocka, ki je bil tedaj v Celju... ker on najbolj pozna stanje glede pripornikov... Govoril sem tudi s Schönrockom, ki je dejal, da v Celju ni takih ljudi, ker ni nihče razumel, zakaj bi zaradi strankinega človeka (Partaibonze = strankar ali strankin človek) bilo obešenih 100 ljudi.«
Pozneje je bilo iz celjskih zaporov izbranih 35 talcev, iz trboveljskih 17, druge pa je dal Maribor.
- Str. 1178 »Ste mar pozabili, kaj nam je naročil firer?«
Hitler je imel tudi Slovane za manjvredne ljudi. Ni jih nameraval čisto iztrebiti kot Rome in Žide, marveč jih narediti za sužnje izvoljenemu ljudstvu. Šele ko bodo ta ljudstva uničena ali podrejena nemškemu herrenvolku, bo na zemlji raj. To je bila blazna vizija sveta, ki se je porodila v blodnih glavah čiste rase.
- Str. 1180 »Smo bili vsaj pripravljeni na njegovo rano in hrupno budnico.«
Jetniki so vstajali ob petih zjutraj; dne 12. februarja 1945, torej na dan usmrtitve, pa so jih pazniki zbudili že pol ure prej.
- Str. 1183 »Le kdo od teh vandalov se meni za njihovo izročilo!«
Vandali so bili starogermansko pleme, ki je l. 544 vdrlo v Rim in uničilo večino kulturnih spomenikov. V prenesenem pomenu je vandal divjak, surovež, kulturi sovražen barbar. Vandalizem označuje nesmiselno pustošenje in uničevanje, zlasti kulturnih vrednot.

- Str. 1184 »Če se ne motim, kliče jetnike sam komandant zaporov.«
Žrtve povračilnega ukrepa za ubitega Dorfmeistra je klical iz celic komandant zaporov v spremstvu gestapovcev.
- Str. 1185 »Celinšek!« Gostilničar iz Mozirja!
Franc Celinšek je bil rojen 5. junija 1892 v Mozirju. Po osvoboditvi Mozirja je delal v komandi mesta. Po ponovno zasedbi Zgornje Savinjske doline pa se je s partizanskimi enotami umaknil na Menino planino, kjer so ga 21. decembra 1944 Nemci ujeli in odpeljali v celjske zapore. Med ofenzivo so mu zažgali hišo.
- Str. 1185 »... Stane Vogrinc je tudi med klicanimi.«
Stane Vogrinc je bil rojen 18. maja 1910 v Dobovi. Tik pred vojno je diplomiral na pravni fakulteti v Ljubljani. Kot aktiven sodelavec Osvobodilne fronte je bil odpeljan v koncentracijsko taborišče Dachau. Po izpustitvi iz taborišča je julija 1944 odšel v Kozjanski odred, pozneje pa je bil dodeljen sodišču pri Zgornjesavinjskem vojnem področju. Decembra 1944 so ga Nemci ujeli na Veliki planini.
- Str. 1185 »Skaletova iz Hudinje – oče in sin!«
Ivan Skale starejši se je rodil 2. novembra 1891 v Kostrivnici blizu Šmarji pri Jelšah. Bil je kmet in mesar v Zgornji Hudinji pri Celju. Njegov sin Ivan je bil rojen 4. aprila 1924. Dne 15. januarja 1945 je bila aretirana vsa Skaletova družina. Oče in sin Ivan sta bila kot talca določena za obešanje na Stranica pri Frankolovem; toda ker se je oče Skale iztrgal rabljem iz rok v trenutku, ko so hoteli obešiti njegovega sina, so ga ustrelili. Vsi drugi člani Skaletove družine so bili odpeljani v taborišče.
- Str. 1185 »Pravijo, da jo je (Skaletovo družino) izdal tisti prevežani vohljač Nikola.«
Podrobnejši podatki o tragediji Skaletove družine so razvidni iz sodne obravnave proti Francu Drobežu-Nikoli, p.d. Bakovskemu iz Sv. Florijana pri Gornjem gradu, ki je bila na okrožnem sodišču v Celju dne 4. februarja 1947 (K 301/47-30).
Franc Drobež-Nikola je bil ob okupaciji odpeljan v taborišče Braunschweig, kjer je ostal do aprila 1942. Nato je delal v tovarni letal v Neudorfu, odkoder se je leta 1943 vrnil domov in odšel k partizanom, s katerimi je bil že prej povezan. Decembra 1943 je pobegnil od partizanov in se povezal z Antonom Tostovšnikom-Revsom, vodjo skrivaške skupine, ki se je udinjala okupatorju. Ko so partizani uničili okupatorsko posadko in Revsovo belogardistično skupino na Ljubnem, se je Drobež skrival zunaj postojanke. Po umiku partizanov je odšel v Celje, kjer se je javil na sedežu gestapa in ostal v njegovi službi do osvoboditve. Tu je s svojimi sodelavci razpletel obveščevalno mrežo. Med njegovimi številnimi žrtvami v domačem kraju in v celjskem okrožju so bili tudi Skaletovi.
- Str. 1188 »Sodnik Pinter!«
Franc Pinter je bil rojen 30. novembra 1911 v Selnici ob Dravi. Bil je diplomiran pravnik. Sodno prakso je opravljal pri okrožnem sodišču v Mariboru. Nemci so ga ob prihodu premestili v Gradec, zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto pa kmalu zatem aretirali. Osem mesecev je prebil v graških in mariborskih zaporih. Ob bombnem napadu je pobegnil iz mariborske kaznilnice in odšel v partizane. Med ofenzivo v Zgornji Savinjski dolini so ga 15. decembra 1944 v bližini Gornjega grada ujeli Nemci in ga odpeljali v Stari pisker, odtod pa na Stranice pri Frankolovem, kjer so ga obesili.
- Str. 1188 »Odkar so celjski aktivisti zavzeli Stari pisker in osvobodili iz njega jetnike, so postali sila previdni.«
Po decemberski ofenzivi leta 1944 se je Stari pisker napolnil z ujetimi partizani, aktivisti, podporniki Osvobodilne fronte in zavednimi prebivalci Zgornje Savinjske doline in Kozjanskega. Celjski aktivisti so od paznika Ivana Grada zvedeli, da je v dveh posebnih sobah 80 ujetnikov, ki bodo 15. decembra 1944 ob 5^h zjutraj prepeljani v Maribor, kjer naj bi jih ustrelili. Zato so se z Gradom domenili, da bodo zavzeli Stari pisker 15. decembra 1944 ob 2. uri zjutraj in rešili jetnike, med njimi v prvi vrsti 80 na smrt obsojenih. Akcijo je srečno izvedlo šest prostovoljcev: Jože Gaber-Brus, Ivan Grobelnik-Ivo, Martin Klančičar-Nande, Dominik Lebič-Boris, Jože Zelinka-Očka in Riko Presinger-Žarko (vodja akcije) ob pomoči paznika Ivana Grada. Verjetno je bil prav zaradi drznega zavzetja celjske kaznilnice frankolovski zločin načrtovan in opravljen v tako strogi tajnosti. Obveščevalci 13. udarne Bračičeva brigade so 11. februarja 1945 sicer ugotovili večje premike in zbiranje nemških enot na tem območju (na strateško pomembne točke so bile razporejene šele zvečer), a so sklepali, da okupator spet pripravlja hajko; toda ker je bilo sredi zime, brigade pa oslABLJENE in brez zadostnega streliva, je štab 14. divizije sklenil, da sovražnika ne bodo napadli.
Da so priprave za eksekucijo na Stranica res potekale v največji tajnosti, priča tudi izjava namestnika okrožnega vodje in enega vodilnih političnih funkcionarjev v Celju Flaserja na zaslišanju 21. septembra 1945 (GSI (b) Vrhovna komanda BTA 2 SF 2650), v kateri zatrjuje, da je za obešanje talcev izvedel šele zjutraj na dan eksekucije.
Ta Flaserjeva izjava je posebno pomembna, saj se je po osvoboditvi veliko razpravljalo o tem,

kako da partizani niso preprečili usmrtitve sto talcev. Edini logični odgovor na to je, da niso bili obveščeni o njej; to potrjuje tudi Marijan Jager-Ris, takrat komandant jurišnega bataljona IV. operativne cone. Usodnega dne je bil s svojim bataljonom samo kakšni dve uri od kraja eksekucije, vendar je zanj izvedel žele po izvršitvi; sporočilo o tragičnem dogodku so bataljonu prinesli še istega dne terenci s tega območja.

Str. 1189 »Ranjence so prignali!«

Še do danes ni jasno, ali so Nemci tri ranjence, ki so bili med drugimi obešeni na Stranicah pri Frankolovem, pripeljali iz bolnišnice najprej v celjsko kaznilnico, kjer so bili zbrani talci iz celjskih, mariborskih in trboveljskih zaporov, in šele odtod na kraj zločina ali pa so jih pripeljali naravnost iz bolnišnice na Stranice. Ker je skoraj gotovo, da jih niso posebej peljali na morišče, sem jih priključila drugim obsojencem v celjskem Starem piskru.

Ti trije ranjenci so bili: Franc Valte, Franc Rabuda in Stanko Babič.

Franc Valte, po domače Korošec, je bil rojen 1. januarja 1913. Po poklicu je bil mesar in gostilničar na Ljubnem ob Savinji. Njegova domačija je stala sredi trga, zato so si jo Nemci in belogardisti izbrali za svojo postojanko.

Valte je sodeloval z narodnoosvobodilno vojsko že od leta 1942, oktobra 1943 pa je odšel v partizane in kmalu postal namestnik političnega komisarja komande mesta v trgu Ljubno. Med bojem je bil ranjen v desno nogo; zdravil se je v partizanski bolnišnici v Podvolovljeku. Januarja 1943 so belogardisti bolnišnico odkrili in ranjene zajeli; nekaj so jih pobili na Ljubnem, druge pa odpeljali v celjsko bolnišnico, med njimi tudi Valteja in Rabudo.

Franc Rabuda je bil rojen 21. maja 1912 v Velikem Tinju na Pohorju. Dne 18. septembra 1944 je stopil v Kozjanski odred, pozneje pa je bil dodeljen jurišnemu bataljonu Bračičeve brigade. V boju z okupatorjem je bil ranjen, nato pa poslan na zdravljenje v Petkovo bolnišnico v Podvolovljeku.

V celjski bolnišnici je poleg hudo ranjenega Valteja in Rabude ležal tudi Stanko Babič-Krpan, rojen 15. oktobra 1927 v Hrastniku. Babič je bil od leta 1941 povezan z narodnoosvobodilno vojsko, leta 1944 pa je odšel k partizanom. V začetku januarja 1945 ga je krogla dumdumka zadela v levo roko. Zaklonišče, kamor so ga soborci skrili, je bilo izdano. Babič pa odpeljan na gestapo v Trbovlje, od tam pa v celjsko bolnišnico. Tu so mu odrezali ranjeno roko, 12 februarja 1945 pa so ga skupaj z Valtejem in Rabudo odpeljali na Stranice. Vse tri so obesili. Usmrtitev ranjencev je v popolnem nasprotju z vsemi mednarodnimi pogodbami o ranjenicah.

Str. 1192 »Orodje je tu...«

Kdaj so Nemci pripeljali na Stranice orodje, ni povsem znano. Ko so prišli grobarji na kraj obešanja, so jih tam že čakali krampi in lopate za kopanje jam; to je potrdil grobar, takratni jetnik iz celjske kaznilnice, Stane Pesko iz Tratnega pri Šentjurju:

»Ko smo prispeli na Stranice, sem zagledal pri drugem ovinku pri hišah kamione in vojaštvo. Talci so stali na kamionih z zvezanimi rokami. Medtem so pri Fijavževi hiši že obešali... Takoj ko smo se ustavili, smo dobili orodje za kopanje jam.

Pokazali so nam, kje naj kopljemo.«

Podobno je izjavil drugi grobar Vladimir Režun iz Litije:

»Zunaj zapora sta bila dva kamiona, v katera smo zaporniki posedli kar po tleh. Stražarji pa so sedeli na robovih kamionov. Okoli osme zjutraj smo se pripeljali na Stranice pri Frankolovem. Pred prvim ovinkom na Stranicah smo morali izstopiti. Tam je bil že kordon vojakov in pripravljeno orodje: krampi in lopate.«

Str. 1192 »Steindl je že sinoči sporočil, da ga ne bo.«

Heinrich Maierhöfer, okrožni vodja in deželni svetnik po Dorfmeisterovi smrti, je bil o obešanju talcev zaslisan v internacijskem taborišču v Wolfsbergu 28. novembra 1945 (No 373). Pred angleškim zasliševalcem je izjavil:

»Isti večer mi je telefoniral moj šef Steindl (zvezni vodja Štajerske domovinske zveze – Heimatbunda – za okupirano Spodnjo Štajersko) in mi zapovedal, naj bom navzoč pri usmrtitvah namesto njega, ker bodo njega samega zadrževale druge dolžnosti.«

Str. 1192 »Kramhöller se je naredil bolnega.«

Kramhöller se je z izgovorom, da je bolan, hotel izogniti eksekuciji. Dr. Kuehhas je poslal k njemu svojega uslužbenca Loperja z ukazom, da mora takoj priti na Stranice. To Kramhöllerjevo izmikanje kaže, da se je zavedal teže zločina in slutil, da bo treba zanj odgovarjati.

Str. 1193 »Moj šef je službeno zadržan...«

Kot je Kramhöller izpovedal na zaslišanju med 2. in 15. majem 1947, je sturmbannführer Hagen predlagal Rösenerju, naj se Stage, katerega ni maral, udeleži eksekucije. To je zahteval tudi komandant varnostnega območja polkovnik dr. Kuehhas. Kljub temu se je Stage izognil tej obveznosti.

Kdo ga je v odsotnosti zastopal, nisem mogla nikjer odkriti, čeravno sem se za podatke obrnila na Muzej narodne osvoboditve v Mariboru, na Muzej revolucije v Celju pa tudi na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in na zgodovinski arhiv pri Republiškem sekretariatu za notranje zadeve SRS v Ljubljani.

Ker je pri pripravi na obešanje talcev Stageju v glavnem pomagal njegov kriminalistični komisar SS hauptsturmführer Alfred Laudorf, to je razvidno iz Stagejeve izjave v preiskovalnem zaporu v Mariboru 6. maja 1945 in Kramhöllerjevega zaslišanja med 2. in 15. majem 1947, domnevam, da je Stage poslal na kraj zločina tistega, ki mu je vso zadevo zaupal, torej Laudorfa.

Str. 1194 »Ste dali na spisek talcev doktorja Krasnika...«

V času tragedije na Stranicaх je bil v Celju zaprt tudi dr. Virgil Krasnik. Ta je kot partizanski zdravnik ustanovil partizansko bolnišnico Celje pod Komnom na Tratnikovi planini v Zgornji Savinjski dolini. Kasneje je bil premeščen v partizansko bolnišnico v Podvolovljeku, ki so jo Nemci in belogardisti odkrili 8. januarja 1945 v ofenzivi na osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline. Bolniško osebje in vsi za hojo sposobni ranjenci so se med bojem umikali proti Novi Štifti. Z njimi se je umikal tudi dr. Krasnik, tedaj že inšpekcijski kirurg partizanskih bolnišnic. Nemci so jih zajeli v januarski ofenzivi neke blizu Nove Štife in jih odpeljali v celjske zapore. Dr. Krasnika je ujel obersturmführer Wiegand sam. Pri pripravi na eksekucijo je prišlo med njim in Kramhöllerjem, vodjem celjske izpostave varnostne policije in varnostne službe, do nesoglasij. Wiegand je zahteval od Kramhöllerja, da da na spisek talcev, določenih za obešanje na Stranicaх, tudi ujetega dr. Krasnika, Kramhöller pa se je temu uprl in tako preprečil Krasnikovo smrt. Kramhöller je Krasnika osebno poznal – med službovanjem v Trbovljah je bil celo njegov bolnik.

Str. 1196 »Saj to je tesen iz mojih nocojšnjih sanj!«

Ker v Tesnem, to je v kraju, kjer je bil ubit Dorfmeister, ni bilo primerne drevja za obešanje, so odpeljali obsojence približno 2 km naprej proti Stranicaм. Tudi tu je pokrajina še vedno podobna tesni.

Str. 1197 »... kar omogoča uspešne napade na nemška vozila.«

Iz poročil udarne brigade Mirka Bračiča je razvidno, da je samo ta brigada postavila od 9. februarja 1945 na tem območju kar tri zasede:

5. januarja je uničila dva nemška osebna avtomobila in zajela nekega obergefreiterja.
2. februarja je zažgala tri vojaške tovornjake s strelivom in uničila osebni avto, v katerem se je vozil Dorfmeister.
9. februarja je napadla:
 - blindiran avto s štirimi člani esesovske policije; vsi štirje so bili ubiti
 - tovornjak z gumami za tovorne avtomobile, pri tem sta bila ubita dva Nemca
 - vojaški tovornjak, ubita sta bila dva Nemca
 - civilni avto, v katerem se je peljal ravnatelj tovarne letal Maribor–Tezno; ker mu ni kazalo drugega, se je predal partizanom.

Str. 1197 »Naši sotrpini!«

Grobjarji so bili zaporniki iz celjske kaznilnice. Zjutraj so jih odpeljali na dvorišče Starega piskra, jim tam zavezali oči, jih naložili na tovornjake in odpeljali na kraj obešanja, kjer so morali kopati skupen grob za obešene talce. Ker je prvo jamo začela zalivati talna voda, so morali skopati drugo.

Str. 1199 »Zvezane ljudi strahovati z brzostrelkami – ...«

Vsaakega talca sta odpeljala pod določeno drevo dva pomožna policista z brzostrelkama, uperjenima v njegov hrbet. Čeprav je bil vsak talec zvezan, so ga še tako močno zastražili.

Str. 1199 »... in ga sunil z njim v hrbet!«

Po pričevanju očitvecev so ravnali s talci zelo surovo; pod vešali niso pokazali do njih niti obzirnosti niti spoštovanja – še obešene so suvali s stolom v zadnjico in jih topli po hrbtu.

Str. 1199 »Torej niso začeli pri prvem, ampak pri zadnjem tovornjaku!«

Prvi tovornjak talcev je bil pri obešanju zadnji, zadnji pa prvi na vrsti.

Str. 1201 »To sta Skaletova!«

Skaletova so gnali rablji med prvimi talci pod vešala. Toda ker je bil ta primer višek okrutnosti v frankolovski tragediji, sem ga postavila tako rekoč konec zadnjega dejanja in tako stopnjevala napetost in dramatičnost dogajanja.

Str. 1202 »Zdaj pa imaš revolucijo, rdeči komisar!«

Po pričevanju Ignaca Jamnika iz Ljubnega ob Savinji, ki je med drugimi jetniki iz celjskih zaporov kopal grobova za žrtve, so krvniki zasramovali skoraj vsakega talca. Največkrat so padale zbadljivke: 'Tako, zdaj pa imaš Tita!' Ker gre v tem primeru za komisarja Kozjanskega odreda, sem zbadljivko priredila njegovemu političnemu položaju.

Str. 1203 »Le čakajte, hudiči! Ne bo dolgo, ko boste tudi vi viseli!«

Grobjar Viktor Jelen iz Višnje vasi št. 17 je med drugim povedal:

»Nekateri talci niso kazali strahu. Slišal sem izjave:
'Čakajte, kmalu boste tudi vi viseli – naši nas bodo maščevali!'

V i n k o Č e p i n, rojen 14. januarja 1926 v Zagorju pri Kozjem, je bil dijak celjske gimnazije. Z narodnoosvobodilnim gibanjem je bil povezan že od leta 1941. Tudi ko so ga Nemci poslali v delovno službo, je ohranil zvezo z aktivisti Osvobodilne fronte. Preden so ga Nemci mobilizirali v vojsko, jim je pobegnil in se oktobra 1944 vključil v Kozjanski odred, kjer je kmalu postal politični komisar s činom kapetana. Dne 6. januarja 1945 je bil izdan v Lipici pri Ljubečnem. Nemci so ga odpeljali v celjske zapore, kjer so ga strahovito mučili in pozneje obesili na Stranicah. Njegove starše so odgnali v taborišče Strnišče pri Ptuj.

D o m i n i k H r i b e r š e k se je rodil 1. avgusta 1897 v Rupah pri Šmartnem v Rožni dolini. Poleti 1943 je postal član in odbornik Osvobodilne fronte za Šmartno v Rožni dolini. Na njegovem domu so bili sestanki aktivistov. Dne 4. novembra 1944 so ga Nemci aretirali in odgnali v Stari pisker. Po osvoboditvi zapornikov iz te zloglasne celjske kaznilnice sredi decembra 1944 se je vrnil domov. Dne 3. januarja 1945 so ga ponovno ujeli in odpeljali v celjske zapore, kjer je dočakal tragično smrt.

K l e m e n P l a n i n š e k, rojen 24. novembra 1902 v Podvolovljeku pri Lučah. Po poklicu je bil gozdar. V partizane je odšel 3. aprila 1944. Bil je ekonom partizanske bolnišnice v Beli nad Podvolovljekom. Nemci so ga ujeli 2. februarja 1945, ga odpeljali v zapore Starega piskra, nato pa obesili kot talca. Kakor je razvidno iz podatkov, je bil Planinšek aretiran istega dne, kot je bil ranjen Dorfmeister – torej ob prihodu v zapor še ni mogel vedeti za njegovo smrt (Dorfmeister je umrl 3. februarja 1945), pa tudi njegovega pogreba ni mogel videti. Ker pa je nekdo moral prinesti v celico novico o Dorfmeisterovi smrti kot posledici napada, iz katerega se je potem razvijalo vse nadaljnje dogajanje, se mi je zdel Klemen kot nov ujetnik najprimernejši za to sporočilo (licentia poetica!).

F r a n c R e m i c, rojen 20. februarja 1891 v Šmartnem ob Dreti v Zgornji Savinjski dolini. V Gradcu je končal trgovsko akademijo. Vojsko je služil 7 let. Po prvi svetovni vojni se je boril kot koroški prostovoljec. Pred okupacijo je bil občinski tajnik v Bočni pri Gornjem gradu, med vojno pa je služboval pri občinskem uradu v Gornjem gradu. Ves čas okupacije je bil povezan z narodnoosvobodilnim gibanjem. Po osvoboditvi Gornjega grada leta 1944 je bil izvoljen za predsednika mestnega ljudskega odbora Gornji grad. Nemci so ga ujeli 16. decembra 1944 ob ponovnem vdoru v Zgornjo Savinjsko dolino in ga odpeljali v celjske zapore, kjer je ostal do tragedije na Stranicah pri Frankolovem. Kmalu po aretaciji so zaprli tudi njegovo ženo in najmlajšo hčerko (starejši dve sta bili v partizanih), kmalu po njegovi smrti pa so ju odpeljali v taborišče.

J o ž e V i m p o l š e k, rojen 25. januarja 1887 v Gornji Pohanci pri Sromljah. Kot sin malega kmeta je študiral v težkih gmotnih razmerah. Pravo je končal v Gradcu. Bil je notar v Kostanjevici na Krki in v Sevnici ob Savi. Ob zasedbi mu je okupator vzel pravico opravljati notarske posle. V Kozjanski odred je odšel septembra 1944. Med nemško ofenzivo na osvobojeno kozjansko ozemlje decembra 1944 je bil ujet na Planini pri Sevnici, odtod pa odpeljan v brežiške in nato v mariborske zapore, kjer je pričakal grozno smrt na vešalih; zaradi enotnosti dogajanja sem ga premestila v celjske zapore med druge štiri jetnike, ki so bili tu resnično zaprti. Izbrala pa sem ga zato, ker je bil eden najstarejših partizanov.

Frankolovski
zločin

ZARA: študentka in partizanska obveščevalka

POLONA: Zarina babica, mati njenega očeta

MARJETA: Zarina teta in sestra njenega očeta

IVAN: Marjetin mož

ROMANA: njuna hči

JEREBICA: kmetica s hriba

VAŠČANI:

VDOVA

DEČEK: njen sin

DEKLICA: njena hči

STAREC: njen oče

DRUGI VAŠČANI:

I. VAŠČAN

II. VAŠČAN

III. VAŠČAN

I. VAŠČANKA

II. VAŠČANKA

III. VAŠČANKA

JETNICE:

DARJA, 25 let

IVANKA, 30 let

JASNA, 20 let

KATARINA, 45 let

MILENA, 19 let

MARIJA, 50 let

OLGA: Marijina hči, 15 let

VESNA: partizanka, 28 let

I. D E J A N J E

PRIZORIŠČE

Skupina kmečkih hiš v ozadju odra. Pred tem majhnim, v tihoto pogreznjenim zaselkom je livada, ki jo reže na dvoje bela cesta; na obeh straneh ceste stojijo gole jablane (februar!). Na začetku obvladuje pokrajino jutranje sonce.

1. prizor

ZARA

ZARA (prihiti veselo razburjena v to negibno tihoto): Kje ste, ljubi moji? (Ko ne dobi odgovora, razočarana potoži): Kakor izumrlo je naselje. Tudi zastor se ne gane na nobenem oknu.

2. prizor

ZARA IN VAŠČANI

ZARA (si oddahne, ko se na vratih ene od domačij prikažeta deček in dekllica):

No vendar, vsaj otroci so še pri življenju!

DEČEK IN DEKLICA (vzradoščena vzklikneta, ko zagledata Zaro): O Zara!

(Pohitita k njej.)

ZARA (ju vsa razigrana zavrti po snegu.)

STAREC IN VDOVA (prideta takoj zatem iz iste hiše kot prej otroka.)

VDOVA (otrokoma): Pustita Zaro; nima časa za norčije z vama.

DEČEK IN DEKLICA: Kajne, da ga imaš?

ZARA: Za vaju zmeraj.

DEKLICA: Ste čuli mati?!

VAŠČANI IN VAŠČANKE (drug za drugim zapuščajo svoje domove in se začnejo zbirati okrog Zare.)

ZARA: Miren in prijazen dan, vaščani!

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Tudi mi ti ga želimo.

I. VAŠČAN: Mir je v tem vihnem času že bogastvo siromaka.

ZARA: In to bogastvo vam obljublja radostna novica, ki vam jo prinašam.

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Novica? (Odgovor prepreči prihod Zarinih sorodnikov na prizorišče.)

3. prizor

PREJŠNJI, MARJETA, IVAN IN ROMANA

MARJETA, IVAN IN ROMANA (stopijo na prag osrednje, najlepše hiše v zaselku in pozdravijo mlado sorodnico): Dobrodošla!

ZARA (se jim široko nasmeje in jim pomaha v pozdrav): Živeli!

ROMANA: Danes si se pa podvizala, sestrična!

IVAN: Taka rana ura te zares še ni prinesla k nam, kar pomnim.

MARJETA: In taka dobra volja tudi ne; saj se vse na tebi smeje: usta, lica in oči.

ZARA: Od vsega, teta, pa najbolj – srcé.

ROMANA: A le odkod ta veselost v teh hudih časih?

II. VAŠČANKA: Iz te doline solz gotovo ne.

ZARA: Tudi njo je končno obsijalo sonce.

MARJETA (zakliče materi v vežo): Mati, Zarika je tu!

MARJETA, IVAN IN ROMANA (se pridružjo vaščanom na livadi.)

4. prizor

PREJŠNJI IN POLONA

POLONA (potihoma odpre vrata svoje hiše in obstane na pragu visokega pritličja): A ti si spravila vso vas na nóge!

ZARA (se obrne proti glasu; ko zagleda babico vrh stopnic, jo vzradoščeno pozdravi): O stara mama! Iz srcá pozdravljeni!

POLONA: In ti pozdravljena, preljuba vnučka! Vsak tvoj obisk me pomladi za nekaj let, v tej hudi zimi pa povrhu še ogreje namesto kujavega sonca.

II. VAŠČAN: Pravi, da prinaša dobro vest.

POLONA: Taka vest je danes kot nebeška mana; zato nam jo kar brž zaupaj.

ZARA: Deželni svétnik in okrožni vodja – ta neusmiljeni tiran – je mrtev!

VAŠČANI IN VAŠČANKE (presenečeno): Dorfmeister mrtev!

ZARA: Partizani so ga ustrelili.

VAŠČANI IN VAŠČANKE (pobito): Partizani? (Prostor začne počasi polniti žalostna luč.)

DEČEK: Mama, kdo je to?

VDOVA: Divji mož s krvavimi rokami in kamnitim srcem. Zatira in pobija naše ljudstvo, izganja svojce ustreljenih in zapostavlja naš slovenski jezik.

ZARA: To je danes že preteklost!

DEČEK: Zakaj ste pôtlej z žalostjo sprejeli Zarino novico?

DEKLICA: Kakor bi prinesla vest o vaši smrti.

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Da, o naši smrti!

ZARA: Ne o smrti, ljubi moji, o življenju! In pravičnem zadoščenju za žalitve in udarce!

POLONA: Ta novica, dete moje, ni kaj prida. Počenega groša ne bi dala zanjo. Strah mi je pognala v stare sklepe.

DEKLICA: Česa neki se bojite? Saj je vendar mrtev, hudodelec!

STAREC: Tiran je mrtev, a nasledniki njegovi so še živi!

ZARA: Včasih ste ob drznejših podvigih naše vojske vriskali od sreče in žarečih lic slavili zmago. Zdaj ste brez zanosa in otožni, kot bi pokopavali življenjsko radost. Mar je v vaših srcih res ugásnila poslednja iskra vere?

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Poslednja!

ZARA: Znova vam jo bom prižgala!

VAŠČANI: Le kako jo boš prižgala?

VAŠČANKE: In s čim, neumnica?!

I. VAŠČAN: Z žerjavico požganih domačij?

I. VAŠČANKA: Pa opustošenih ognjišč in skednjev?

ZARA (potrto): Pogubni ogenj tudi vašim dušam, žal, ni prizanesel.

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Vse po vrsti je spremenil v pogorišče sreče.

POLONA: Kje sta mir in blagodejna varnost?

II. VAŠČAN: Raztrgali so našo zemljo kot volkovi jagnje, a ljudstvo vpregli v sužnji jarem.

II. VAŠČANKA: Železna pest je udarila med nas in nas raztepla po zaporih, taboriščih in pregnanstvih.

VDOVA: In samovoljniješe kopito kot je bilo hunsko ali turško, je steptalo naša polja, da že štiri leta ne rodijo.

VAŠČANKE: Kašče in kleti so prazne!

VAŠČANI: Hlevi mrtvi – brez živine!

VAŠČANKE: Beli dvori opusteli!

VAŠČANI: Gošče strebljene na golo!

III. VAŠČANKA: Namesto klenemu semenu, ki bi dalo nam vsakdanji kruh, se zemlja dan za dnem odpira svojim hčeram in sinovom za počitek.

VAŠČANI: Cela domovina se je spremenila v grob.

VAŠČANKE: Velik grob obetov in prelepih upov.

POLONA: Ob njem stojijo žalujoče matere in vdove.

ROMANA: Pa zale, a nesojene neveste.

DEČEK IN DEKLICA: In zapuščeni otročiči.

MARJETA: Huda skrb nam voljo upogiba.

ZARA: Ne tožite! Ponos naj vam preveva srca! In upanje!

VAŠČANI IN VAŠČANKE: O upanje! Le v kaj?

MARJETA: Saj smo kot jesensko listje, ki ga veter trga z drevja in odlaga v črne jarke.

ZARA: A zdaj, vaščani, ni jesen. Ne bo več dolgo, ko bo tu pomlad. In letos bo drugačna kakor zadnja leta: vesela, darežljiva in širokosrčna. Prinesla bo na koše rož in jih raztrosila po tratah; pa tudi polja bo zorala, da bodo spet rodila.

VAŠČANI: Rodila – komu?

VAŠČANKE: Sovražnikom – zavojevalcem!

VDOVA: Mi ne bomo več deležni njihovih darov, ker nas bodo prej pobili.

STAREC: Tak je firerjev ukaz, izdan v pijanem zmagoslavju.

MARJETA: Ukaz pa je ukaz četudi je brezumen in zlohoten.

POLONA: In če je naložen ponižnim klečeplazcem, katerim je povelje več kot dušni mir, pôtlej nam zares že bije zadnja ura.

ZARA: Kdaj nam bo odbila – to ni od njih odvisno, ampak le od nas in naše notranje moči. In jaz zaupam v to obrambno moč, ki se že nad tisoč let napaja v hrepenenju po svobodi in po sreči. In dôkler ne usahne ta čarobni vir človekove moči, bo živel tudi naš na smrt obsojen' narod.

POLONA: Vsemogočni mu dodeli čast in slavo!

STAREC: In blagoslovi to njegovo moč!

I. VAŠČAN: Ko bi bili trdni kakor hrasti!

I. VAŠČANKA: Pa smo šibki kot trstike.

ZARA: Hrast se trdovratno upre viharju, toda če predolgo traja, popusti in obnemore. Trstika mu veliko vztrajneje kljubuje, a ko mine sila, se zravna in dvigne glavo. In mi smo take žilave trstike! – upôgnili so nas, zlomili nas ne bodo!

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Kdo nam jamči?

ZARA: Mi sami sebi smo poroki!

POLONA (se zazre v daljavo): Mlada Jerebica tamkajle prihaja, oprtana z velikim košem in s cekarji preobložena.

VAŠČANI IN VAŠČANKE (se ozrejo v smer, v katero kaže Polonina roka.)

MARJETA: Le kam se reva péha v tem strupenem mrazu?

IVAN: Vznemirjena je videti in zaskrbljena.

VDOVA: Tako boječe se okrog ozira, kakor bi se bala srečanja z rogačem.

JEREBICA: Dober dan, sosedge! (Postavi cekarje v sneg, nato si da opravlka s košem.)

POLONA: Če sodimo po jutru, ga ne bo kaj prida.

JEREBICA (hoče sneti koš, a ga ne more): O ta obaltni koš! V opleček se mi je zataknil, kakor kaže.

IVAN (pristopi k Jerebici in ji pomaga sneti koš): Stojim, nerodnež, namesto da bi ti pomagal sneti to nadležno breme.

JEREBICA: Dôkler mi visi na rámah, še ni prepozno za pomoč.

IVAN: Že res. A láhko bi te že poprej razprtil.

JEREBICA (postavi z Ivanovo pomočjo koš na tla, si naravna telovnik in zaupno vpraša): Že veste, kaj se je zgodilo davi?

MARJETA: Kólikor smo zvedeli od Zare; verjetno si pa ti kot priča podrobneje seznanjena z vsem.

IVAN: Od vas ste prav gotovo spremljali potèk spopada, saj je s homca lep razgled na cesto.

JEREBICA: Bračičeva četa je pripravila zasedo policijskemu transportu na obronku naše gošče tik za hlevom. Koj čez sedmo je pripeljal izza ostrega okljuka prvi tovornjak, do vrha naložen s strelivom. Na vodnikov migljáj je mitraljezec užgal po njem, za njim pa tudi drugi borci iz enote. Oklopnik se je v hipu vnel in se razlétel z rezkim pokom.

STAREC: O še predobro smo ga čuli!

VDOVA: Oglušujoč kovinski tresk je s postoterjenim odmevom napolnil vso sotesko.

JEREBICA: Cel kup žarečih razbitin je švignilo po zraku in padlo v žvižgajočih lokih na pobočje hriba. Rušilna moč jih je pognala prav do naše domačije.

STAREC: Še sreča, da se vam ni vnela hiša!

IVAN: Ali marof!

MARJETA: Ta bi gorel v tem vetrovnem jutru kakor suh pezdur.

IVAN: In kaj se je potem dogajalo v podolju?

JEREBICA: Nato je drugi tovornjak privozil proti jugu in kakor prvi z vso močjo zavrl na ovinku, da so se ga fantje lótili brez truda. Tudi tega je razneslo s tako silo, da se je zamajala vsa huba.

POLONA: In vzdrhtela cela grapa.

JEREBICA: Vtem je pridrvél osebni avto in prehitel tretji tovornjak, ki je z zmanjšano hitrostjo drčal v žrelo smrti, pa ga je svinčena toča zaustavila v naletu. Spremljevalec in voznik napadenega Nemca sta brez pomisleka sprejela boj z osvobodilno vojsko.

IVAN: Bojevit nacizem, cepljen z bojevitim duhom nadčloveka, gre do konca, ne meneč se za nevarnost.

JEREBICA: Ko se je polegel lajež strojnic in razkádil gost smodnikov dim, sem v preresetanem avtu zagledala negibno ždečega moža. Glava se mu je povésila na prsi, roke so mu padle ob životu. – Bógvédi kdo je bil ubiti. A prav gotovo kak pomemben člen v debeli suženjski verigi, v katero so nas z vso okrutnostjo vkovali.

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Dorfmeister!

JEREBICA: Spodbudna in odrešujoča smrt, če le ne bo povrnjena z obrestmi.

ZARA: Ne bo več časa za vračilo!

JEREBICA: Nedolgo po umiku partizanov je k nam privršal policist in hôtel v besu postreliti vso družino. A ko je v kamrici zaslišal jok splašenega dojenčka, je brž povetil puško, kot bi mu spomin na lastnega otroka ohromil desnico.

STAREC: Komajda verjetno! Kóga pa še danes ganejo otroške solze?

JEREBICA: Zato se vsi na smrt bojimo, da s tem ni konca hude jeze in togote in da najhujše šele pride. Zavoljo tega vas ponižno prosim, da nam skrijete mesó in žito pa v rejo vzamete živino, preden vdruči prihrumijo, se znêsejo nad nami in nam razdénejo posestvo.

POLONA: Tudi deco zavaruj pred silo!

III. VAŠČANKA: Kar k nam naj pride! Kot za svojo bom skrbela zanj.

JEREBICA: Tisočkrat zahvaljeni!

IVAN: Pomiri se, sosed! Rekel bi, da nimaš vzroka za bojazen.

JEREBICA: Pozabljaš, da so Bračiči iz naše hoste tolkli Švabe.

IVAN: Ste mar vi krivi, če je vaše brdo najprimernejše za bojne položaje tu ob cesti?

JEREBICA: Že res. A tisti, ki je na doseg, naj plača ceho. Taka je pravica teh brezsrčnih oblastnikov.

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Le zakaj so ga ubili, tega samodržca!?

DEČEK: Zato, da bomo mi živeli!

DEKLICA: In čimpréj slavili dan svobode!

I. VAŠČAN: O kje je še ta dan!

I. VAŠČANKA: V pobožnih željah nas velikokrat pozdravlja, v resnici pa je daleč kot obljubljena dežela.

ZARA: Odvrzite brezupno črnogledost, pa boste spet svobodni v sebi in lahki kakor cvetni list, ki ob večerniku veselo zatrepeče.

I. VAŠČAN: Mladost je lahkomiselna in do brezumja lahkoverna.

ZARA: Duhá lahkotnost ni neresnost in frfotava lahkovernost. Nótranja svoboda je in moč, ki krči pot k bleščečim zvezdam.

MARJETA: Eden laže, drugi teže premaguje zlo usodo; na enega pritiska kakor štiridesetdanski post, drugi kómajda občuti njeno pezo.

ZARA: Obup in nepopisen strah pred vsem, kar si podreja samovolja nadljudi in njihovih oprod, vas delata turobne, zagrenjene in skôrajda sebične. Razpeti med zaupanje in dvom izgubljate svoj borbeni razum in zbegani stojite sredi boja kakor blede pretepeâne sence. Čas pogazi malodušne!

II. VAŠČANKA: Nič ne skrivamo, da nam je ob čedalje bolj zagrizenem sovraštvu, ki nas hoče zbrisati z obličja zemlje, upadel nékdajšnji pogum.

MARJETA: Pa tudi sram nas ni bojazni, ki se s stopnjevanjem divjega nasilja razrašča v nas kot siva plesen.

ZARA: Nasilje je slabost in negotovost, zato se ga nikar ne bojte, pa naj se še tako oblastno nosi. Sicér pa – le zakaj sploh malodušje, ko se že dela dan in bo na obzorju vsak čas zagorela rdeča zarja.

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Rdeča od krvi!

ZARA: Ali pa od rádsti!

STAREC: Mladost zaupa, véruje in gre z odločnimi koraki proti soncu. Stárost plaho in previdno tiplje v noč, se spotika na robotih kamnih preizkušnje in se z mukami prebije skoz goščavo dvomov, če ne omaga prej pod svojim križem.

ZARA: Vse že čuti dih svobode, vse se že pripravlja, da jo sprejme, kakor ji pritiče: vóde, da ji zašumijo v lep pozdrav, loke, da ji stkejo žametne preproge, sonce, da ji krono pozlati, in junaki, da jo peljejo na raj. Vi se pa držite kot pogrebci na sedmini.

POLONA: Takó veselo nam oznanjaš zmago in svobodo kakor Jurijevi zvonci vigred.

MARJETA: In rádostne besede pleteč kot cvetne kite o proščenju. Mi smo pa od hudega že skoraj onemeli in poznamo le še vzdih, ki sekajo nam misli kot božjaki pirhe o veliki noči.

VAŠČANI IN VAŠČANKE: Le zakaj so pokončali to nesrečno šibo božjo!

DEČEK: Da ne bo nikoli več udarila človeka.

STAREC: Za enega ničvrednega krvnika s t o naših rodoljubov!

POLONA: Za jastreba s t o vrlih sokoličev!

5. prizor

PREJŠNJI IN UJEDA

UJEDA (prileti iz gozda in se usede na osrednjo jablano ob cesti. Med letom se ji izvije zategel, srhljiv krik, nato pa zlovešče utihne. Krvava zarja obsije njena mogočna krila, nato pa še vaščane; njen odsev zajame vso sotesko.)

DEČEK: O kak ogromen ptič!

DEKLICA: In kakšna velikanska krila!

MARJETA: Kakor bi hudobni angel razprostrl svoj ognjeni plašč nad nami!

VAŠČANI IN VAŠČANKE: (obmolknejo; ko si malce opomorejo od razburjenja, se jim izvije iz prsi globok vzdih.)

POLONA: Črni sel prinaša slabo vest!

DEČEK (očitajoče): Roparska ujeda vas je preplašila s svojim vriščem, da ste kar otrpnili od groze – a Zara vas ni mogla razvedriti z dobrimi vestmi.

ZARA (stopi pod jablano, da bi prepodila roparico): Šššš! Šššš!

UJEDA (jo useka s krivim kljunom v roko, da se ji pcedi kri iz nje.)

ZARA: Šavsnila me je, hudoba! Kar do krvi me je uklala! (Sesa kri iz ranjene roke.)

MARJETA: In glej, kako te meri s srepimi očmi, prepolnimi brezdanjega sovraštva in prezira!

DEKLICA: Kakor bi jo mislila prebosti z njimi.

VDOVA: Mraz me spreletava od razkačenih pogledov te preklicane živali.

ZARA (si z robcem povije roko, stopi k bližnji ptičnici, zajame iz nje prgišče zrnja in se vrne z njim k zlovešči ptici): Čakaj! Ukrotila bom to tvojo divjo krvco in s slastnim zrnjem poteščala žgočo mržnjo! (Ji prijazno ponudi krmo): Na! Zoblji!

UJEDA (zaničljivo motri zrnje, ne da bi se ga dotaknila.)

ROMANA: Ti nehvaležnica ošabna! Kako prevzetno se drži in zaničljivo gleda pičo, kakor bi je bilo na pretek v tem skopem času.

POLONA: Usode se ne da podkupiti in preslepiti; še s suhim zlatom ne, kaj šelè z rumenim zrnjem.

ZARA (raztrosi zrnje pod jablano, nato pa hoče ponovno pregnati ujedo.)

DEKLICA (pristopi k Zari, da bi ji pomagala pri tem, toda ujeda se ne gane z drevesa): Niti ne premakne se z drevesa, kakor da je s stotimi vezmi pripeta nanj.

ZARA IN DEKLICA (se vrneta od drevesa med vaščane.)

STAREC: Smrti še mladost ne užuga!

ZARA: Sovražniku pojemajo moči in z njimi želja po uničevanju, zato nam bo v predsmrtnem boju prizanesel z novimi zločini.

STAREC: Kadar zver poginja, je še prav posebno krvoločna in nevarna.

POLONA: Če ne more več moriti z gobcem, pa udarja in pobija z repom.

ZARA: Otresite se že strahù in vsaj nekóliko zaupajte v ljudi!

VDOVA: Ko se ne bi zaupljivost že tólikrat ponorčevala z nami!

UJEDA (sama od sebe odleti čez zasnežene strehe hiš.)

VAŠČANI IN VAŠČANKE (z olajšanjem gledajo za ptico.)

DEKLICA (veselo): Odletela je, glasnica smrti!

ZARA: Samohotno nas je zapustila!

ROMANA: Najbrž jo je pregnala tvoja živa vera v malopridnega človeka.

POLONA: Ali pa jo je neznana moč odnesla zlu naproti.

STAREC: Zlu, ki je preseglo samovoljo strahovlade.

POLONA: In prekosilo samo sebe.

ZARA: Kako ste črnogledi, stara mama!

POLONA: Nisem črnogleda, vendar so stvari, ki niso dojemljive z umom, marveč le z občutji. A ta občutja so takó tesnobna, da mi stiskajo srcé kot trd oklep in jemljejo veselje do življenja.

ZARA: Moja pa – v nasprotju z njimi – rádostna in polna dobre vere.

MARJETA: Upanje je jasen nébes; pod njim cvetijo čudodelne rože.

II. D E J A N J E

PRIZORIŠČE

Ženska celica v celjskem Starem piskru. Skozi zamreženo okno preseva slabotna svetloba dvoriščne svetilke. Okno naj bo v normalni višini, kot je v resnici bilo v nekaterih ženskih celicah.

1. prizor

JETNICE IN PAZNICA

(Na hodniku se zaslišijo drsajoči koraki; eni se ustavijo pred celico. V masivni ključavnici neprijazno zarožlja težek ključ, da odmeva po hodniku in celici. Vrata se sunkovito odprejo. Medla luč plane s hodnika v prostor. Med podboji se zariše suhljata postava paznice.)

PAZNICA (prižge luč; bleda svetloba majhne žarnice obsveti zaskrbljene in izmučene obraze jetnic; grob, nizek raskav glas pretrga mučno tišino speče celice): Aufstehen! (Paznica se nato zasuče med podboji, zapre težke duri, jih nejevoljno zaklene in nemarno oddrsa naprej proti drugim celicam. Vrata se dalje odpirajo in zapirajo, prav tako nestrpno in nasilno; surovi in zadirčni »aufstehen!« – moški in ženski – se naprej izmenično oglašata, dokler ne zamreta na obeh koncih dolgega, odmevnega hodnika.)

2. prizor

JETNICE

JETNICE (na pazničin ukaz hitro vstanejo in se začnejo oblačiti. Na pogradu obleži samo Katarina. Čez čas se obrne na hrbet, si pomane oči in se brez besed zatre v strop. Iz prsi se ji izvije globok vzdih.)

MARIJA: Dobro jutro, déčle!

JETNICE: Dobro jutro!

JASNA (Katarini): Kaj je s tabo, Katarina?

MARIJA (jo zaskrbljeno gleda): Pa ne da bi zbolela?

IVANKA: Še zdrav in trden človek komaj premaguje to trpljenje, kakó ga naj potem bolnik z opešano močjo in razrahljano voljo?!

KATARINA (se počasi usede na pograd, si objame kolena in pravi): Take čudne sanje sem imela! Od njih sem huje zbita kot sinoči, ko sem legla spat. Ob misli nanje me še budno spreletava srh.

DARJA: Odkar so nas, nesrečnice, zaprli, sta svetla nada in temačna slutnja svobodni le še v sanjah.

MILENA: O čem si pa sanjála?

VESNA: Gotovo o jetniških samodržcih, pred katerimi smo kakor ovce pred volkovi – saj le še to zaznava naša podzavest in niti v sanjah se ne moremo znebiti preganjavic.

KATARINA: Če se bo le del teh strašnih sanj izpolnil, pôtlej nas bo še veliko hudega zadelo.

DARJA: Zaupaj nam to svoje videnje, če moreš.

KATARINA (pripoveduje sanje): Pot me je vodila skoz neznano tesen. Ob lepi beli cesti, speljani po sredini drage, so stale kmečke domačije, pogreznjene v tihôto podeželja. Naenkrat pa je blaženo spokojnost preplaval takšen hrup, kakor bi se trgali plazovi s hribov in drli v dól z neznansko silo. Od vseh strani so hruli vanj zeleni zmaji na železnih konjih, jim v gobcih razplamtevali peklenski ogenj, v životih pa razbrzdano objestnost, da so kakor bliski švignili skoz zrak in ga razbičali v vihar. V njegovi divji sapi so se mājali vrhovi hribov in oboki sinjega obzorja.

Ljudje so kot uróčeni obstali in brez besede gledali to slepo dirko poblaznelih stvorov, drvečih v brezno svojega nasilja. Ko so si od stráha opomogli, so se razbežali na vse kraje in se skrili, kamor so le vedeli in znali. A jaz – zavita v gost oblak prašine, ki so jo na cesti dvigali besnivi konji – sem stekla v vrt kraj razdejanee ceste. V starikavih in ogolelih krošnjah, pobeljenih s sršátim ivjem, je jokál mrzli veter. Ob svitu se je čez to žalostno goloto razpela božja mavra, svetlikajoča se od zlatih ščitov; na njih so božje dekle nosile padle v bitkah z besi k večnemu počitku. Nad mrtvimi vojščaki se je sklanjal sam nadangel Mihael in vagal duše rajnih. Ko je bila stehtana poslednja duša, je marvica zbledela. Iz jutranje pršávice so posijala tri krvava sonca, se ustavila nad sadovnjakom in oblila črne jablane z rdečim sijem. Ledene sveče so se v hipu raztopile, da je kápalo od vej in vejic. A kaplje niso bile svetle in prosojne kakor solze, ampak rdeče – kot bi drevje krvavelo. Iz vsake kaplje pa se je razvil prečuden cvet.

MILENA: Ne boj se, Katarina! Rože so znanilke sreče. Verjetno nam naznanjajo obétavno prihodnost, vzcvetelo iz sedanjega trpljenja.

KATARINA: Ne! Ne, Milena! To niso bile rože sreče in veselja. Po cvetu in po duhu so spominjale na krizanteme. Med njimi so brlele voščenice in plaménčki, trepetajoči v vetru, so jih lizali kot pametna žival skelečo rano.

In da bi čule ve zvonove peti!

MARIJA: So zvonili k jutranjici?

KATARINA: Ne.

MILENA: Vábili k slovesni maši?

KATARINA: Tudi ne.

JASNA: S svečanim potrkavanjem delili radost in spokojnost?

KATARINA: Donelo je kot krik zaslužjenih stoletij in klic ogrožene sedanjosti, ki hoče preglasiti hrup razjarjenih pošasti, spuščениh z varnostnih verig. Iz vseh zvonikov širom po deželi so vreli vznemirljivi zvoki, se zbirali v nasadu kot vojščaki za pohod, zavzeli loke in goščave, se vzpeli na pobočja hribov, od tam pa pod nebo, se na njegovem svodu razpršili in z ostrimi glasovi prebodli vso ponjavo. Nato so se spojili v nove zvoke, nadeli žalne pajčolane in se vrnili v nasad; tu milo tóžili kot navčki v smrtni uri, potem pa se vsi skrušeni zarili v hladno zemljo in izzveneli v njenem strtem srcu.

MARIJA: Le kdo bi nam razložil te podobe?

MILENA: Mogoče nam jih razodene že današnji dan.

IVANKA: Kaj če mislijo spet streljati jetnike?

OLGA (se privije k materi in vzdikne vznemirjena): Mama!

MARIJA (jo stisne k sebi): Nikar se nič ne boj! Za nekaj tednov letošnjega leta je menda že dovolj krvavih žrtev.

JASNA: Saj vendar nimajo za streljanje nikakršnega vzroka!

DARJA: Zločinci ne sprašujejo po vzrokih, le vsak izrablja vojsko v svoj namen – v izživljanje najnižjih gonov.

MILENA: Temačni srednji vek doživlja svoj preród.

VESNA: Resnično! Inkvizicija se je našemila v obleko nove dobe po meri in okusu ljudskih množic. A ko jih je dobila v svoje kremplje, je poníglavo odvrгла blago krinko in pokazala svoj pravi, satanski obraz.

OLGA: Ve ste vsaj mladost imele, kakor se spodobi.

VESNA: Tudi ti jo boš imela. Še lepšo in brezskrbnejšo kot me. Po vojni, Olgica, se bo na zemlji med cedil in nesebična bratovska ljubezen bo v eno družila ljudi.

KATARINA (s prizanesljivim posmeškom): Prihodnost je navadno s soncem obsijana, saj je porojena iz pobožne želje.

MARIJA: In svetlih upov.

VESNA: In ti upi bodo kmalu naša srečna stvarnost.

KATARINA: Odkar je zlo prevladalo nad dobrim, mi je upanja v tostransko srečo komajda za seme še ostalo.

IVANKA: Tudi meni.

VESNA: Svoboda bo ljudem povrnila človečnost.

KATARINA: Ali pa surovo poteptala še zadnje npravstvene vrednote, ki ji utesnjujejo razmah.

VESNA: Ti, Katarina, vidiš vsepovsod strahove.

KATARINA: Svoboda bo, kot je sedaj in zmeraj v rokah oblastnikov. In kaj si pôtlej dobrega od nje obetaš?

OLGA (preplašena opozori mater na korake na hodniku): Slišiš, mama? Kaj je to?

MARIJA (prisluhne nemiru na hodniku): Koraki paznikov. Kar mirna bodi.

IVANKA (tudi prisluhne trdi, težki hoji): Rekla bi, da ti ne hodijo takó udarno.

VESNA: Odkar zavojevalcem trda prede in se mogočni rajh sesiplje v prah, pa so stopinje teh podlasic še bolj prihuljene in pritajene.

JASNA: V vseh njihovih korakih se čuti zbežanost in negotovost, medtem ko v teh tu zunaj neizprosnost in nasilnost.

DARJA: To so prav gotovo trdi oblastniški škornji, ki pomendrájo vse, kar nasprotuje njihovim lastnikom

MILENA: Verjetno se pripravljajo k zasliševanju.

KATARINA: Za to je kar preveč nemira in topota. Nekaj bolj strupenega so morali zvariti v svojih umnih glavah.

MARIJA: Kaj če je med njihovim obiskom in Dorfmeistrom kakšna zveza?

IVANKA: Še danes me preganjajo odmevi žalne godbe, ki je piskala in ropotala na pogrebu tistega trinóga, da se je od hrupa treslo mesto.

MARIJA: Živim v opomin, pokojniku v nečastno slavo.

KATARINA: O kaj smo doživeli!

MILENA (Katarini): Mogoče boš že danes v dobrih mislih prekrila okrvavljeno dvorišče z rdečim cvetjem, natrganim v vrtovih svojih sanj.

IVANKA (se prime za srce in se opoteče): Kakó me je zagrábilo pri srcu!

MILENA: Saj vsa drhtiš kot trepetlika. In čelo ti obliva znoj, uboga reva.

JASNA (pristopi k Ivanki in jo podpre, nato pa jo skuša pomiriti): Usedi se, Ivanka, in odženi hude misli.

MILENA (tudi pristopi k Ivanki; z Jasno ji pomagata na pograd.)

IVANKA: Ne vem, od česa ta napad. Me bo zadelo božje?

DARJA: Od živcev vendar! Saj nismo iz železa! Ta stalna negotovost in to bolešno tuhtanje, kakó bo z našimi in z nami.

VESNA: Pogledala bi na dvorišče – nemara bi odkrila kakšne znake maščevanja, če ga res pripravljajo izvrševalci višjega povelja v imenu reda in barbarskega načela: zob za zob.

MARIJA: Ni dobro drážiti zveri, saj še prijaznost rada vrne s hudim in v darežljivo rôko zasadi čekane.

MILENA: Samó da stopiš k oknu, že uperi stražnik puško vate, in ne bi si dal dvakrat reči, pa bi položil prst na petelina in brez pomisleka pritisnil nanj.

DARJA: Če množičnih pobojev ne ustavi vest, kakó naj enega?

PAZNIK (z vso zagnanostjo odpre prvo celico; dogajanje na hodniku mora biti slušno dovolj močno, da doseže jetnice, vendar ne sme preglasiti njihovega pogovora. Kolikor pa je mogoče, naj hrup na hodniku napolnjuje predvsem premore med njihovim besedovanjem, kajti le tako bo poslušalec lahko spremljal neokrnjen pogovor.)

KOMANDANT ZAPOROV (poziva iz prve celice s trdo nemško izgovarjavo tele jetnike):

Agreš Franc!

Brglez Leopold!

Čebulin Ivan!

Garb Ludvik!
 Gorenjšek Stanko!
 Hribar Milan!
 Kajba Ernest!

KATARINA: Vedela sem, da ne bo nič dobrega iz tega hrupa, ki so ga zagnali na hodniku.

PAZNIK (nestrpno odpre drugo celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje naslednje zapornike):

Aristovnik Anton!
 Bešvir Franc!
 Čepin Vinko!

VESNA: Kapetan Vinko! Komisar Kozjanskega odreda!

DARJA: Rdeči komisar! Te šelè vrtijo tukaj notri!

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz druge celice):

Golavšek Jože!
 Gorišek Jože!
 Hriberšek Dominik!
 Kalčič Davorin!

IVANKA: Kakó osoren in brezdušen glas!

DARJA: Takó da mi ob njem zastaja dih.

PAZNIK (hiti odpirat tretjo celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele obsojence):

Babič Stanko!

IVANKA: Sosedov Stane! Partizanom je odprl premogovniška skladišča in jo z njimi mahnil v hosto. Tam so ga krstili za Krpana.

MILENA: Krpana pa poznam! Iz Hrastnika je bil, tako je! Še delala sem z njim na radeškem terenu, kjer je bil obveščevalec.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz tretje celice):

Celinšek Franc!
 Dominco Milenko!
 Golčar Franc!
 Hauptman Štefan!
 Jagodič Anton!
 Kancler Martin!

JASNA: To je prav gotovo vse lovina zadnje ofenzive na Kozjansko in Savinjsko – partizani in njihovi sodélavci med ljudstvom.

DARJA: Res so jih precéj ujeli v novoletni hajki, a mársikoga so izdali med zaslišanjem soborci sami.

KATARINA: Včasih kloni kdo pod pezo muk in nehote izda sodruga. Bog mu prizanesi in odpusti greh, trpinu.

PAZNIK (pohiti k četrti celici in jo odpre s prav takšno vnemo kot prejšnje.)

DARJA: Paznik že hiti k naslednjim vratom!

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz četrte celice):

Bajc Stanko!

Cerjak Anton!

Fain Ludvik!

Goljuf Martin!

Hlastan Anton!

Jesenšek Ferdinand!

Kočevar Jože!

MILENA: Kakor večnost se mi vlečejo minute.

IVANKA: Ob pamet bom od teh strahot in hudodelstev.

PAZNIK (odpira peto celico; pri tem na vso moč rožlja s ključi.)

VESNA: Ječár tako zavzeto porožljava s ključi, kot bi hôtel s tem obrniti pozornost nase in na svojo prenapeto vnemo.

JASNA: Ali ni pomilovanja vredna takale pritlikava nakaza, ki se iz bojazni in koristi liže oblastnikom?!

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz pete celice tele zapornike):

Beraus Karel!

Cvikl Franc!

Ferme Valentin!

Golob Branko!

Horvat Matija!

Junež Ivan!

Kokol Jože!

IVANKA (se krčevito zvije na pogradu): Spet me stiska v prsih, kot bi me hotelo zadušiti.

KATARINA: Duše in telesa ni moči ločevati – če je eno bolno, zboli navadno tudi drugo.

JASNA: Lezi in globoko dihaj! Mogoče ti potem odleže.

MILENA: In ušesa si zamaši, da ne boš poslušala teh žalostnih pozivov!

PAZNIK (hiti k šesti celici in ročno odpre njena vrata.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje):

Kolman Ivan!

Kožuh Ivan!

Kugler Franc!

Lipičnik Martin!

Obal Štefan!

KATARINA: Obal! Zdravnik iz črnega revirja!

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz šeste celice):

Pinter Franc!

Popelar Stanko!

PAZNIK (se podviza proti sedmi celici in odpre njene duri.)

KATARINA: S kakšno ihto se poganjajo te pazniške nesnage od ene celice do druge.

VESNA: Ta gorečnost se jim bo še vražje maščevala.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz sedme celice naslednje talce):

Kopušar Janez!

Krajnc Anton!
 Kumer Mihael!
 Lorber Maks!
 Ocvirk Alojz!
 Planinšek Klemen!
 Rabuda Franc!

KATARINA: O Križani, razlij čez njé svoj blagoslov!

IVANKA: In ne zapusti jih v tej sili!

VESNA: Prav nič mi ni pogódu takle strahopeten bog, ki v najusodnejših trenutkih pusti človeka na cedilu.

PAZNIK (hiti odpirat osmo celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele jetnike):

Kos Ivan!
 Krajnc Franc!
 Kurej Ferdo!
 Melliwa Anton!

DARJA: Gozdar na Windischgrätzovem posestvu in eden prvih aktivistov na Konjiškem.

JASNA: Potem je moral biti Nemcem velik trn v peti, če ni pri njih zalegel niti Windischgrätzov vpliv.

DARJA: Kot pravijo, je knez nasprotnik podivjanega nacizma in si z rajhovci ni bogvekaj na róko.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz osme celice):

Osterman Mihael!
 Pernišek Jože!
 Plevnik Albin!

PAZNIK (hiti z vso vnemo odpirat deveto celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje tele žrtve):

Kostić Aleksander!
 Krivec Ludvik!

MILENA: Vodja ljudskega odpora na terenu Sevnica–Planina!

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz devete celice):

Kovačič Jože!
 Lausegger Ivan!
 Miklič Pavel!
 Paher Anton!
 Polančič Lovro!

DARJA: Saj to bo množičen pokol!

KATARINA: Tem hudodelcem je tóliko upihniti življenje kot meni luč ob svitu.

PAZNIK (stopi proti deseti celici in odpre njena vrata.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče obsojence iz desete celice):

Sajovic Henrik!
 Sušin Jože!
 Teržan Anton!

Valte Franc!

VESNA: Gostilničar na Ljubnem. Kólikrat smo se pri njem do sitega najedli.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz desete celice):

Vidmar Adolf!

Zelič Anton!

Žohar Franc!

PAZNIK (odpre enajsto celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje):

Sledič Štefan!

Štalcer Adolf!

Štrbunc Alojz!

JASNA: Mènda mislijo izprazniti zapor.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz enajste celice):

Turnšek Ivan!

Vimpolšek Jože!

Vodlan Albert!

Zakelšek Marijan!

MILENA: Zabóga, moj sošolec! Ker so ga sumničili, da dela s partizani, ni smel opravljati mature.

JASNA: Jo bo pa po vojni delal.

IVANKA: Veliko znancev je med temi, ki jih kličejo – bógvédi kam.

KATARINA: Bojim se, da je tudi kdo od naših svojcev na seznamu.

PAZNIK (odpre dvanajsto celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje z nezmanjšano vnemo in brezsrčnostjo):

Skale Ivan starejši!

Skale Ivan mlajši!

MARIJA: Oče in verjetno sin.

MILENA: Skupaj bosta morala umreti.

DARJA: Rabljem v zadovoljstvo in užitek.

JASNA: Take muke si lahkó izmisli le izprijen duh.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz dvanajste celice):

Stony Vladimir!

Šorn Vincenc!

Trstenjak Janez!

Vogrinc Stanko!

VESNA: Stane iz Savinjskega področja! Bil je dober pravnik in pravičen človek. Pa tak govorec, da mu ga ni para. Pred vsako bitko je podžgal soborce, da so šli z zanosom v boj in tolkli Švabe kot za stavo. A níkdar ni tako govoril kot pred zadnjo, to usodno hajko; kakor bi predajal partizanski vojski veke staro izročilo, prežeto z lastnim domovinskim čustvom.

JASNA: Najbrž je slutil, da je to njegov poslednji govor.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz dvanajste celice):

Volmayer Konrad!

Zidanšek Jernej!

Žagar Franc!

OLGA: Stric Franci, mama!

MARIJA: Prijatelj mojega moža.

PAZNIK (neutrudno odpira vrata celic; sedaj je trinajsta na vrsti.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz trinajste celice):

Krobat Jože!

Letnar Karel!

Musar Franc!

Poljanšek Alojz!

MARIJA: Lojze – kurir med Savo in Savinjo! Velikokrat nam je prinesel vest o hčerah, ki sta v partizanih. Na jésen so mu dom požgali, ženo in otroke pa zmetali v ogenj.

IVANKA: Nazadnje bodo pa še z njim opravili, kot kaže.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej iz trinajste celice):

Radič Jože!

Razdevšek Franc!

Remic Franc!

OLGA (se oklene matere in zahlipa): Naš ata, mama!

MARIJA (se zgrudi na pograd): O Jezus Nazarenski! (Celico napolni za kratek čas težka, osupla tišina.)

VESNA (sočutno tolaži Olgo): Ne joči, mala! Tvoj atek je junak! Vsem sotrpinom je ob strani stal in jih bodril v trenutkih malodušja. In tudi danes bo pogumno šel naproti nemilostnim dogodkom.

KATARINA (Mariji): Ne trati dragocenih sil, Marija, ki jih hraniš v razboleli duši, dòkler še srcé utripa, čeravno morebiti bliže smrti kot življenju. Potrebne ti še bodo.

MARIJA: Pa takó nestrpno je čakal na svobodo, kakor bi se bal, da bo prepozna zanj.

IVANKA: Mogoče jo bo še ta dan dočakal.

PAZNIK (odpre štirinajsto celico.)

KOMANDANT ZAPOROV (kliče iz nje):

Rossi Peter!

Tamše Karel!

Urbančič Emil!

KATARINA: O sveta pomagavka, moj preljubi sin! Zdaj razumem vse podobe iz nocojšnjih sanj in tisto v dušo segajoče klenkanje zvonov, ki so dvignili svoj glas v višave!

VESNA: In se uprli bogu, ker ni uslišal njihovih priprošenj, marveč je navdihnil hudodelce za še grozotnejša dejanja.

IVANKA: Nikar še ti ne kliči božje jeze na ta grešni svet!

KATARINA: Raj se napoti k Njemu z vsemi stiskami in dvomi, da ti vrne vero v neskončno moč navidezne nemôči; pôtlej boš spet našla sebe.

VESNA: Ne skrbi zame, Katarina! Jaz sem se že našla – v boju za pravičnejši in boljši svet.

KOMANDANT ZAPOROV (kliče naprej zapornike iz štirinajste celice):

Valenčak Franc!

Vodušek Andrej!

Zadobovšek Avgust!

Zdolšek Herman!

IVANKA (po kratkem premoru): Zahvaljen bog, končali so!

KOMANDANT ZAPOROV (trdo in odsekano): Abmarsch!

MILENA: Odhajajo!

KATARINA: Za zmeraj!

MARIJA: In brez slovesa!

OLGA (pretresljivo zajoče in plane k zamreženemu oknu.)

VESNA: Olgica, pomiri se!

MARIJA: Umakni se od okna, da še tebe ne zadene krogla! Saj je že tako dovolj nesreče.

OLGA (se umakne za steno in od strani gleda na dvorišče.)

JETNICE (obsede na pogradih ali obstanejo sredi celice v napetem prisluškovanju trdim korakom gestapovcev pa plahim in zadržanim stopinjam zapornikov.)

IVANKA (živčno): Vsak čas bo švignil ogenj iz stoterih pušk.

KATARINA: In trd odmev nam bo prebil drhteča srca.

JASNA: Kje je pa rečeno, da jih bodo postrelili. Kar pomnim, jih še niso tóliko naenkrat.

DARJA: A kam jih ženejo potem, če ne sèm dol pred zid in v smrt?

MILENA: Nemara v Dachau, Auschwitz ali Buchenwald.

JASNA: Kaj pa če so jih spustili iz zapora?

KATARINA: Mar misliš, da se bodo ob zatonu kljukastega križa spreobrnili v človekoljube in oznanili svoj novi evangelij z dobrim delom?

JASNA: Ne, ne mislim tega; toda konec vojne je tako rekoč pred durmi.

MILENA: Mogoče tudi nas še danes pošljejo domov.

OLGA (mater): Potem ga bova kmalu videli, očeta, mama!

JASNA: Posluh! Koraki so vse tišji, zamirajo in se počasi oddaljujejo.

MARIJA: In kaj naj to pomeni?

MILENA: Da jim bodo prizanesli smrtno kazen.

IVANKA: Upanje je nalezljivo, kakor vidim, toda mene se še ni prijelo.

KATARINA: Tudi mene se izogiba, čeravno mi je bolj potrebno kakor kruh – da bi mu povrnilo pogum in spodbudilo onemoglo voljo.

VESNA: Ne samo vedve, me vse bi bile zadovoljne, če bi nam napólnilo vznemirjeno notranjost; čeprav je morebiti prazno in lažno, bi z njim veliko laže kljubovale vsem tegobam in nadlogam.

IVANKA: Le kako naj jo napolni – ko smo kakor seme v vetru?!

KATARINA: Res. Kakor seme v vetru.

Z A S T O R

III. D E J A N J E

P R I Z O R I Š Č E

Velika kmečka izba v Polonini hiši na Stranicah pri Frankolovem, od koder se vidijo jablane, ki jih je okupator izbral za vislice talcev. Kót sobe krasi tihožitje javorove mize z bogcem.

1. prizor

POLONA

POLONA (hodi nemirno po sobi in od daleč opazuje dogajanje pred hišo; potihoma odpre vrata izbe in pridušeno zakliče v vežo): Marjeta! (Ko ne dobi odgovora, pokliče hčer glasneje in bolj zateglo): Marjeta!

2. prizor

POLONA IN MARJETA

MARJETA (tiho vstopi): Kaj je, mati?

POLONA: Sokolje oči imaš – poglédi vendar, kaj je novega tam zunaj.

MARJETA (stopi previdno k oknu in od strani opazuje dogajanje zunaj): Nič posebnega ne vidim. Le to se mi dozdeva, da je vojske še veliko več kot včeraj in da od vseh strani pritiska na sotesko.

POLONA: O Jezus in Marija!

MARJETA: Kamor seže mi oko, zagleda same uniforme – modrikaste, zeleno sive in pa seveda – črne.

POLONA: Črne nosi strah in groza vseh ljudi – gestapo, zeleno sive – redna vojska, a one tretje?

MARJETA: Mislim, da pomožna policija.

POLONA: Odkod se je pa ta pritepla?

MARJETA: To sodrgo so k nam prignali zli duhovi z vzhodnim vetrom.

POLONA: Enako se z enakim druží.

MARJETA: Iz proste volje se je udinjala tem pasjeglavcem za nizkotne posle in zdaj s podvitim repom ždi pod njihovo zastavo, na milost in nemilost izročena svojim gospodarjem.

POLONA: Le kaj je sram v primeri z oblastjo, ki daje podkupljivi hlapčevski drhali brezmejno moč in veličino, čeravno brez najmanjšega ugleda.

MARJETA: Ničè zastavi zanjo svojo čast in svojo dušo.

3. prizor

POLONA, MARJETA IN ZARA

POLONA IN MARJETA (prisluhneta naglim mladim stopinjam v veži.)

ZARA (plane vsa zasopla in zbegana v izbo.)

POLONA (vzradoščeno in olajšano): O vnučka! Sam ljubi bog te je poslal!

ZARA (pobito): A jaz bi rekla, da prej angel smrti.

MARJETA: Kot vidim, se je tudi tebe polastila malodušnost.

ZARA: Ne malodušnost, teta, le tesnoba me je vso prevzela v ostri senci tujih bajonetov.

POLONA: Ko si kakor veter privihrala v izbo, sem si vzradoščeno rekla: Zarika mi bo pregnala črne slutnje in me potrdila v veri, da sta še ljubezen in dobrota na tem svetu.

ZARA: Dobroto lakota v temnicah grudi, ljubezen pa, okužena s pogubnimi nazori, umira med brezčutnimi mračnjaki.

MARJETA: Odkod pri tebi ta obup, ki se sprevrača v dvom o vsem, na kar bi včeraj še prisegla?

ZARA: V obroču mrtvih src je dvom nad bogom in ljudmi edino, kar človeku še ostane.

POLONA: Nikar! Ta tvoj brezup me bolj plaši kot vsa svojat tu zunaj.

ZARA: In koliko je te svojati! Prav nič ne pretiravam, če pravim, da tóliko kot šipka v dobrem letu. Po vseh slemenih, hubah in globačah stoji zelenec pri zelencu. Zastrazene so vse poti v sotesko. Pa cesta tu pred hišo – ta bela cesta mojih zlatih sanj – kar mrgoli od te golazni.

MARJETA: Zato je strogo prepovedano postopati po njej.

POLONA: Ne samo to! Še čez domači prag naj si ne drzne, komur je življenje drago, so nam zabičali stražarji.

MARJETA: In bog obvárui gledati skoz okna!

POLONA: Ako me ne varajo občutki, se tukaj nekaj gnusnega pripravlja.

ZARA: A to takó prikrito in na tihem, da sem šele davi zvedela za zbiranje sovražnih sil na tem območju.

POLONA: Pa tudi kaj je temu vzrok?

ZARA: O če bi to odkrila, bi skušala za vsako ceno preprečiti naklepe, ki jih snujejo za našim hrbtom. Tako mi pa nič drugega ne kaže, kot mirno čakati na še tako grozljiv razvoj dogodkov.

MARJETA: Kako in s čim bi ukrotila vraga? Z dobrimi nameni ga gotovo ne bi mogla, kaj več pa zdajle ne premoreš.

ZARA: Imate prav. Saj niti nujnih sporočil ni bilo mōč odnesti v hosto, ker so mi poti pa tudi vsa brezpotja prekrižale zasede.

MARJETA: Še dobro, da so te pustile sēm v naselje!

ZARA: Dejala sem jim, da sem tu doma. Očitno jih je zadovoljil moj odgovor.

A ko sem se prebila do obroča, v katerega je nemška vojska stisnila Stranice, se je spet začela dolga spōved, kam hitim, odkod prihajam in čemu sem tu, tako da sem se komajda izvila iz zagate. Nazadnje so mi pa še potno spremstvo dali.

POLONA: Se pravi, da si dobro sukala jeziček.

MARJETA: Ali pa premalo prepričljivo.

POLONA: Kdo ti je pa bil za spremljevalca?

ZARA: Prevzeten in od sile domišljav mladenič, ovešen z vsemogočimi odlikovanji.

POLONA: Bōgvēdi, s čim si je prislužil te svetinjce.

MARJETA: Kako se je pa proti tebi vedel?

ZARA: Vso pot mi je na dušo pihal in otrobe vezel.

POLONA: Si zvedela od njega, čemu se zbirajo te bojne trume tod okoli?

ZARA: Nisem, stara mama, čeravno sem imela na jeziku to vprašanje. A ker njegov pogled ni zgubil hlāda in trdōte, tudi ko je žēlel biti topel in prijazen, mi je strah zaprl usta.

POLONA: Mrzla duša nima toplega očesa.

MARJETA: Po mojem bo spet hajka. Kot lovski psi se bodo zakadili v hribe – kakor so se o božiču – in polovili pa pobili vse, ki se ne bodo pravi čas umāknili na varno.

POLONA: Ob hajkah so drugačni: manj potuhnjeni in manj zadrtni. Pa ne tako oprezni. To pot pa – kakor bi se bali, da spregledamo namero, s katero so prišli med nas – podmolklo lazijo okrog kot najnevarnejši plazilci, ki zleknjeni v visoki travi prežijo na svoj plen.

MARJETA: Brezumna mržnja jih razganja in komaj čaka, da se izživijo v njej.

POLONA: A ne odkrita, strastna mržnja, ki tira vročekrvneža v pobōj in klanje – podtalna in zahrbtna, ki preudarno zalezuje izza vogla.

ZARA: Čeprav je toplo v izbi, mi lije mrzel pot po hrbtu, da se mi obleka lepī na živōt.

POLONA: Odloži jo pa haljo obleci!

ZARA: Saj res! Kar ponjo stopim. (Odide v sosednjo sobo.)

4. prizor

POLONA IN MARJETA

POLONA (zaskrbljeno gleda za Zaro): Žal mi je za tega vedrega dekleta, ker bo opeharjena za vso lepoto zornih let in za zmeraj obtežena z bridkimi spomini.

MARJETA: Če bodo vzvišene besede o človekovi svobodi kdaj meso postale, bo težek in moreč spomin na žalostno preteklost olajšal svojo pezo. A če bo vsa ta kri, ki teče kar v potokih in vpije do neba, zaman prelita, bo razočaranje razjedlo mlade priče tega časa.

(Nenadoma se zasliši brnenje težkih motorjev; hrup nekaj časa narašča, polagoma pa utihne – vozila se ustavijo drugo za drugim; Marjeta prisluhne brnenju, stopi k oknu in prestrašeno vzdikne): Tovornjaki

5. prizor

POLONA, MARJETA IN ZARA

ZARA: (priteče iz sosednje sobe v lepi dolgi halji, primerni za njeno poznejšo slovesno zaobljubo, in to v trenutku, da še ujame tetino zadnjo besedo):

Če se ne motim, jih je pet – nabitih z našimi ljudmi.

POLONA: O ti nesrečniki – le kaj bo z njimi?!

MARJETA: Da ni obsedla Nemcev kakšna maščevalna misel?!

POLONA: Pôtlej jim gorje, ubožcem! Taka misel zna ustvariti strahote.

MARJETA: Slepega sovraštva polna glava je hudičeva delavnica.

POLONA: Odkar je bil ubit deželni svetnik, so kot iz uma.

MARJETA: In bógve kaj nas bo še doletelo, preden bo povrnjena ta smrt.

ZARA: Ne obupujte, teta! Mi smo vsaj še na prostosti, čeprav ujetniki nasilja, a tile reveži tu zunaj in moja uboga starša – očka za zapahi, mamica pod rušo.

POLONA: O kakšne stiske in nadloge je bog poslal nad nas!

ZARA: Ko so prišli ponju in ju odpeljali, me je spreletela slutnja, da se vidimo poslednjič. Beseda bridkega slovesa je kakor kamen obležala v meni, potem pa kriknila v praznino doma in s postoterjenim odmevom napólnila pustoto.

POLONA: Za očka se ne boj – silak je – ne bo podlegel mukam nemške ječe, kakor jim je mama.

ZARA (se prestraši, ko se v veži zaslišijo stopinje in ropotanje posode): Nekdo prihaja! Pa saj sem ob prihodu zaprla vhodna vrata in zarinila zapah.

POLONA: Romana je in striček Ivan. Skoz zadnji vhod se vračata od hlevov.

MARJETA: Sta pa hitro postorila pri živini.

6. prizor

PREJŠNJE, ROMANA IN IVAN

ROMANA (nekoliko zadržano): Pozdravljena, sestrična!

ZARA: Pozdravljena!

ROMANA (očitaajoče): Z dvorišča sem te videla prihajati v kaj čudnem spremstvu. Od kdaj pa ti pobiraš »častnike« z mrtvaško glavo, lepotička?!

ZARA: V sili tudi vrag ne zamuja muh. Brez njega bi se prav gotovo ne prebila sèm do vas.

ROMANA (velikodušno): Potem ti oprostim.

IVAN: Ste videle na cesti tovornjake s talci?

MARJETA (potrto): O videle.

ROMANA: Živali so nemirne – verjetno čutijo nesrečo.

IVAN: Konji bijejo s kopiti in opletajo po hrbtih z repi, kot bi jih napadel roj komarjev.

ROMANA: Petêlin je že okrog ene pel, Sultan pa vso noč neznansko cvilil.

POLONA: Zjutraj je utihnil – kakor bi sprevidel, da je tokrat vsa njegova vnema brez koristi.

IVAN (stopi k oknu): Policisti že odpirajo vozila s talci.

ZARA: Kmalu nam bo znana njihova usoda.

POLONA (gre za Ivanom k oknu): Poglejte no, kaj nese tistile čokati črnolasec od sosedu!

MARJETA (steče k oknu): Za božjo voljo – stol! Le počemú jim bo?

ZARA: Da bodo sedli nanj – izmučeni od hudodelstev.

ROMANA (stopi k drugemu oknu in opazuje dogajanje pod jablanami): In drugi vleče velik snop vrvi.

IVAN: Pod staro jablano jih je položil.

ZARA: Kaj neki bodo z njimi?

POLONA (se sesede na stol): Vrat zadrgnili nesrečnim fantom! In naše jablane so si za vislice izbrali!

ZARA: To vendar ni mogoče!

POLONA: Kakor vidiš, je v tretjem rajhu vse mogoče.

ZARA: A kje je sodba, ki bi potrdila upravičenost te strašne kazni?

MARJETA: Mar je sodba tem barbarom!

ZARA: Potem je to zločin! Grozote poln zločin!

IVAN: Jerebica je po nepotrebnem trepetala pred krvavim obračunom; borna kmečka domačija in njeni mali, nepomembni člani – to bi bil preskromen zalogaj za lákotno sovraštvo.

MARJETA: Prvega nesrečnika že tirajo pod jablano ob cesti, na katero rabelj pravkar privezuje vrv.

IVAN: A kako na moč zastraženega!

ZARA: In zvezanega – kot največjega zločinca!

POLONA: Sužnji in tirani se drug drugega bojijo.

IVAN: Eden od krvnikov mu je vrgel zanko okrog vráta, drugi izpodmaknil stol. (Prvi rahel sunek vetra se zažene v hišo.)

MARJETA (z grozo v očeh): O mrkni sonce, da jih milostna temôta reši iz železnih krempljev te pošasti, ki pohódi vse, kar ne priznava njene volje!

POLONA: Luč prižgi, Marjeta, v božjem kotu! Naj oblije bridko martro in trnov venec pozlati.

MARJETA (stopi v bogkov kot, prižge luč in zaupno nagovori Križanega): Hvaljen bodi, Jezus Kristus! Kólikrat se je ob svitu luči razjasnilo tvoje žalostno obličje; a danes je pogreznjeno v obup in grozo – kakor da so tudi tebe, vajenega vseh bridkosti, osupila ta hudodelstva.

POLONA (poklekne): Mólimo za lahko smrt nedolžnih! Ki je za nas krvavi pot potil.

MARJETA (poklekne poleg matere): Ki je za nas težki križ nesel.

ROMANA (omahovaje poklekne k njima): Ki je za nas s trnjem kronan bil.

ZARA: Ne bom molila, stara mama! Ne morem!

POLONA: Poskusi se nekako zbrati.

ZARA: Upira se mi taka burka.

MARJETA: Ne žali vsemogočnega boga!

ZARA: Ne morem žaliti nekoga, ki ga ni.

POLONA (prizanesljivo): Bog je in bo na vekomaj. Zato zaupaj vanj!

ZARA: Če bi resnično bil, bi ne dopustil takih grozodejstev.

MARJETA (vstane): Božji mlini meljejo počasi, ampak zanesljivo in pravično. (Veter še močneje potegne okrog hiše.)

POLONA (vstane za Marjeto, z njo pa tudi Romana): Beseda bog človeka osvobaja ali zasušnjuje, rešuje ali pa pogublja. Navdihne láhko mučenika in zločinca, prijatelja in maščevalca. Prinaša neizmeren blagoslov in najstrahotnejše prekletstvo; vse je pač na tem, kaj vanjo položiš in v kak namen jo uporabiš.

ZARA: Tak bog, ki dopusti prikrajati vsebino svojega imena različnim geslom in nazorom, je nenačelen sporazumar, njegovi verniki pa premeteni svetohlinci ali zapeljane duše.

MARJETA: Prehuda bolečina je zameglila njen razum. (Veter narašča.)

ZARA: Ne z umom, s srcem sem dojemala boga! Z otroško čistim srcem! A danes je izdana moja vera v božjo milost in pravičnost. Zdaj vem; boga v nebesih je ustvaril človek. Poródil se je iz njegovih stisk in rev. A jaz sem pravega boga odkrila! Ta ne prebiva nad oblaki, marveč v nas. Dobra dela nam podarjajo občutek rajske sreče, a slaba pèkel odgovornosti in krivde.

POLONA: Kaj res ni med opričniki prekanjenega samozvanca prav nikogar, ki premore iskrico sočutja in trohico vesti?

IVAN: Vse kaže, da nikogar. Drugače bi se ne vrteli pod vešali kakor po plesišču.

POLONA (pokaže na starinsko uro v izbi, ki naj kaže devet): Ura je ustavila nihalo, ptice so obstale v svojem letu, sonce se je skriló za oblake, da ne bi videlo grozot. A človek – ta stoji kot mrtva klada in ga prav nič več ne gane.

MARJETA: Nasprotno! Še uživa v nemi grozi strahovanih.

IVAN: Oblast je izmaličila njegovo nrav in zaslepila nizko pamet.

POLONA: Čim nižja je, tem bolj hlepi po slavi in oblasti, pa naj pripada kralju ali hlapcu.

ROMANA: Jablane se kar šibijo pod mrlič. Vse so že nalomljene od težkih trupel in polne živih odrgnin.

IVAN: Na pómlad gre in drevje se že polni z novimi življenjskimi sokovi – zato so se vrvi zažrle vanj in mu načele mužne veje.

ZARA: V prastarih časih so Germani častili živo drevje. Kdor ga je poškódil, je bil deležen strašne kazni poganskega božanstva in staronemškega zakóna; a tem hudobam niso mar postave – ne tiste, ki jih je določil človek, ne one, ki jih je ustvarila narava.

IVAN (napeto prisluhne brnenju v zraku): Letala!

MARJETA: Od njih trepeče zrak in podrhteva hiša.

POLONA: A kaj imajo ta opraviti pri tej krvavi rihti?

IVAN: Saj niso nemška, zavezniška letala so; po zvoku jih poznam.

POLONA: Zahvaljen bog, čeprav so pozna! A kolikor jih rešijo, bo dobro.

ZARA: Poglejte sodrgo zločinsko, kako beži pred njimi in išče vsepovsod zavetja: v goščavi, hlevih in listnjákih!

ROMANA (prezirljivo, ko se zasliši neučakano butanje na vrata): Še k nam se je zatekel eden od junakov dneva.

MARJETA: Kako nasilno ropota po vratih!

ZARA: S podbojev jih bo vrgel!

POLONA (odločno): Šelè tedaj mu bo odprta pot v hišo. Ne bom dajála zatočišča antikristu, pa če še nas obesijo na vejo.

ZARA (ko se butanje na vrata utruði): Obupal je in se v drvarnico zatekel, čeravno to ni kraj za čistokrvno samovšečnost.

MARJETA: Pred talci so se prej šopirili kot pavi na dvorišču, a zdaj o hrabrosti ne duha in ne sluha.

ROMANA (zazna, da se letala oddaljujejo): Hrup letal pojema, če me sluh ne vara.

IVAN: Naprej letijo. Torej niso bila k nam poslana. Le po naključju so preplula to nesrečno tésen.

ZARA: Če naših ni dosegla vest o satanski nakani, kako bi daljnega zaveznika prek morja?!

POLONA (skrušeno): Splahnel je zadnji up rešitve.

IVAN: Srhljiv občutek še za nas, a kaj šele za talce, ki jim strah prebada duše kakor iglast mraz telesa in ostro ivje osivele glave.

MARJETA (pogleda skozi okno): Nesnage malopridne že lezejo iz svojih skrivališč kot gozdni ščurki, da dokončajo svoj brezvestni posel.

ZARA: Nevarnost je odplavala po zraku, zato so spet oblastni in nasilni.

MARJETA (stopi k oknu): Na vrsti je poslednji tovarnjak mučencev.

IVAN: Presrečen tisti, ki je bil med prvimi obešen! Kajti čakati na milost take smrti mora biti huje kot umreti.

POLONA: In kakšni lepi mladci so med njimi!

MARJETA: Kot brstiči v malem travnu.

POLONA: Še včeraj so se merili z vetrovi in ptice prehitevali v poletu, a danes bodo drug za drugim omáhnili v prerani grob.

MARJETA (se obrne h Križanemu v bogkovem kotu): Pomagaj jim, dobrotni bog, da ne omagajo v tem zadnjem boju!

IVAN: Konji so zahrzali!

MARJETA: In zdaj se je še Liska oglasila!

ROMANA: Pa Rdečka!

IVAN: In Sultan!

POLONA (natančno prisluhne pasjemu laježu): A to renčanje ni brezmočna tožba, pač pa neustrašna grožnja in svarilo.

IVAN (steče k oknu, ko zasliši divje trganje psa z verige): Z verige se je strgal in jo udrl proti cesti, kot bi mu gorelo pod životom!

ROMANA: Krvnika je popadel!

ZARA (pridušeno krikne, ko se oglasi strojnica): Strojnica!

IVAN: Ubili so upornika!

MARJETA: Le kaj ga je pognalo v ta napad?

POLONA (z zlo slutnjo v glasu): Življenje tvega pes le za prijatelja in gospodarja.

ROMANA: Mogoče je v krvnikih videl nevarnost za domačo hišo in tekel branit ogroženi prag?

POLONA: Pa saj so že od jutra tu, a se jih ni dotaknil; še zmenil se ni zanje.

ZARA (vstane, stopi proti oknu in se nekam zazre; nekaj časa stoji kot vkopana, potem pa izdavi iz sebe): Mar vidim prav? (Mučen premor.) Naš očka! (Se zgrudi na stol ob mizi.)

POLONA (plane kvišku): Kaj praviš? Reci, da ni res! (Nato stopi obotavljivo k oknu in napeto gleda v isto smer, kot je prej gledala Zara; po kratkem premoru iztisne iz sebe): Da, moj sin! O vsi svetniki in svetnice božje mu na strani stojte! (Vije roke in se zgrudi na stol ob Zari.)

MARJETA (tudi sama pohiti k oknu; čez kratek čas z ubitim glasom potrdi strašno resnico): Resnično! Brat! Moči mu daj, o bog! (Obstoji kot okamenela pri oknu.)

IVAN (pristopi k njej in jo hoče odtrgati od okna): Pojdi stran od okna, žena! Ne moreš mu obrisati mrtvaških srag in ne zatisniti oči, le samo sebe mučiš.

MARJETA: Še Sultan, pes, je želel biti z njim!

IVAN: Oteti ga je hôtel, pa je sam obležal sredi ceste.

MARJETA (pridušeno zaihti, ko se iz hlevov ponovno zasliši zateglo mukanje kot klic na pomoč in topotanje konjskih kopit kot srdit ugovor zoper usmrnitev živalim dragega človeka; nato tiho zdrkne na kolena in se nasloni na okensko polico, se je krčevito oprime, kakor bi v njej iskala oporo.)

POLONA (vstane od mize, se prime za njen vogal, okorno poklekne – kot je značilno za stare ljudi – in pretreseno vzklikne): Ti moj ubogi in nesrečni fant! (Nato sklene roke k molitvi, jih nekoliko dvigne in nasloni nanje svoj izmučeni obraz.)

ROMANA (prižge svečo, jo postavi na mizo, poklekne zraven matere in globoko skloni glavo.)

IVAN (poklekne k ženi in hčeri na eno koleno, na drugo pa upre sklenjene roke.)

ZARA (vznemirjena zaradi nenadne tišine dvigne glavo iznad mize; ko vidi vse klečati in tiho moliti, ve, da se je približal trenutek, ko so krvniki segli po življenju njenega očeta; sunkoma vstane izza mize in plane proti vratom.)

IVAN (se naglo obrne, hitro vstane in pohiti za njo; v veži jo dohiti in jo potegne nazaj v izbo): Kam hočeš, Zara? Nikar ne hodi ven! Kot Sultan boš umrla tam na cesti. Saj tudi tebi ne bi prizanesli, čeprav si lep deklič. In ko bi očka videl, kako so te kot bilko pokosili, bi še veliko težje umrl. Zato ostani tu in mu ne večaj bolečine. (Jo prime za roko in popelje k mizi.)

ZARA (mu brez upiranja sledi, kakor bi se ob stričevih besedah zavedala, kaj bi prizadejala očetu v poslednjih trenutkih življenja, če bi se nepremišljeno podala v nevarnost): Preveč gorjá je hkrati padlo name, da bi láhko pametno ravnala in mislila na zle posledice pre nagljenih korakov.

IVAN: Kar z mirom bodi! Očka je dotrpel. Za njim so smrtné muke in trnove poti je konec.

ROMANA (vstane, ko se umirijo hlevi; tudi ona gre tolažit Zaro): Hlevi so se pravkar potopili v mir. Čeravno je napolnjen s sedmimi bridkostmi, je vendar mir, ki potrjuje atove besede.

IVAN: Živina z vso močjo občuti srečo in nesrečo svojega človeka. In šele ko je hudo mimo, se tudi sama upokoji.

MARJETA (vstane, položi materi roko na ramo in ji prizanesljivo reče): Dopolnjeno je, mati!

POLONA (dvigne proti hčeri svoj izmučeni obraz): Marjeta, čutim. Kot živina v hlevu. Zato so tudi v meni popustili krči groze. Le na smrt utrujena sem od prestopnega trpljenja.

MARJETA (pomaga materi na noge in ji prigovarja): Usedite se, mati, in si odpočitje! (Odpelje mater k mizi.)

POLONA (Zari, ki še vedno neutolažljivo joče): Ne plači in ne trgaj mi srca!

MARJETA: Pustite jo, naj se izjoče in naj potoči dodeljeno mero solz!

POLONA (Zari): Ko je bil še majhen tvoj pokojni očka, sem ga s petjem zazibávala v prijeten spanec. Nekega pomladnega večera pa je sredi pesmi švistnilo po zraku, kakor bi objesten fantalin udrihnil z bičem po dojenčku in si s tem ohladil podivjano čud. Skrivnostna moč mi je na mah iztrgala zibél iz rok in jo pognala s tako silo, da mi je zaprlo sapo. Počasi se je znova umirila in z blagim guganjem uspavala otroka. A jaz sem kot pribita obsedela pri njegovem zglavju.

Ko sem pôtlej staremu očetu zaupala ta čudni pripetljaj, je menil, da imam privide in prisluhe, in mi vneto prigovarjal: 'Pusti vraže in prikazni! Najin fant je zdrav kot riba pa iz trdnega rodu po tvoji in po moji strani; nič se mu ne bo zgodilo.'

Pamet je prikimala bodrilni misli, a srcé je ni sprejelo. Slutéč, da se iz hudih znamenj sojenic ne bo izcimilo nič prida, je vse življenje trepetalo

zanj; a zdaj je – vdano v božjo voljo – spet spokojno kot očkovo obličje v svetlobi zadnje, nezmalicene resnice.

ROMANA: Ne drezala bi v tvojo rano, če ne bi vedela zdravila zanjo. A upam, da spoznanje, ki leči mojo dušo, zaceli tudi tvojo.

ZARA: Razkrij mi ga, Romana!

ROMANA: Včasih me je že ob sami misli na človekov konec spreletela zona; ko pa sem bedela ob umirajočem zaročencu, me je vso prevzelo radostno občutje, da naši dragi niso in ne bodo preminili, marveč dalje v nas živeli. Njih duh je večn, neminljiv, samó podobo je spremenil. Zato jo tudi ti izbriši iz zavesti, to nemilo smrt, in sprejmi mojo tolažilno misel o občestvu živih in umrlih.

ZARA: Hvala zanjo! Res mi bo v oporo.

IVAN: Prav zdaj so jih začeli snemati z dreves, te naše drage.

ROMANA: Za smrt zaznamovana trupla, ata? A duš se ni dotáknila zavratna zanka in se jih ne bo trohnoba.

MARJETA: Morilci so odšli.

IVAN: Edino valpti so še tu ostali, da strahujejo grobárje.

POLONA (previdno odpre polovico okna in prisluhne vnanjosti): Jablane so se zavile v grobni molk. (Veter utihne.)

MARJETA: Kmalu bo v brezčasnost utočil črni dan in nad izmučeno sotesko bo sinja noč razpela svoja krila.

ROMANA: Na oknih se bo razcvetel svečanov mraz, na nebu pa se bodo zaiskrili zvezdni križi.

IVAN: In daljni Mars bo s svojo rdečo zvezdo namesto nas ožaril zastražena grobova talcev – kakor je pred davnimi stoletji ožarjal ruše naših dedov, ki so kri prelivali za staro pravdo, in kakor bo nekoč gomile borcev za svetóvni mir, ogróžen od razvnetega duhá zanamcev.

POLONA (Zari): Ko boš nocoj uprla vanj svoj žalostni pogled in doumela večnost neizmerne vesolja pa odrešilno kratkost vsega hudega na zemlji, se bo razjásnil kot oblačen dan ob soncu.

IVAN (pogleda skozi okno): Grobišči morajo zravnati z zemljo, naročajo biriči izmučenim grobarjem.

ROMANA: Zločin je treba skriti, to se ve.

MARJETA (se na Ivanovo opombo tudi sama ozre skozi okno): Zdaj so se začeli tudi oni spravljati odtod.

POLONA: Mrak se plazi po nasadu, pa jih je popadel strah. (Se ponovno usede za mizo.)

MARJETA: Zato ga pojdejo utapljat v najopojnejše pijače in pregrehe.

IVAN: Ne vem, če sploh poznajo strah te malopridne mrhe.

POLONA: Kaj misliš, da so res že vse tako zakrknjene in izgubljene?

IVAN: Po njihovem prepričanju se to, da mučijo in uničujejo ljudi po višjem naročilu v imenu »vélike ideje« in v firerjevo slavo, ne more šteti njim za greh; zato po gnusnem opraviilu otresejo z ramen nadležno odgovornost – z njo pa tudi strah pred kaznijo za svoja zla dejanja – in si v mlaki

svetohlinstva umijejo krvave roke brez misli na Pilata. In tudi ko bo terjalo človeštvo obračun za ta početja, bo skušala prav vsaka teh prodanih duš zvaliti krivdo na oblast in se izmuzniti iz rok pravice.

POLONA: To se bo nemara še posrečilo kateri, ne bo pa mogla ubežati svoji vesti, pa naj se še tako sklicuje na pokornost tuji volji.

IVAN: Poslušnost nadrejenim ne more opravičiti storjenih hudodelstev.

MARJETA: Odšli so! (Zagrne zavese na oknih.)

ROMANA (prižge luč.)

POLONA (vstane od mize in se vzravna): A dokazi so ostali!

IVAN: In mrtve straže teh dokazov!

POLONA (znova pristopi k Zari): Za Zariko smo te krstili. In res si se mi zdela kakor mlada zarja, ki zažiga v jasnih jutrih rožnate kresove. A danes si otožna kot nebo k vsem svetim. Kako bom srečna, ko bo spet sijalo sonce s tvojega obraza, moj otrok.

ZARA: Brez staršev sem, zato ne morem biti več otrok. Frankolovski zločin je ubil otroštvo v meni in mrtvega položil v grob – v največji grob, kar pomni jih slovenska zgodovina. In jaz stojim ob njem kot zrela ženska z začrtano potjo. To mračno jutro ji je vtisnilo pečat in določilo smer. Izbrana pot ni gladka in položna, saj vodi v dolg, naporen boj. A ne v temačen boj iz maščevanja, ki vzgiba črne duše in jih sčasoma razje kot rja; v pravičen boj, ki bo prinesel lepša jutra, kakor smo ga danes doživeli.

IVAN: Na to težavno pot ti dajem tale svēt: Na daleč se izogni takih, ki oznanjajo svobodo, a zatirajo drugačno misel, in onakih, ki pridigajo o ljubezni, a razpihujejo sovraštvo, ker bodo kakor kamen gluhi za človečnost.

ZARA: A ravno taki so mi starše vzeli! Zato – če hočemo iztrebiti nasilje, ki mori v imenu človečanstva – je treba najpoprej iz src brezdušnih oblastnikov izruvat strupeno zel nestrpnosti in mržnje.

IVAN: Na tej je vendar zasnovana njihova oblast! In ker ima ta zel do pèkla korenine, je ni še nihče dosihdòb izdrl.

ZARA: A če se meni to posreči?

IVAN: Boš rešila človeštvo zatiralcev.

ROMANA: Pa veš za ceno svojih prizadevanj?

ZARA: Za obči blagor sem pripravljena storiti vse in se odreči vsemu, kar ljudi na zemlji osrečuje.

MARJETA: Če bi se zares zgodil nemajhen čudež, da bi se na zemlji uresničil paradiž, ji bo v veselje vsaka žrtev.

POLONA: Dobro delo vliva olje v léščerbo življenja, zlahtna misel neti plamen v njej.

MARJETA: Božja milost naj te váruje porazov!

ZARA: Teh ne bom nikoli dopustila. A kadar bom utrujena in malodušna, bom k očku prihitela po spodbudo. Prežeta z novo notranjo močjo, bom spet prižgala svetlo plamenico in jo ponesla med ljudi. Njen zlati plamen bo prežaril mrzla srca, da bodo vsa v ljubezni zagorela, in razsvétlil zblójene duhove, da bodo v luči zdravega razuma spoznali svoje zmote.

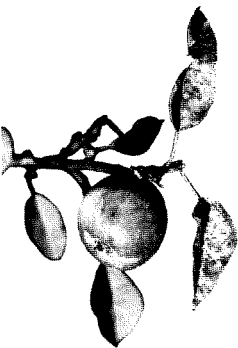
POLONA: Ne bo ti láhko po vsem tem, kar si ta dan in zadnje čase doživela, ostati človek in postati luč, očiščujoča luč mračnjakom, ki so se spečali s hudobijo in zaplodili z njo gorje na svetu.

ZARA: Vem, stara mama. A s silo živega spomina na očeta in na številne žrtve novodobnega mračnjaštva bom radovoljno žgala prometéjski ogenj in se veselila njegovega prijaznega odseva.

POLONA: Lepa je ta tvoja vera – kakor nedosežne zvezde.

ZARA: In njen bog je – ČLOVEK!

K O N E C

Za prikaz frankolovskega zločina je bilo treba najti takšno različico tragedije, ki bo ustrezala zgodovinskim okoliščinam, v sredo dogajanja pa postaviti žive ljudi z njihovim odnosom do grozljivih dogodkov in z njihovimi odločitvami, v katerih razkrivajo svojo etično podobo.

Sodobna dramatika je to duhovno naravnost – po mojem prepričanju brez potrebe in pravega vzroka – nadomestila z grotesknostjo in vsiljivim moralizatorstvom ali pa z ekspresionistično melodramatičnostjo in brezizhodnim pesimizmom, meni pa ravno ta resnoba omogoča našemu času odtujeno tragedijo, gledalcu pa globlje soočenje z bližnjo preteklostjo.

Ker občutje nemoči še posebno obremenjuje človekovo podzavest, poteka delček dogajanja v sanjah ene od jetnic oziroma je pripoved o tem sanjskem doživetju. Zlovešče sanjsko videnje, sloneče po duševni zakonitosti na asociaciji, podkrepljuje temeljno občutje tragedije, hkrati pa vnaša v njeno realistično zasnovo simbolne in nadrealistične prvine.

Težišče tragičnega dogajanja v tragediji je v dialogu; dialog je nosilec dramskega spopada in človeških usod; iz njega se izvija nova, očiščena podoba življenja in človeka v njegovi zgodovinskosti, učlovečujoči ga duhovnosti in transcendentnosti. Take misli so tudi Bachelard, Brook, Welles in Vilar. Razveseljivo je, da se tudi pri nas gledališče zadnje čase polagoma vrača k odrskemu govoru in k celotni igralčevi izraznosti, to se pravi k sintezi.

Ptica – znanilka smrti (pojavi se ob koncu prvega dejanja) – je nadrealistična prvina in pravzaprav ne bi sodila v zgodovinsko dogajanje, kot ga ponazarja delo, vendar menim, da je kot rekvizit ljudske vraževernosti – in tu nastopa ljudstvo! – v popolnem soglasju z njegovim doživljanjem in prepričljivo izraža njegove temne slutnje; tudi na gledalca bo po mojem močno deloval.

Namen zbora ni povečati dekorativnost predstave, marveč poudariti občnost presunljive tragike; frankolovski zločin namreč pojmem kot splošno slovensko tragedijo. Zato zbor tudi ni samo neprizadeti zunanji opazovalec dogajanja, ki bi mu pripadal le moralni razmislek, temveč predstavnik trpečega ljudstva, kot tak pa bistveni del dramatičnega delovanja in zgodovinsko središče igre.

Stavek je v vseh treh dejanjih rahlo ritmiziran. Takega stavka mi ni narekovala želja po virtuoznosti, ampak težnja po oblikovni skladnosti z obrednostjo besedila. Ta pesniški ritem dialogov in monologov je na splošno prost in povsem blizu naravnemu ritmu živega govora; kljub ritmični ubranosti sem si namreč vseskozi prizadevala za slogovno nezaznamovan besedni red in nisem dovolila, da bi me metrično-ritmična zgradba utesnjevala. Kjer sem z inverzijo ali kakšno drugo besedno oziroma stavčno figuro zmotila stalno, objektivno stavo besed in naravno skladno

povedi, sem to storila zavestno, da bi z invertiranim delom dala sporočilu globlji miselni poudarek in ga čustveno izraziteje obarvala, s tem pa dosegla tudi večji psihološki učinek.

Ker so osebe v tragediji iz južne Štajerske (okolica Celja), kjer se je pripetil frankolovski zločin, prevladuje v mojem knjižnem jeziku glasovno nevtralno besedje in netonemsko ali jakostno naglaševanje, kakršno je značilno za te kraje in te ljudi. Ponekod sem se blagoglasju na ljubo morala sicer odločiti za tonemski naglas, vendar upam, da ta redka naglasna nedoslednost ni tako velika, da bi motila v estetskem pogledu. V tem glasovno nevtralnem ali tonemsko nenaglašnem besedju pa sem med besedami z istim pomenom izbirala take, ki izražajo čim večjo dramatično napetost in izpovednost.

Besedilo in metrična podstat ritma sta nekoliko prilagojena tedanjim govornim navadam, vendar v skladu z dramaturgijo govora in sodobno jezikovno estetiko, ki se zavzema za naravni govor. Besede so premišljeno izbrane, toda ne s hotenjem po estetski vrednosti, temveč z namenom, da bi čim pristneje izražale duha preteklosti, a z vso polnostjo zaživele tudi v literarni povedi.

Simbolika je vzeta iz kmečkega življenja in verskega obredja; skušala sem jo čimbolj uskladiti z obzorjem svojih oseb in njihovim odzivanjem na življenje, pa tudi z njihovo subjektivno, to se pravi neponarejeno resnico, kakršno so doživljali in občutili kot strahovani podložniki Hitlerjevega satanističnega režima, ki je po svoji okrutnosti presegel vse dotedanje totalitarne sisteme, celo Neronovega.

Ljudske molitve oziroma priprošnje v tragediji – ta prosta paraliturgična besedila – nimajo nobene zveze z uradno cerkveno pobožnostjo, ampak so del slovstvene folklore. Tako opredeljujejo ljudske molitve tudi klasiki naše slovstvene folkloristike, kot na primer Karel Štrekelj, Ivan Grafenauer in drugi, med novjšimi raziskovalci pa Vilko Novak. Novak jih tudi psihološko motivira, in sicer kot izraz trpljenja, ob katerem se ljudstvo zateka v svojo duhovnost in išče v njej utehe. Pri teh molitvah pa ne gre za mehanično ponavljanje znanih obrazcev ali prevzetih apokrifnih motivov, temveč za globoko občuteno osebno ustvarjalnost, porojeno bolj iz človeške stiske in nemoči kot iz konfesionalnosti ali religioznega čustvovanja, predvsem pa kot iskanje samega sebe v težkih življenjskih trenutkih. To češčenje in klicanje na pomaganje Kristusa mučenika, s katerim ljudstvo identificira frankolovske žrtve, je s svojim dramatičnim dialogom, monologom, apostrofami in retoričnimi vprašanji psihološko motivirano, hkrati pa pogloblja baladno občutje tragedije.

Tudi neposrednega Metinega dialoga s Križanim, v katerem se prepletajo njeni upi in dvomi, ni jemati kot versko mistiko, temveč kot sestavljeno religiozno metaforo, ki tesnobno občutje ob tragični usodi talcev in dramatični viziji naše bodočnosti še

poglablja, spoznanje o božji nemoči nad zlom pa to občutje stopnjuje do osuple zgroženosti in črnega obupa.

Morda se bodo komu, ki bo ocenjeval Frankolovski zločin z občutji današnjega brezobzirnega, čustveno mrtvega in s sovraštvom zastrupljenega časa, zdele nekatere čustvene, metaforične in folklorne prvine v njem nekoliko presežene. Toda treba je upoštevati, da je bila za tisto zgodovinsko obdobje z njegovim nenavadnim življenjskim razpoloženjem vsestranska preseženost normalnega globoko resnična in da je bila tako rekoč bistvo našega bivanja: razčlovečenemu nasilju je sledil junaški upor, zločinsko pobijanje je spremljal preplah, množice padlih, pobitih in pobešenih pa silna žalost in zavezanost njihovim žrtvam. Sicer pa Gaston Bachelard obravnava umetniško delo kot samosvoj pogled na življenje, kajti zaveda se, da ustvarja celovit človek, ki med seboj dialektično povezuje življenjske pojave in se nanje po svoje in neponovljivo odziva, kakor se tudi jaz odzivam v svojih frankolovskih tragedijah.

Str. 1222 »Mlada Jerebica tamkajle prihaja...«

Jerebica ni izmišljena, temveč resnična oseba.

Partizanska zaseda, ki je napadla kolono tovornjakov in Dorfmeistrov osebni avto, se je namestila tik za hlevom Jerebove, po domače Boštjančkove domačije v Belem potoku št. 2. Nasproti hleva – niže ob Tesnici, naredi cesta Ljubljana–Maribor ovinek, zato mora vsak voznik na tistem mestu zmanjšati hitrost.

Takoj po napadu in umiku partizanov je privihral k Jerebovim oborožen vojak in hotel ustreliti staro mater, na katero je najprej naletel, vendar si je premislil.

Gospodinja Marija Jereb je v strahu, da jim bodo Nemci vse rekvirirali ali celo požgali posestvo, naložila v koš živila in jih odnesla spraviti k bližnjim sosedom.

Str. 1228 Nadangel Mihael

Po slovenskem ljudskem izročilu tehta duše rajnikov. Je zmagovalc Satanov in spremljevalec pokojnih v kraljestvo mrtvih.

Str. 1229 »Za nekaj tednov letošnjega leta je menda že dovolj krvavih žrtev!«

Mišljen je začetek leta 1945 – obešanje talcev je bilo namreč 12. februarja, torej na začetku leta 1945.

Fašistično nasilje se je leta 1945 še stopnjevalo:

Leta 1941 je bilo 12 streljanj, padlo je 174 talcev.

Leta 1942 je bilo 21 streljanj, padlo je 866 talcev. V tem času je bil komandant varnostne policije in varnostne službe (šef gestapa) Otto Lurker.

Leta 1943 so bila 4 streljanja, padlo je 55 talcev. Aprila 1943 je prevzel Lurkerjevo mesto Josef Vogt.

Leta 1944 je bilo 17 streljanj, padlo je 230 talcev. Aprila 1944 je postal šef gestapa Kurt Stage.

Leta 1945 je bilo od 1. januarja do 3. aprila 12 streljanj in obešanje talcev na Stranicah pri Frankolovem. V tem kratkem času je bilo usmrčenih 265 talcev.

Po teh podatkih je sorazmerno največ talcev padlo ravno v prvih mesecih leta 1945. Žrtev pa je bilo še veliko več, posebno med nemško ofenzivo na Kozjansko in na osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline na prehodu iz leta 1944 v leto 1945 in v prvih mesecih po novem letu.

Str. 1231 V i n k o Č e p i n, rojen 14. januarja 1926 v Zagorju pri Kozjem. Bil je dijak celjske gimnazije. Z narodnoosvobodilnim gibanjem se je povezal že leta 1941. Preden so ga Nemci mobilizirali v vojsko, se je vključil v Kozjanski odred in kmalu postal politični komisar.

Str. 1231 S t a n k o B a b i č, rojen 1927 v Hrastniku. Zaposlen je bil pri hrastniškem premogovniku, in sicer v pisarni materialnega skladišča. Leta 1944 je omogočil partizanom zaplembo materiala iz tega skladišča, nato pa je odšel v partizane in postal obveščevalec VDV na terenu Radeče pod ilegalnim imenom Krpan.

Str. 1232 Š t e f a n O b a l, rojen 27. julija 1911 v Murski Soboti. Kot živinozdravnik je služboval v Zagorju ob Savi. Že od leta 1941 je sodeloval s partizani in ilegalnimi političnimi delavci. Leta 1944 je bil aktivist Osvobodilne fronte v Lučah v Zgornji Savinjski dolini in v Moravčah, kjer so ga Nemci zajeli v bunkerju s 17 tovariši in vse skupaj odpeljali v celjske zapore.

Str. 1233 A n t o n M e l l i w a, rojen 22. februarja 1903 na Uncu pri Rakeku. Bil je gozdar na veleposestvu kneza Windischgrätza v Slovenskih Konjicah. Kot eden prvih aktivistov na terenu je bil sekretar Osvobodilne fronte, nato pa načelnik odseka za gozdarstvo pri okrožju Maribor. Ko so ga Nemci ujeli, so ga najprej odpeljali v ptujske zapore, nato pa premestili v celjske.

Str. 1233 L u d v i k K r i v e c, rojen 25. avgusta 1903 v Propretnem pri Tolminu. Pred italijanskimi fašisti se je umaknil v Holandijo, od tam pa v Sovjetsko zvezo. Po vrnitvi domov se je naselil v Lončarjemv dolu pri Sevnici. Bil je eden glavnih organizatorjev odpora na terenu Sevnica–Zabukovje–Planina in sekretar Osvobodilne fronte Planina–Sevnica.

Str. 1234 F r a n c V a l t e, rojen 1. januarja 1913 na Ljubnem ob Savinji. Po poklicu je bil mesar in gostilničar. Z narodnoosvobodilnim gibanjem je bil povezan že od leta 1942, oktobra 1943 pa se je pridružil partizanom. Januarja 1945 je bil z drugimi ranjenci zajet v partizanski bolnišnici v Podvolovljeku.

Str. 1234 M a r i j a n Z a k e l š e k, rojen 4. februarja 1925 v Sevnici. V Brežicah je končal 8. razred

gimnazije, maturirati pa ni smel, ker ni imel rdeče legitimacije. Junija 1944 je odšel v Kozjanski odred; v začetku februarja 1945 so ga v Pamečah nad Laškim ujeli Nemci in ga odpeljali v celjske zapore, odtod pa z drugimi talci na Stranice pri Frankolovem.

Str. 1235 **F r a n c Ž a g a r** je bil rojen 4. oktobra 1898 v Spodnji Savinjski dolini. Že zelo zgodaj se je povezal z narodnoosvobodilnim gibanjem. Decembra 1944 so ga Nemci aretirali in zaprli.

Str. 1235 **A l o j z P o l j a n š e k**, rojen 29. maja 1909 v Sovinji peči pri Kamniku. Bil je kmet. Spomladi 1944 je vstopil v partizane; bil je kurir na relaciji Moravska–Savinjska dolina. Dne 15. oktobra 1944 so Nemci v Sovinji peči zažgali tri domačije, med njimi tudi Poljanskovo; od tega dne so bili pogrešani njegovi štirje otroci in žena; ljudje so pripovedovali, da so jih požigalci vrgli v ogenj.

Str. 1235 **F r a n c R e m i c**, rojen 20. februarja 1891 v Šmartnem ob Dreti. Bil je občinski tajnik v Bočni pri Gornjem gradu, med vojno pa je služboval na gornjegrajski občini. Vso okupacijo je bil povezan z narodnoosvobodilnim gibanjem. Ob sovražnikovem ponovnem vdoru v Zgornjo Savinjsko dolino so ga Nemci ujeli in odpeljali v zloglasni Stari pisker.

Str. 1235 **E m i l U r b a n č i č**, rojen 1. decembra 1917 v Trbovljah. Po poklicu je bil strojnik. Njegovo zadnje znano bivališče je bilo v Lokah pri Trbovljah. Drugi podatki niso znani.

Str. 1237 »To sodrgo so k nam prignali zli duhovi z vzhodnim vetrom.«
Na območju Banata je okupator leta 1941 ustanovil posebno vojaško enoto in jo imenoval Deutsche Mannschaft (nemško moštvo), pozneje pa preimenoval v Reichswache (državna straža). Konec leta 1941 je bila ustanovljena pomožna policija (HIPO). Njeni oficirji in podoficirji so bili večinoma Nemci iz rajha. Kmalu po ustanovitvi pomožne policije je bila ustanovljena divizija SS Prinz Eugen, v katero so rekrutirali domače Nemce in člane pomožne policije (Hilfspolizei). Po ustanovitvi te divizije so k pomožni policiji sprejeli tudi pripadnike drugih narodnosti, živčih na tem ozemlju. Večina so bili prostovoljci. Največ je bilo Madžarov, Romunov in nekaj Slovakov. Uniforma njenih pripadnikov je bila modrikasto zelene barve z rjavim ovratnikom. Enote banatske pomožne policije so se oktobra 1944 umikale pred sovjetsko vojsko prek Madžarske v Avstrijo. Decembra 1944 so dosegle Gradec. Tu so iz ostankov enot sestavili nov bataljon pomožne policije. Bataljon je imel tri čete. Dva voda prve čete sta bila poslana v Celje. Prvi vod, sestavljen iz Banačanov in delno iz Rusov – ti so imeli posebne uniforme rjave barve – je prevzel stražo v premogovniku Zabukovica. Drugi vod, sestavljen iz Belorusov in Čerkezov, pa je bil nameščen v Novem Celju. Komandir 1. čete tega bataljona je bil poročnik Blasković, komandir 1. voda pa narednik in esesovec Biringer. Pri njegovem vodstvu sta služila tudi pomožna policista Popov in Mikša, ki sta se prostovoljno javila za obešanje talcev.

Ta vod je bil določen za oboroženo spremstvo z žico zvezanih talcev od Celja do kraja usmrtitve. Vod je bil naložena tudi eksekucija na Stranica kot represalija na istem mestu, kjer so partizani ustrelili kreisführerja (okrožnega vodjo) in kasnejšega landrata (deželnega svetnika) za okrožje Celje, znanega krvnika Slovencev, Antona Dorfmeistra. Kraj obešanja je zavarovala redna vojska.

Str. 1241 »A kje je sodba, ki bi potrdila upravičenost te strašne kazni?!«
Na Stranica pri Frankolovem obešeni talci niso bili obsojeni pred nobenim sodiščem. To je potrdil na zaslišanju pred sodiščem v Mariboru v dneh od 16. do 20. julija 1947 tudi šef zunanje izpostave Celje Georg Kramhöller.

Str. 1242 »Hvaljen bodi, Jezus Kristus!«
Iz otroških let mi je ostalo v spominu, da so v Zadrebški dolini, kadar so prižgali luč pod stropom ali v bogkovem kotu, rekli: 'Hvaljen bodi, Jezus Kristus!' To je bil torej krajevni oziroma pokrajinski, ne pa splošnoсловenski ljudski običaj.

Str. 1243 »V prastarih časih so Germani častili živo drevje.«
Predzgodovinsko pogansko obredje je bilo tesno povezano z rojstvom pomladi. Čaščenje drevja je imelo predvsem v verski zgodovini evropske arijske rase dokaj pomembno vlogo. Germani so imeli svoje svete gaje, v katerih so po božje častili posamezna drevesa. Tiste, ki so poškodovali živa drevesa, je po starem nemškem zakonu doletela strašna kazen: popек nesrečnega krivca so izrezali in pribili na poškodovani del drevesa, dokler se ni njegovo črevesje ovilo okoli debla. V današnjih običajih okrog Zelenega Jurija – kralja vegetacije ali božanstva plodnosti – je še ohranjeno prastaro češčenje drevja oziroma duha drevesa. Smisel tega čaščenja je, da si vsaka hiša in vas pridobi njegov blagoslov.

Str. 1243 »Letala!«
Okoli 11. ure dopoldne sta preleteli Stranice pri Frankolovem dve zavezniški letali. Nemci so se skrili v najbližja zaklonišča. Skriti so se morali tudi jetniki grobarji. Ko sta letali odleteli, so Nemci z vso naglico in živčnostjo nadaljevali obešanje. Grobarje so še bolj priganjali k delu.

Str. 1244 »In kakšni lepi mladci so med njimi!«
Več kot tretjina frankolovskih žrtev je bila stara manj kot 25 let:

Letnik 1920 – 4 talci	Letnik 1923 – 4 talci	Letnik 1926 – 7 talcev
Letnik 1921 – 2 talca	Letnik 1924 – 4 talci	Letnik 1927 – 6 talcev
Letnik 1922 – 6 talcev	Letnik 1925 – 2 talca	Letnik 1928 – 1 talec

Ecce homo

RADIJSKA IGRA

ERVIN RÖSENER: višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju ter esesovski in policijski general

KURT STAGE: komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem

GEORG KRAMHÖLLER: šef zunanje izpostave varnostne policije in varnostne službe v Celju

KOMANDANT ZAPOROV (kliče jetnike iz celic)

JETNIKI:

IVAN, kmet, 43 let

LUDVIK, revolucionar, 51 let

FRANJO, uradnik, 54 let

STANE, sodnik, 34 let

HERMAN, abiturient gimnazije, 21 let

IVAN Skale, starejši, kmet in mesar, 54 let

IVAN Skale, mlajši, 21 let

I. P R I Z O R

Pisarna šefa zunanje izpostave varnostne policije (SIPO) in varnostne službe (SD) v Celju Georga Kramhöllerja.

Hrupna pogrebna koračnica. Ko utihne, se zasliši odločno trkanje; toda prišlec (Erwin Rösender) ne čaka na povabilo, naj vstopi, temveč si ga vzame sam in samozavestno odpre vrata.

RÖSENER: Heil Hitler!

KRAMHÖLLER: Heil Hitler, Herr General! Štejem si v veliko čast, da ste me obiskali. Vsekakor pa bi bil bolj zadovoljen, če bi se srečala ob prijetnejši priložnosti, kot je pogreb umorjenega kreisführerja.

RÖSENER: Tudi jaz. Za to, da bo v bodočnosti čimveč prijetnih dogodkov, pa boste odslej skrbeli vi, Herr Kramhöller.

KRAMHÖLLER: Potrudil se bom.

RÖSENER: Takoj je treba poostriti budnost in kazni, obenem pa izvesti represalije za uboj Dorfmeistra.

KRAMHÖLLER: Na voljo sem vam, Herr Rösender, vendar –.

RÖSENER: (ga odločno ustavi): Vaši pomisleki zoper moje povelje so mi znani.

KRAMHÖLLER: Napačno ste poučeni, Herr General. Nobenih pomislekov nimam glede njega. Kajti o ukazih se ne razmišlja, temveč se jih izpolnjuje.

RÖSENER: Pravilno!

KRAMHÖLLER: Ampak –.

RÖSENER: (z dvignjenim glasom): Ampak?

KRAMHÖLLER: Političnih pripornikov nimam toliko, kot jih je zahteval komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru Kurt Stage.

RÖSENER: Kakor sem informiran, imate polno kaznilnico partizanov in njihovih privržencev.

KRAMHÖLLER: Že res, vendar ne takih, ki bi bili zreli za poseben postopek.

RÖSENER: Kaj še ne veste, da so tu vsi zreli zanj?

KRAMHÖLLER: Tudi kriminalist Schönrock zatrjuje, da v Celju ni takih primerov.

RÖSENER: Dajte mi seznam zaprtih!

KRAMHÖLLER: Izvolite, Herr General!

RÖSENER: So opremljeni s potrebnimi podatki?

KRAMHÖLLER: Tudi najmanjši prestopki so zabeleženi v njih.

RÖSENER: Pravite, da jih ni! Kolikor hočete, ¹mein Lieber!

KRAMHÖLLER: Smem vprašati, kdo po vašem mnenju bi prišel v poštev?

RÖSENER: V prvi vrsti inteligenca. Ta je že sama po sebi nevarna. Bila in bo.

Kdo pa mislite, da vodi kmete in delavce v boj proti nam? Za delavce je domovina tam, kjer je kruh –

KRAMHÖLLER: ²Genau.

RÖSENER: Kmet po naravi ni puntar, intelektualec pa je svobodomiseln in uporen duh. Kar spomnite se svojih rojakov – samozvanih varuhov Weimarja in nemškega kulturnega zaklada!

KRAMHÖLLER: Ja! Našim sovražnikom so pomagali uničevati žlahtni sad nacionalsocialistične revolucije, nas, ki smo se žrtvovali za blagor ljudstva, pa proglasili za barbare.

RÖSENER: No vidite! In v tejle kletki tu imate precej podobnih tičev: uradnike, zdravnike, sodnike – celo notarja imate med njimi! Ti so še posebno nacionalno orientirani. Že Habsburžanom so delali preglavice – kakor advokati, med katerimi je nosil zastavo ³ein gewisser Prešeren. Ste že slišali zanj?

KRAMHÖLLER: Še ne.

RÖSENER: Varnostniki bi se morali bolj zanimati za te nebodijitrebne. Vsaj za žive, ki nam še mešajo štrene in s praznimi obljubami pa hujskanjem zoper nas podžigajo ljudstvo k upor.

KRAMHÖLLER: V celjskih zaporih jih ni veliko. Tu prevladujejo ta čas mladi ljudje.

RÖSENER: Ti so pa prav tako ali še bolj nevarni, ker so idealisti in fanatiki. Posebno dijaki in študentje – podmladek inteligence. Ti kujoni ne priznajo ne boga ne hudiča, zato se ne bodo nikoli sprijaznili z vlogo sužnjev, ki jo je firer namenil Slovanom.

KRAMHÖLLER: Zakonom zgodovine se bodo že morali podrediti.

RÖSENER: Mar tudi tega ne veste, da fantazirajo o svoji politični in kulturni suverenosti?

KRAMHÖLLER: To so blodnje zelenokljunih avanturistov, ki jih ne jemljemo preveč resno.

RÖSENER: Jih pa zato partizani! Sicer jih ne bi postavljali za komandante in politkomisarje. Ali za šefe obveščevalnih služb kakor na primer tegale Dominca z bežigrajske gimnazije, ki nam od vseh kranjskih in štajerskih šol povzroča največ glavobola.

KRAMHÖLLER: Na Kranjskem ne poznam razmer.

¹ Moj ljubi!

² Točno.

³ določeni, neki

RÖSENER: Saj jih še na Štajerskem ne poznate, dragi Kramhöller!

KRAMHÖLLER: V Celju sem šele štirinajst dni.

RÖSENER: V Štajerski deželi pa, odkar smo jo osvobodili.

KRAMHÖLLER: Za ohranitev njene svobode sem storil, kar je bilo v moji moči.

RÖSENER: Tega ne zanikam. Toda od vas sem pričakoval nekaj več; vsaj malo tistega, česar je imel Dorfmeister v obilni meri.

KRAMHÖLLER: Verjetno imate v mislih njegove izkušnje; pri tem pa pozabljate, če smem pripomniti, da je imel že pred vojno najpomembnejšo vlogo pri pripravah za zasedbo Spodnje Štajerske.

RÖSENER: Ne gre za izkušnje, čeprav so tudi te dragocene.

KRAMHÖLLER: Za kaj pa potem gre, če smem vprašati?

RÖSENER: Za fanatično sovraštvo do slovenskega folka.

KRAMHÖLLER: To, menite, ga je podžigalo k velikim zgodovinskim dejanjem?

RÖSENER: Še dvomite?

KRAMHÖLLER: Če ste vi, Herr General, prepričani o tem, potem se tudi jaz ne smem prepuščati dvomom.

RÖSENER: Zadovoljen bi bil, če bi podobno čustvo prevevalo tudi vas. Toda zdi se mi, da ste postali malce mlačni ali, bolje rečeno, sentimentalni; in ta razčustvovanost se bije v vas z našimi načeli. Pa ne da bi se okužili s človekoljubnimi nazori svojih zapornikov?

KRAMHÖLLER: ¹Um Gottes Willen, Herr General!

RÖSENER: Da se razumeva: tudi jaz sem za humanizem, seveda za malo realnejšega in racionalnejšega, kot ga je učil Erazem Rotterdamski, vendar je treba najpoprej razrešiti protislovja med našo plemenito voljo in neizprosno logiko sedanjega trenutka.

KRAMHÖLLER: Vsekakor. Z njegovim evangelijem ne bomo napolnili praznih želodcev in zagotovili varnosti na tem sodu smodnika.

RÖSENER: Pač pa s trdo roko in kaznijo; posebno s smrtno, ki najmočnejše deluje na človeške čute. In če je izvršena v imenu ljudske sreče in svobode – zakaj se je ne bi posluževali?!

KRAMHÖLLER (previdno): Nič nimam proti njej; samo to se sprašujem, ali ne bo takšna likvidacija, kot ste jo zapovedali, rodila v ljudeh še večjega odpora; posebno ker je bila Dorfmeisterova smrt posledica vojaške akcije.

RÖSENER: Nasprotno! Strah jim bo pognala v kosti! V vsako vlakno telesa! Vidite, kako napačno rezonirate. Slab psiholog, ste, Kramhöller!

KRAMHÖLLER: Tudi komandant varnostnega področja, polkovnik Kuehhas, je podobnega mnenja.

RÖSENER: Je tudi njega popadel strah?

KRAMHÖLLER: Ne bi rekel. Skrbi ga le, kaj bo, če nam bodo partizani vrnilo milo za drago.

RÖSENER: Saj mi nenehno zatrjuje, da je v novoletni ofenzivi uničil to vražjo zalego.

¹ Za božjo voljo, gospod general!

KRAMHÖLLER: Hm. To je hidra, ki ji za vsako odsekano glavo zrasteta dve novi.

RÖSENER: Pa jo skrajšajte še za te uporne butice.

KRAMHÖLLER (zmaje z glavo): Ta trdoživa sila se nenehno obnavlja iz svojih notranjih virov.

RÖSENER: Vidite, Kramhöller, zdaj sva pa pri bistvu stvari: vire, v katerih se napaja to trdovratno zlo, je treba uničiti! Dokler ne bomo tega storili, ne bomo dosegli svojega smotra, pa naj si še tako prizadevamo.

KRAMHÖLLER: To je kakor voda: če ji zapreš njen naravni izvir, se bo drugje prebila na dan.

RÖSENER: Ker imamo torej opravka z ljudstvom neuklonljive volje in žilave narave, nam je za njegovo obvladovanje potrebna nepopustljiva vnema in neizprosna odločnost. Spočetka smo je imeli na pretek, zdaj se nas pa vse pogostejše loteva brezvoljna malodušnost; žal tudi vaju s Kuehhasom.

KRAMHÖLLER: Verjemite mi, Herr General, da ne gre ne pri meni ne pri Kuehhasu za malodušnost in brezvoljnost, marveč preprosto za nemoč nad to neuničljivo pogonsko silo, v tem konkretnem primeru pa tudi za nemoč nad nekaterimi zunanjimi okoliščinami.

RÖSENER: Kakšnimi okoliščinami?

KRAMHÖLLER: Kuehhas pravi, da nima za obešanje niti vrvi niti rabljev.

RÖSENER: Prazen izgovor! Sporočite mu, da bo vrvi priskrbel štabni vodja Merznich, rablje bo pa zagotovo dobil pri pomožni policiji, ki bo prevzela eksekucijo. Stavim, da se bodo med njo našli celo prostovoljci.

KRAMHÖLLER: K policiji so se sami javili, zato res ni izključeno, da bi se tudi za ta posel.

RÖSENER: Ako bi se jih priglasilo več, naj izbere pripadnike tujih narodnosti: Madžare, Romune, Čerkeze ali Jugoslovane. Da, Jugoslovane! To bo najučinkoviteje!

KRAMHÖLLER: Med njimi je veliko Banačanov.

RÖSENER: Uredita s Kuehhasom tako, da bo prav. Seveda šele na kraju samem. Stvar je treba do zadnjega držati v najstrožji tajnosti, sicer se nam še izjalovi.

KRAMHÖLLER: Še nekaj, Herr General!

RÖSENER: Prosim, Kramhöller!

KRAMHÖLLER: Polkovnik Kuehhas me je prosil, naj mu preskrbim od vas pismen nalog za usmrnitev, če vztrajate pri njej, sicer ne bo niti s prstom mignil.

RÖSENER: Kaj Kuehhasu ne zadostuje moje povelje, ki sem ga dal Stageju?

KRAMHÖLLER: Prepričan je, da ste ga izdali v navalu jeze in da ga boste, ko se pomirite, preklicali ali vsaj omilili oziroma se o njem še s kom posvetovali.

RÖSENER: Sem baba ali oficir?

KRAMHÖLLER: Oprostite, Herr General, nisem vas hotel žaliti.

RÖSENER: Za Kuehhasa si pa nisem mislil, da je taka oprezna rit. Pa se še

malo sprehodiva po vaših seznamih.

KRAMHÖLLER: Prosim!

RÖSENER: Kolman! (Razmišlja.) Kolman! Aha! Ta je gotovo žlahtnik tistega legendarnega heroja Maroka, ki se nam je pred očmi ustrelil, ko smo ga držali tako rekoč že za vrat.

KRAMHÖLLER: Možno. Samo da gre v tem primeru za nepomembnega rudarja.

RÖSENER: Ki pa je lahko pomemben zoprnik. Zadevo preverite in v skladu z izsledki ukrepajte. Se razume brez sentimentalnosti.

KRAMHÖLLER: Kakor ukazujete, Herr General!

RÖSENER: ¹Donnerwetter! Celo Windischgrätzovega uslužbenca imate v luknji!

KRAMHÖLLER: Ni še dolgo tu.

RÖSENER: Knez Windischgrätz je naš nasprotnik. In podoben odnos imajo do nas njegovi delavci in nameščenci.

KRAMHÖLLER: Drugače bi bili verjetno ob službo.

RÖSENER: Očitno jim je več zanjo kot za življenje.

KRAMHÖLLER: O tem ne morem soditi.

RÖSENER: Sakrament, tudi borca za severno mejo imate v arestu! Kako da ga nismo takoj po osvoboditvi Štajerske izselili z drugimi Maistrovimi sobojevniki?!

KRAMHÖLLER: Se nam je že znal izmuzniti. A zdaj je za izselitev malo pozno, ubijati ga zavoljo tega pa tudi nima smisla.

RÖSENER: Ga ima pa zaradi tega, ker predrzno nadaljuje boj, ki ga je začel proti nam osemnajstega leta. In če ga ni starost spravila k pameti, ga moramo mi. Sicer pa si je nabral še cel rosenkranz² drugih prestopkov, ki ga nič manj ne obremenjujejo. – Vaša trditev, da nimate ljudi za justifikacijo, je torej brez podlage.

KRAMHÖLLER: A če tudi določimo zanjo vse predlagane primere, ne moremo doseči zahtevanega števila talcev.

RÖSENER: Kolikor jih bo še manjkalo, jih naberite med preostalo množico partizanov in aktivistov. Drugo polovico bo dal Maribor. Stage ne dela iz tega problemov kakor vi.

KRAMHÖLLER: Že ima dovolj materiala.

RÖSENER: Predvsem pa dovolj poguma in gorečnosti! Veste, kaj je rekel prezident dr. Müller-Hacius ob njegovem prihodu v Maribor?

KRAMHÖLLER: Ni mi znano.

RÖSENER: Da nima nikogar več poslati na Štajersko, če on ne bo napravil reda.

KRAMHÖLLER: Visoko priznanje!

RÖSENER: In jaz sem podobno trdil o vas. Zato smo vas povzdignili v šefa celjske izpostave varnostne policije in varnostne službe.

¹ Gromska strela!

² rožni venec

KRAMHÖLLER: Izkazal se bom vreden tega zaupanja.

RÖSENER: Stage je genialno izpopolnil Lurkerjeve metode zasliševanja, organiziral znamenito črno roko – skratka: Stage je motor naše vojaške in politične akcije na Spodnjem Štajerskem. In enako aktivnost pričakujem od vas na novem delovnem mestu.

KRAMHÖLLER: Ne bom vas razočaral, Herr General!

RÖSENER: Če bi imeli v eksekutivi vsaj peščico Stagejev, bi bila Spodnja Štajerska že zdavnaj očiščena banditov. In spet nemška.

KRAMHÖLLER: Verjetno res.

RÖSENER: S Stagejem še danes stopite v stik. Sicer pa je bil na Dorfmeistrovem pogrebu in verjetno se vam še oglasi.

STAGE (močno potrka na vrata, samozavestno vstopi in vzklikne): Heil Hitler!

KRAMHÖLLER: Heil Hitler, Herr Stage! Mi o volku, volk iz gozda!

RÖSENER: Škoda, da niste prišli prej, Herr Stage. Mudi se mi namreč. V Ljubljani me čaka kup nerešenih stvari. Sicer sva se pa z gospodom Kramhöllerjem o vsem natančno dogovorila. ¹Nicht war, Herr Kramhöller?

KRAMHÖLLER: Jawohl, Herr General.

STAGE: ²Sehr schön.

RÖSENER: Samo na nekaj bi vaju še opozoril.

KRAMHÖLLER IN STAGE: ³Bitte, Herr General!

RÖSENER: Kraj je treba močno zastražiti. Seveda šele tik pred zdajci. In brez najmanjšega hrupa. Od Ljubljane do Graza nikomur več ne zaupam.

STAGE: Za Maribor jamčim z glavo!

KRAMHÖLLER: Jaz pa za Celje!

RÖSENER: Vama je tako malo do nje?

STAGE: Svoje ljudi poznam do obisti.

KRAMHÖLLER: Jaz jih sicer šele spoznavam na tem delovnem mestu, vendar si upam trditi, da imam kot star kriminalistični maček kar dober nos za odkrivanje vohunov in zarotnikov.

RÖSENER: Najbolj sumljiv mi je Graz, po pravici povedano. A za zdaj še samo tipljem, od koga dobivajo partizani informacije o gibanju naših čet.

STAGE: In to zelo izčrpne!

KRAMHÖLLER: Pa dokaj ažurne!

RÖSENER: Veste kaj, Herr Stage! V tej situaciji bi bilo najbolje, če bi mariborske talce pripeljali dan prej v Celje. Odtod je namreč veliko krajša pot do kraja eksekucije kot iz Maribora.

STAGE: S tem bi se izognili eventualnim presenečenjem in nevšečnostim.

KRAMHÖLLER: Pozabljata, da so celjski zapor napolnjeni do zadnjega kotička.

RÖSENER: Za eno noč jih boste že kam stlačili.

¹ Kajne, Gospod Kramhöller?

² Zelo lepo!

³ Prosim, gospod general!

KRAMHÖLLER: Niti enega prostega ležišča nimam.

RÖSENER: Naj jo pa preživijo na nogah, tisto zadnjo noč. Če bodo neprespani, bodo imeli manj moči in volje za kakšen nepotreben teater pod vešali.

KRAMHÖLLER: To pa prav gotovo.

RÖSENER: Upam, da smo vse stvari v zvezi z eksekucijo razčistili. Če bo še kaj nejasno, me pokličita v Ljubljano. Auf Wiedersehen!

KRAMHÖLLER IN STAGE: ¹Auf Wiedersehen, Herr General!

Zaslišijo se koraki, nato pa odpiranje in zapiranje vrat. Koraki se hitro oddaljujejo in kmalu zamrejo.

STAGE: Rösener torej vztraja pri tistem, kar mi je nakracal v pisarni na list papirja, ko je bil pri meni v Mariboru.

KRAMHÖLLER: Očitno vztraja; čeravno ga je sturmbannführer Hagen opozoril, da se bo ta represalija štela za vojni zločin.

STAGE: Dobro veste, dragi kolega, da sem predlagano kazen vsakokrat raje zvišal kakor znižal, tale zadeva pa tudi meni nič kaj ne diši.

KRAMHÖLLER: Hagen mi je svetoval, naj umaknem prste od nje, a kako, ko Rösener zahteva, da sem navzoč pri eksekuciji.

STAGE: Proti Rösenerjevi odločitvi sva oba brez moči, zato nama ne ostane nič drugega kot ²stillschweigen und weiter dienen.

KRAMHÖLLER: V hudih škripcih sem in res ne vem, kako naj ravnam.

STAGE: Še danes določite ljudi za eksekucijo in mi po možnosti že jutri pošljite tozadevne akte s kratkimi opisi obremenitev v nadaljnji postopek. Bo šlo do jutri?

KRAMHÖLLER: Upam, da bo šlo.

STAGE: Jaz bom potem poslal vse predloge za usmrnitev Rösenerju, on pa bo odredil eksekucijo.

KRAMHÖLLER: In midva si bova umila roke.

¹ Na svidenje!

² Molčati in naprej služiti.

II. P R I Z O R

Jetniška celica v celjski kaznilnici. V prostor vdirajo s hodnika neprijazni glasovi: mrzlo porožljavanje s svežnji ključev, trdo zapiranje vrat in nemarno drsenje nog, od katerih se ene ustavijo pred celico. Nato se zasliši neprijazno odklepanje in odpiranje duri.

PAZNIK (ukazovalno): Aufstehen! (Nato vrata ponovno zapre in zaklene. Ves ta obred se ponavlja pred vsemi celicami, dokler ne zamre na obeh koncih odmevnega hodnika.)

LUDVIK: Nocoj sem pa salamensko slabo spal.

FRANJO: Jaz tudi oči nisem zatisnil.

IVAN: Z raztrgano kožo in razbičano dušo se ne da spati.

STANE: Jaz sem imel pa tako hude sanje, da sem se zbudil od njih.

HERMAN: Si sanjal o tem Starem piskru?

LUDVIK: Ma ja, o čem drugem pa naj sanja?

STANE: Toliko ljudi so strpali vanj, da se je razpočil. Potem so ga zvezali z bodečo žico, ki je ob najmanjšem dotiku izdajalsko zatulila kot alarmna sirena. Kljub temu jo je neznan junak prerezal in nas skozi razpoke v stenah popeljal v prostost. Pa so se kot divja jaga zapodili za nami, nas polovili v nastavljene zanke in podavili.

HERMAN: Kar brez sodbe?

STANE: Brez sodbe, kajpada.

HERMAN: Ti kot sodnik bi se tudi v sanjah moral upreti taki nezakolitosti.

FRANJO: Le čemu sodba, če nas obravnavajo kot brezpravne podložnike?!

HERMAN: Še Karel Veliki nas je priznal za narod!

STANE: O tem priča celo njegov zakonik, ki je omogočal Slovincem, da so bili sojeni po karantanskem pravu, to je po pravu svojega naroda.

LUDVIK: Če le ne bi vedeli toliko o nas! Potem bi se še kako izvili iz njihovega prijema –

IVAN: Pa imajo, beštije, vse črno na belem.

FRANJO: O meni celo to, da sem kot graški študent prepeval pogrebne črno-žolti monarhiji, čeravno bo kmalu že pol stoletja od tega.

LUDVIK: Meni, kot veste, pa so naprtili stvari, ki so čisto iz trte zvite.

FRANJO: Misliš vohunstvo za Rusijo?

LUDVIK: Ne morem jih prepričati, da sem ji dal slovo, ker se mi je uprlo nasilje nad človeško svobodo, proti kateremu se vse življenje borim in zavoljo katerega sem zapustil rodno Tolminsko.

HERMAN: Oprosti, Ludvik, o tem še mene ne moreš prepričati, čeravno sva na isti liniji.

LUDVIK: Kdor ni videl in skusil tega, kar sem jaz, si ne more predstavljati, kako se lahko sprevržejo lepe ideje o veliki stvari človeštva v nasilje in uničevanje in kako lahko slepa vera izpridi ljudi.

IVAN: Zato ni nobena vredna počenega groša, pa naj se sveti kot sonce. Edino zavoljo česar se spleča boriti in trpeti pa tudi umreti, sta zemlja in domačija, se pravi vse naše domačije.

FRANJO: Pa jezik!

IVAN: Ja, pa naš jezik!

HERMAN: Če bi nam tega uničili, bi izkoreninili našo osebno in narodno bit.

STANE: To pa je od vsega začetka njihov namen: »Napravite mi to deželo spet nemško!«

FRANJO: Z odkrito nesramnostjo je bil izrečen, zaupan v uresničenje pa zanesenjaškim naslednikom tisočletnih ponemčevalnih teženj.

LUDVIK: Veste, da so nas zbudili pol ure prej kot po navadi.

HERMAN: In kaj naj pomeni ta zgodnja jutranjica?

STANE: Verjetno slab začetek tedna.

FRANJO: Ali se je paznik zmotil v uri ali pa nas spet čaka kakšno neljubo presenečenje.

IVAN: Pobijanje ljudi. Kaj bi hodili okrog resnice kot mačka okoli vrele kaše – zavoljo tega ne bo ne hujša ne blažja.

HERMAN: Samo o smrti se ti govori zadnje čase. Raje pomisli na veselo življenje onkraj teh zidov.

IVAN: Pa jih preskoči, junec, če moreš!

HERMAN: Vsaj z mislijo jih skušaj premagati! Že to ti bo dalo novo moč in voljo. Tako mi je pisala iz taborišča moja deklica.

IVAN: Vidiš, fant, meni se še to ne posreči več.

HERMAN: To ni partizanska beseda, Ivan!

IVAN: Je pa beseda obupanega človeka.

HERMAN: Proč z obupom!

IVAN: Ali nima vsak človek pravice do njega?

HERMAN: Že, že. A ne zdaj, ko so zavezniške armade že na vseh frontah prodrle globoko v rajh in ko se sovjetske čete od Blatnega jezera bližajo Prekmurju.

STANE: Bojim se, da bodo za nas vseeno prepozne.

HERMAN: Menda ni tudi tebe, Stane, napadla črnogledost?

IVAN: V arestu te kup padarjev ne obrani pred njo, pa bodi jezični dohtar, kot je Stane, preprost paver, kot sem jaz, ali vesel študent, kot si ti.

HERMAN: Mene se še ni polotila.

IVAN: Se te pa še bo.

FRANJO: Mladino varuje pred njo zaupanje vase in v ljudi.

HERMAN: Pa saj nimajo vzroka za nove poboje!

FRANJO: Takega, da si boljšega ne morejo želeti!

HERMAN: Na Dorfmeistra misliš, kajne? Zaradi tistega tipa nas pa menda ne bodo pobijali.

STANE: V njihovi politični hierarhiji je bil eden najvplivnejših članov.

FRANJO: Ob njegovem grobu je govoril sam šef civilne uprave – Siegfried Uiberreither!

IVAN: To pa ni od muh.

STANE: Prav nesmiselno se mi zdi napadati politične vodje tik pred razsulum tretjega rajha, ko bomo imeli po vojni vso možnost na sodiščih izrekat kazni za njihova hudodelstva.

LUDVIK: In to brez povračilnih ukrepov!

HERMAN: Vsaj od tebe, Ludvik, sem pričakoval, da boš kot organizator odpora odobral to akcijo.

LUDVIK: Pri najboljši volji je ne morem, ker je bila nepremišljena in bo prinesla več škode kot koristi.

FRANJO: Prav gotovo bo uničila več naših življenj, kakor bi jih še moglo nasilje tega krvoloka.

HERMAN: Če ne bi njegovi nasledniki tega nasilja še stopnjevali, se ne bi strinjal s teboj.

IVAN: Zadnje čase so tako podivjali, kot bi ne bili več čisto pri pravi.

LUDVIK: Nasilje je vroče krvi in kratke pameti.

IVAN: Pa sila nalezljivo.

FRANJO: Čim bolj nerazsodnih se prime, tem bolj je nevarno in okrutno.

STANE: Posebno kadar je v službi ideologije in pod pokroviteljstvom psihopatov.

IVAN: Mržnja in maščevalnost pa sta te zblojene glave še bolj omračili.

HERMAN: Si zaradi tega tako malodušen in na trnju?

IVAN: Že včeraj sem vam rekel, da spet nekaj kuhajo, pa mi niste verjeli.

HERMAN: Nedelja je dan počitka; tudi za hudodelstvo bi morala biti.

IVAN: To nikoli ne počiva. Niti v takih praznikih, ki jih še kače spoštujejo.

LUDVIK: Ni kaj, Ivan, preklemansko dober nos imaš za te reči.

IVAN: Slutnje me redkokdaj varajo. Sinoči jih je pa še sova potrdila, ko se je tako vztrajno oglašala z bližnjega drevesa in skovikala našo smrt.

HERMAN: Nisem vedel, da si tako vraževeren.

IVAN: Imej to za vraževernost ali za kar hočeš, a menim, da tudi zate ne bi bilo odveč, če bi se spravil s tem in onim svetom.

Na hodniku se zaslišijo številni trdi in nestrpni koraki.

HERMAN: Posluh! Koraki!

IVAN: Veliko korakov!

LUDVIK: Težkih in trdih, da se hodnik kar trese od njih.
 STANE (vznemirjeno): Policija!

V celico se zasliši oddaljeno odklepanje duri; to mora biti glasovno nakazano, kakor tudi poznejše, nenehno se bližajoče in vedno glasnejše odpiranje, dokler tudi v vratih te celice zlohotno ne škrtne ključ in jih neučakano odpre.

KOMANDANT ZAPOROV poziva iz prve celice tele jetnike:

Bešvir Franc!
 Kumer Mihael!
 Obal Štefan!
 Plevnik Albin!
 Pernišek Jože!
 Sledič Štefan!
 Valte Franc!
 Zadobovšek Avgust!

IVAN: Močan glas. Kot prazen sod.

LUDVIK: In oster kakor britev – da bi vrat prerezal.

IVAN: Saj ga tudi bo – vsem, ki jih bo izbežal iz tega hudičevega brloga.

HERMAN: Že spet krakaš, Ivan!

Zasliši se odpiranje vrat druge celice.

IVAN: Ne jaz, ampak tisti krokar na mostovžu.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz druge celice tele može:

Aristovnik Anton!
 Beravs Karel!
 Celinšek Franc

FRANJO: Mozirski oštir – slopeč po žlahtni kapljici.

STANE: In lepih hčerah.

FRANJO: Torej nisi samo dober poznavalec paragrafov, ampak tudi žensk.

IVAN: Katera se ti je pa usedla v srce?

KOMANDANT ZAPOROV poziva naprej iz druge celice:

Kovačič Jože!
 Planinšek Klemen!
 Sajovic Henrik!
 Trstenjak Janez!
 Valenčak Franc!

LUDVIK: Kaj za vruga kanijo s klicanimi?

IVAN: Še sprašuješ!

Zasliši se hrupno odpiranje tretje celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje tele obsojence:

Kočevar Jože!

Miklič Pavel!

Polančič Lovro!

Turnšek Ivan!

Urbančič Emil!

Vodlan Albert!

Zakelšek Marjan!

STANE: Prikupen fant. Lani, ko je končal osmo gimnazijo, je stopil v Kozjanski odred.

IVAN: Ali ni škoda toliko let trgati hlače v šolskih klopih za prazen nič?!

HERMAN: Zakaj za prazen nič?

IVAN: Ne tebi ne njemu ne bo vsa ta učenost nič koristila, če vaju počijo. Pa tudi Franju in Stanetu ne.

Vrata četrte celice se hrupno odpro.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje tele zapornike:

Hriberšek Dominik!

Kurej Ferdo!

Popelar Stanko!

Rabuda Franc!

Volmayer Konrad!

Zelič Anton!

Žohar Franc!

LUDVIK: Ali še ne mislijo nehati?

FRANJO: Očitno jim še ni dovolj žrtev.

HERMAN: Kje pa je rečeno, da gre za žrtve?

IVAN: Če streljajo naše ljudi za praske in rane, ki jih dobijo njihovi vojaki v boju z našimi, potlej jih bodo za Dorfmeistra pobili cel bataljon.

STANE: In čisto mogoče, da jih prav zdaj nabirajo za eksekucijo.

S hodnika se zasliši odklepanje pete celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz pete celice tele jetnike:

Cvikl Franc!

Goljuf Martin!

Hauptman Štefan!

Jagodič Anton!

Kolman Ivan!

Kopušar Janez!

Krajnc Anton!

ŽENSKI GLAS iz oddaljene celice: Tone, sin moj!

LUDVIK: Kako bridko mora biti za matere, žene in dekleta to klicanje njihovih moških v neznano!

HERMAN: In ni jih malo, ki imajo tu svoje najbližje.

IVAN: Morebiti tudi jaz. Nobenega glasu nimam od njih zadnje čase. In žena je tako rahlega zdravja, da bi jo arest ali lager spravil pod rušo.

FRANJO: Kakor bo moja.

LUDVIK: Posluh! Naslednjo celico odpirajo!

Zasliši se odklepanje šeste celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje tele može:

Bajc Stanko!

Čebulin Ivan!

Gorišek Jože!

Hlastan Anton!

Krajnc Franc!

Letnar Karl!

Melliwa Anton!

HERMAN: Windischgrätzov gozdar! Eden prvih aktivistov na Konjiškem.

Sliši se odklepanje sedme celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje tele obsojence:

Dominco Milenko!

Osterman Mihael!

Radič Jože!

Stony Vladimir!

Štalcer Adolf!

Tamše Karl!

Vimpolšek Jože!

LUDVIK: Sevniški notar. Še čudno, da ga niso že prej zaprli, ko so ga imeli tako v želodcu.

Zasliši se naglo odklepanje osme celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje tele zapornike:

Ferne Valentin!

Juneš Ivan!

Kokol Jože!

Poljanšek Alojz!

Rossi Peter!

Skale Ivan, starejši!

Skale Ivan, mlajši!

ŽENSKI GLAS iz oddaljene celice: O Križani, stoj jim ob strani!

HERMAN: Pri Skaletovih je bila javka; a kakor kaže, je izdana – drugače ne bi bila vsa družina v zaporu.

S hodnika se zasliši odklepanje devete celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje tele zapornike:

Agrež Franc!

Cerjak Anton!

Čepin Vinko!

HERMAN: Z Vinkom sva bila med naprednimi dijaki celjske gimnazije. Med navzkrižnim zasliševanjem se je držal tako junaško, da ne morejo nikomur dokazati sodelovanja z osvobodilnim gibanjem.

FRANJO: Če bi bilo to odvisno samo od vaju dveh! A vsi ne zdržijo takega mučenja, kot sta ga vidva.

IVAN: Če te krišpajo, da vitre daješ, kdo bi ti nazadnje zameril, če kaj izblebetaš.

STANE: Friderik II. je že sredi 18. stoletja odpravil mučenje, te mrhe so ga pa ponovno uvedle.

FRANJO: Da bi nas spravile na kolena.

HERMAN: Pa nas ne bodo!

LUDVIK: Vse je odvisno od naše živčne in telesne vzdržljivosti.

KOMANDANT ZAPOROV kliče naprej iz devete celice:

Golob Branko!

Jesenšek Ferdinand!

Kostić Aleksander!

Paher Anton!

Zidanšek Jernej!

Zasliši se škripanje vrat desete celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje:

Babič Stanko!

Garb Ludvik!

Golčar Franc!

IVAN: Se pravi, da tudi staremu Golčarju ne bodo prizanesli, čeravno bo imel kmalu že sedem križev na svojih plečih.

KOMANDANT ZAPOROV kliče naprej iz desete celice:

Kancler Martin!

Lausegger Ivan!

Ocvirk Alojz!

Razdevšek Franc!

Štrbunc Alojz!

Žagar Franc!

HERMAN (ves razburjen vzklikne, ko se koraki policistov in gestapovcev usmerijo proti naslednji celici): K naslednji celici jih nese vrag!

IVAN: Tudi k naši jih bo še prinesel.

LUDVIK: Le nič ga ne kliči, saj sam prerad pride!

Vrata enajste celice se odpro.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje:

Brglez Leopold!
Fain Ludvik!
Gorenjšek Stanko!
Hribar Milan!
Krobat Jože!
Pinter Franc!

STANE: Moj poklicni kolega. Torej so ga ponovno ujeli!

Zasliši se zagnano odklepanje dvanajste celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje:

Golavšek Jože!
Horvat Matija!
Kajba Ernest!
Kugler Franc!

HERMAN: Nisem vedel, da je Kugler tudi v zaporu. Pa ne da bi pri njem odkrili našo tehniko?!

IVAN: Le kaj bo njegova ženska, če bo ostala sama z desetimi otroki?!

KOMANDANT ZAPOROV kliče naprej iz dvanajste celice:

Lorber Maks!
Šorn Vincenc!
Vidmar Adolf!

IVAN: Nisem se bal smrti. Imel sem jo za zadnjo postajo življenja. A takega konca, kot nam ga pripravljajo tele pandurske duše tu zunaj, si pa nisem želel. In tudi zaslužil ne.

HERMAN: O kakšnem koncu pa fantaziraš?

STANE: Kjer se ideologija spreminja v okrutna čustva, se lahko uresniči najtemnejši in najbrezupnejši privid.

Zasliši se nestrpno odpiranje trinajste celice.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje:

Kalčič Davorin!
Kožuh Ivan!
Lipičnik Martin!
Musar Franc!
Sušin Jože!
Teržan Anton!
Vodušek Andrej!

FRANJO (z zadrgnjenim glasom): Zdaj smo pa mi na vrsti!

LUDVIK: Ma, ne govori, madona!

V zadnji celici zarožlja ključ in vrata se s hrupom odpro.

KOMANDANT ZAPOROV kliče iz nje vse po vrsti:

Kos Ivan!

Krivec Ludvik!

Remic Franc!

IZ ŽENSKÉ CELICE se zasliši pridušen klic, podoben bolealnemu kriku: Naš ata, mama! (Temu sledi presunljivo ihtenje.)

KOMANDANT ZAPOROV kliče dalje iz zadnje celice:

Vogrinc Stanko!

Zdolšek Herman!

Ko moški glas pokliče zadnjega jetnika iz te celice, se z ženskega oddelka zasliši neartikulirana tožba, ki se s svojo melodiko približuje psalmu.

III. P R I Z O R

Stranice pri Frankolovem – kraj obešanja talcev. Močno brnenje petih vojaških tovornjakov. Nenadoma se kolona ustavi. Ko vozniki zavrejo vozila, poskačejo iz kabin. Prav tako se spremljevalci žrtev spustijo na tla z zadnjega dela tovornjakov in jih odprejo. Vse to naj bo po možnosti glasovno nazorno in zvesto posneto.

IVAN: Hvala bogu, da je konec te divje vožnje!

HERMAN: V roke se mi je zanóhtalo, pa si jih še zdrgniti ne morem, ker imam zvezane.

STANE: Jaz sem kar trd od mraza.

FRANJO: Káj ne, ko je pa vso pot tako ledeno brilo, kakor bi se tudi vreme zarotilo proti nam.

IVAN: Lase in brade imamo čisto ivnate.

LUDVIK: Ma, saj je čudno, da nismo zmrznili! Februarja na odprtih tovornjakih, razoglavi in takole napól oblečeni.

KRAMHÖLLER (prihiti k tovornjakom in ukaže): Aussteigen! (Na njegovo povelje se začuje skakanje z vozil.)

FRANJO: Kje pa smo pravzaprav?

HERMAN: V bližini Frankolovega.

STANE: Torej bo eksekucija kot represalija tam, kjer je bil ubit Dorfmeister.

IVAN: V Celju ali Mariboru si le niso upali pobiti toliko ljudi naenkrat, pa so nas zavlekli v ta graben.

HERMAN: Še zdaj ne verjamem, da s tem namenom.

IVAN: S kakšnim pa potlej? V goščo nas bržčas ne mislijo spustiti, ko so jo tako na moč zastražili.

FRANJO: Nas pa obkolili.

STANE: O prekleto, saj res!

FRANJO: Včasih je bila usoda v rokah vsemogočnih bogov, zdaj je v rokah pobesnelih ideologov in norih politikov.

Iz celjske smeri pripeljeta še dva tovornjaka z zaporniki grobarji. Ko se vozili

ustavita, poskačejo vozniki, spremljevalci jetnikov in jetniki z njiju. Tudi ta prizor naj bo glasovno prepričljivo posnet.

HERMAN: Še dva tovarnjaka jetnikov!

IVAN: Z lopatami in krampi.

FRANJO: Ti bodo pa jame kopali.

HERMAN: Pa menda ne misliš, da za nas?!

FRANJO: Za nas, Herman, za nas.

HERMAN: Ne! To ni mogoče!

FRANJO: Kakor vidiš, je v tretjem rajhu vse mogoče.

HERMAN: In kaj jim bodo vrvi, ki jih je čakati policist vrgel pod jablano ob cesti?

IVAN: Okrog vratu nam jih bodo zadržnili.

HERMAN (prizadeto, z očitkom): Ne razdiraj praznih, Ivan!

IVAN: To niso prazne, fant. Ampak nabite z grozo in obupom.

HERMAN (z rastočim upanjem v glasu): Tišina! Eden od gestapovcev prihaja k nam!

FRANJO: In kaj, misliš, nam bo povedal?

IVAN: Kar so mu, hlapcu, naročili gospodarji.

KRAMHÖLLER: ¹Guten Morgen, Leute!

VSI (trdovratno molčijo.)

KRAMHÖLLER: Drugega februarja je bil tu v bližini ustreljen kreisführer und landrat Toni Dorfmeister. Višji vodja SS in policije v osemnajstem vojnem okrožju, general Erwin Rösener, je odredil, da se mora zanj obesiti sto ljudi.

Med talci završi. Zaslišijo se brezupni nemočni vzdih in stoki pa tudi glasni odločni protesti.

VSI (zgroženo in hkrati uporno): Sto za enega!

HERMAN: Sto nedolžnih za enega zloglasnega krvnika!

KRAMHÖLLER (z grožnjo v glasu). ²Pass auf, Junge, was du redest!

STANE: To je protizakonito! Nihče od nas še ni bil obsojen!

KRAMHÖLLER: Gre za povračilo!

FRANJO: Gre za zločin!

VSI: Zločin!

KRAMHÖLLER: ³Ruhe!

IVAN: Pa nas postrelite, če si morate še zadnje dni svojega satanskega kraljestva mazati roke z nedolžno krvjo. Tudi tisti birič je bil ustreljen, ne obešen.

HERMAN: In to čisto po naključju! Ti vaši naklepi so pa zavestno barbarstvo, ki mu ni primere v naši zgodovini.

¹ Dobro jutro, ljudje.

² Pazi, mladenič, kaj govoriš!

³ Mir!

KRAMHÖLLER (hladno, odločno): Ukaz je ukaz in bo danes tu izvršen. (Odide. Zaslišijo se nagle trde stopinje.)

IVAN (do kraja pobito): Vedel sem, da se nam nič dobrega ne obeta od teh nesnag, a da nas čaka tako grozna smrt, ne, tega tudi jaz nisem mislil.

STANE (živčno): Ali sem se res samo zato vrnil iz Dachaua, da se bo tu izpolnila moja usoda?

LUDVIK: In jaz! Pol sveta sem obredel, da bi si rešil življenje, ko so mi stregli po njem italijanski fašisti, zdaj pa mi ga bodo vzeli nacisti, kjer sem najmanj pričakoval.

IVAN: Menda je res zapisano v zvezdah, kdaj in kje bo koga vzel hudič; in temu se ne moreš izogniti, pa če se skriješ v mišjo luknjo.

HERMAN: In kaj naj porečemo mi mladi?

FRANJO: Hudodelstvo ne sprašuje po letih, Herman. Ne po tvoji mladosti ne po moji starosti.

HERMAN (ves iz sebe): In kje so partizani, da bi preprečili to nečloveško morijo?

FRANJO: To se tudi jaz sprašujem.

STANE: Nenehno se vrtijo po tej soteski in postavljajo zasede nemškim vozilom, danes pa kot zakleto nikjer nobenega.

IVAN: Pa saj hudiči vedo, kakšno veliko ribo so ujeli Bračiči!

FRANJO: In da Nemci tega ne bodo kar tako požrli, tudi!

STANE: In lahko bi si mislili, da se bodo prav tu, kjer je bil ubit Dorfmeister, maščevali nad nami.

FRANJO: Zato bi tega področja ne smeli niti za trenutek spustiti izpred oči.

HERMAN: Obveščevalci so odpovedali; kakor pribito.

STANE: Tudi jaz si tega ne znam drugače razlagati.

LUDVIK: Jaz bi pa rekel, da so se brigade umaknile pred to množico soldateske. V novoletni ofenzivi so se tako izčrpale, da si v teh nekaj tednih še niso opomogle.

HERMAN: Napad na celjske zapore je bil res drzen podvig –

IVAN (mu skoči v besedo): Tisto res ni bil mačji kašelj, a tole grapo bi zlahka zavzelo nekaj dobrih mitraljezcev in bombašev.

FRANJO: Brez najmanjših izgub bi nas lahko rešili.

STANE: Tudi če bi nas poleg Nemcev polovica padla, bi se splačalo tvegati.

LUDVIK: Kdor bi bil med njimi, bi ga doletela vsaj nagla smrt.

STANE: Tako pa to strašno čakanje na konec!

HERMAN: Kaj pa če nam to čakanje pomaga dočakati rešitelje?

IVAN: Prazen up, Herman! Krvava rihta se začinja. Prvega talca ženejo pod gavage.

FRANJO: Krvnika že zavezujeta zanko na jablano.

LUDVIK: Tako kot ta nesrečnik bomo tudi mi kmalu zabingljali na teh golih vejah.

Veter se zapodi iz gošče in se zažene v jablane. Njegovo »hlipanje« počasi narašča.

FRANJO: Zaboga, ranjence tirajo pod vislice!

HERMAN: Pa saj jih vendar ne smejo pobijati!

IVAN: Tebe bodo vprašali!

STANE (ogorčeno): To je groba kršitev mednarodnega prava!

IVAN: Maščevanje ima svoje postave. S krvjo napisane.

HERMAN: In zdaj ženejo Skaletova!

SKALE: Pustite sina! Prizanesite mu vendar! Nič takega ni storil, da bi zaslužil smrt! Saj je še otrok!

KRAMHÖLLER (mrzlo): Na vešala z njim!

SKALE (obupano): Nikar, za božjo voljo!

KRAMHÖLLER (ledeno): Rekel sem!

SKALE (preroško): Tudi vi boste dobili svoje! Življenje vse izravna! (Potrga žičnate vezi in se požene proti krvnikom, kar naj bo nakazano v njegovem krčevitem in sunkovitem govoru.)

Strojnice zaregljajo.

SKALETOV SIN (pretresljivo zajoče): Oče!

FRANJO: Ubogi fant!

HERMAN: Mogoče mu zdaj prizanesejo, ko so mu pokosili očeta.

IVAN: Maščevalnost ne pozna usmiljenja.

KRAMHÖLLER (krvnikom): Kaj čakate? Obesite malega! Čemu ste se pa potem javili za to delo, če ga ne mislite vestno opravljati? ¹Los!

KRVNIKA: ²Zum Befehl, Herr Kommandant!

LUDVIK: Kot dresirani psi so se spravili nanj, kanalje.

IVAN: Dresirani psi – pokorni povelju.

Zasliši se brnenje letal.

LUDVIK: O madona, letala!

FRANJO: Zavezniška letala!

HERMAN: Rešitev prihaja!

IVAN (se žalostno nasmehne in globoko zavzdihne.)

HERMAN: Ne verjameš, Ivan?

IVAN: Če partizani niso obveščeni o tem hudodelstvu tu, kako naj bi bili daljnji zavezniki?!

KRAMHÖLLER (živčno talcem): Lezite in mirujte! Da se mi nihče ne gane! Upam, da ni nikogar med vami, ki bi si drznil pobegniti. Pa tudi če bi si, ne bi prišel daleč. To vam zagotavljam.

HERMAN: Govori kot dež.

FRANJO: Strah je gostobeseden.

¹ Dajmo!

² Kakor ukazujete, gospod komandant!

KRAMHÖLLER: Policija in vojska v zaklon! Pod drevje! V gozd!

Zasliši se živčno tekanje sem ter tja in bežanje.

LUDVIK: Pogledjte te junake, kako brezglavo tekajo sem ter tja in iščejo zavetja!

IVAN: Komaj jim začivka nad glavo kak železen ptič, že se podelajo v hlače.

LUDVIK: Druge pa takole nečloveško strahujejo in pobijajo kot mrčes.

STANE (poklapano): Naši prijatelji letijo naprej.

HERMAN: Torej res niso bili poslani k nam.

FRANJO: Rablji že lezejo iz svojih skrivališč.

IVAN: In sovraštvo se bo spet zagnalo v nas kot stekla zver.

LUDVIK: Zdaj se bodo vsaj hitreje obrnili, ko so jim zavezniška letala nagnala strah v kosti.

KRAMHÖLLER: Vstanite in v vrsto!

IVAN: Naša ura je prišla!

FRANJO: Da bi le bila prizanesljiva!

HERMAN: O kaj nas čaka!

Veter zatuli kot ranjena žival. Zasliši se zven lopat in krampov pa plahutanje in krakanje vranov.

ŽENSKI GLAS:

Nad samotno, od bridkosti in groze pretreseno sotesko so se prižgale zvezde in razsvetlile turobno svečano noč kot voščence temačno cerkev.

Ob lepi beli cesti, ki je nekoč vodila v širni svet človekovih upov in sanj, so se iz temine izluščile črne sence vešal. In ko je veter ubral na njih žalostinke za umrlimi kakor organist na orgle pri maši zadušnici, so jablane dvignile proti nebu svoje kelihe trpljenja.

Iz številnih ran, ki so jih zarezale vanje morilske vrvi, se jim cedijo sveži življenjski sokovi. Ko si bodo opomogle od hudega, bodo v toplem soncu velikega travna veselo vzbrstele in se okitile z rožnatimi šopki kot brhka dekleta za raj pod lipo. Ptice pevke pa bodo iz njihovih ozelenelih krošenj pregnale črnega vrana.

Samo od težkih mrličev polomljene veje bodo ostale brez listja in cvetja. Pa brez ptic. S svojo mrtvo goloto bodo izpovedovale strašno resnico. In dva množična grobova jo bosta molče potrjevala. Dan za dnem, leto za letom. Zato bo vsaka nova pomlad v frankolovski dragi drugačna, kot so bile dosedanje: nič več tako svatovsko glasna in razigrana, marveč spoštljivo tiha in resnobna ob spominu na fante in može, ki so tu umrli mučeniške smrti, pa tudi neizrekljivo žalostna.

Vsak čas ima svojo resnico, toda veličine in tragike te žrtve ne bo mogel nobeden prevrednotiti, dokler bodo drevesa nad skupnima gomilama šumotala v njej. A drevesa so del narave – narava pa je večna.

K O N E C

Igro sem imenovala po Pilatovem vzkliku, s katerim je po biblijskem pričevanju pokazal Judom bičanega in s trnjem kronanega Kristusa, ko je umiral na križu, da bi odrešil svet, katerega grehe je vzel nase.

Ta velika mučeniška smrt je ljudstvu še danes prisposodba nesebičnega žrtvovanja in zmage v boju med svetlobo in temo, se pravi med dobrim in zlim, ki je tudi bistvo človekovega bivanja na Zemlji, v zgodovinskih prelomnicah pa dobi ta boj še posebno grozljive in popačene oblike.

Ta poziv pa se mi zdi tudi zelo primeren opomin sodobnikom, da se ob nedoumljivih zločinih druge svetovne vojne in pošastnih dosežkih njenih ponorelih ideologij zamislijo tudi nad današnjimi moritvami sovražno razdeljenega sveta.

Netolerantne razmere v celjski kaznilnici ne dovoljujejo enakopravne igre med nosilci dramskega dogajanja in ne dajejo možnosti za pravi dramski konflikt, saj so brezpravni jetniki lahko samo antijunaki, ne pa oblastnikom enakovredni protiigralci.

Nekaj več konfliktnosti je bilo možno vnesti v dvogovore med talci, ki sicer vsi trpijo in umirajo za isto stvar – za svojo domovino in svojo resnico – vendar se vsak po svoje odziva na neprijazno usodo.

Tudi v dvogovorih med okupatorjevimi funkcionarji – pobudniki in izvršitelji zločina – je dobršna mera napetosti, kakršno terja dramski dialog. Ker pa so ti v prvi vrsti poslušno orodje svojih nadrejenih, tudi med njimi ne more priti do ostrih nasprotij in usodnih sporov. Zato sem morala, če sem hotela, da bo moja igra zvest odsev tistega nestrpnega časa, znotraj teh zgodovinskih okoliščin in razmerij, ki izključujejo ravnotežje sil, najti slogovne poteze svojega besedila. Iz teh razlogov sem igro snovala predvsem na sugestivnem individualnem slogu posameznih interpretov in kontrapunktu med avtoritativnostjo in okrutno sovražnostjo nacističnih oblastnikov in njihovih oprod pa globoko skrušenostjo in zgroženostjo talcev spričo nedoumljive brezobzirnosti, ki je razblinila njihov poslednji up in brezbožno poteptala zadnje ostanke vere v odrešilno moč strpnega razuma.

Neka dramaturginja mi je svetovala, naj celotno besedilo prenesem v pogovorni jezik ali narečje.

Nič nimam niti proti pogovornemu jeziku niti proti dialektu, če sta barvita, šegava, iskrivo domiselna in pomensko polna, vendar si ju ne morem zamisliti v tragediji.

Nekateri tetralogi in celo slavisti so mnenja, da se lahko sodobno gledališče odreče strogi jezikovni normativnosti, zato rešujejo problem dramskega dialoga s pogovornim jezikom, pogostokrat izrazno siromašnim, melodično razpuščenim, v izgovarjavi ohlapnim, v izboru govorne plasti pa neenotnim, ali dialektom in celo žargonom, ki sta velikokrat neizdelana in premalo igralsko ustvarjalna.

Vse te oblike govorjenega jezika ne morejo biti reakcija na knjižno ali zborni

izreko, marveč lahko ob njej polno živijo kot jezikovne ravni gledališkega govora; pokrajini, ki jo igra prikazuje, dajejo s pristno fonetično podobo in stavčno melodiko živost in neposrednost, družbenemu okolju socialno barvo, osebam pa krajevno izvirnost. Najpogostnejši nosilec gledališke in radijske igre, posebno drame ali tragedije, pa še vedno ostaja zborni govor; seveda ne nekdanji togi papirnati in vzvišeno spakljivi, za vse dramske like enak govor z zastarelo tehniko in dobesedno interpretacijo vsebine, temveč sodobni, večplastni umetnostni jezik s pravilno in naravno izreko in logično oblikovanimi miselnimi enotami, ki pa se ne odreka svoje prvinske pogovorne podstat. In prav radio kot prenašalec umetnosti na nosilcih zvoka je zelo primeren za gojenje te estetsko najvišje oblike jezika, s katero se potrjuje suveren narod.

Kot posrednik medčloveških odnosov, ki jih prikazuje gledališka ali radijska igra, predvsem pa kot temeljni izraz posamezne osebe v njej, pa je važnejša kakor katerakoli socialna zvrst jezika živa osebna govorica, obogatena s sočnim izrazjem in duhovitimi rekli iz poklica oziroma družbenega sloja posamezne dramske osebe, ki pa ji tudi nič ne škodi, če je malce krajevno obarvana. V njej se kaže človekova osebnost do enkratnih individualnih posebnosti in izraznosti, zato daje igralcem veliko več možnosti za ustvarjalno oblikovanje oseb kot plehek in dostikrat neokusno nizek sodobni pogovorni jezik.

Jerca Mrzel je v svojem Razmišljanju o jeziku (Sodobnost št. 12, 1987) med drugim zapisala: »Vse bolj bredemo v pogovorni jezik najslabše vrste. Jezik, ki je skoraj neuporaben za igralca. Kot bi ga scentrifugirali, igralec pa ga naj sedaj oživi. Ne veste, kako je to težko.«

Vsako besedilo ima svoje jezikovne posebnosti, svojo barvo, svojo intonacijo, svoj ritem in svoj zven. Skozi ena besedila se igralci z muko prebijajo, druga radi berejo in igrajo. Ne morem soditi, kakšen bo moj jezik za igralce; toda trudila sem se, da bi bil čim blagolasnejši in da bi jim bila pot od branja do igranja čim lažja.

- Str. 1258 »In v tejle kletki tu imate precej podobnih tičev . . .« (namreč izobražencev)
Med obešenimi je bilo več uradnikov, dva diplomirana pravnika, notar in živinozdravnik.
- Str. 1258 »Ti so pa prav tako ali še bolj nevarni . . . Posebno dijaki in študentje – podmladek inteligence.«
Med žrtvami so bili:
1 abiturient celjske gimnazije
1 dijak celjske gimnazije
1 dijak bežigradske gimnazije (Ljubljana)
1 dijak ptujske gimnazije
1 dijak brežiške gimnazije
1 dijak trgovske šole v Ljubljani in
1 absolvent meščanske šole v Mariboru.
- Str. 1258 »Ti kujoni . . . se ne bodo nikoli sprijaznili z vlogo sužnjev, ki jo je firer namenil Slovanom.«
Leta 1985 je minilo 50 let od sprejetja nürnberških rasnih zakonov. Ob tej priložnosti je bilo v ZRN več simpozijev; med njimi je bil zlasti pomemben tisti, ki so ga organizirali člani delovne skupnosti preganjanih socialdemokratov. Na njem je bilo med drugim poudarjeno, da slovanskim narodom sicer ni grozilo popolno fizično uničenje kot Židom in Ciganom, da pa jim je Hitler določil vlogo sužnjev, »podljudi«.
- Str. 1258 » . . . z bežigradske gimnazije, ki nam od vseh kranjskih in štajerskih šol povzroča največ glavobola.«
Bežigradska gimnazija v Ljubljani je imela med dijaki 121 žrtev fašističnega nasilja – torej največ v vsej Sloveniji. Nekdanji dijak te gimnazije, novinar Pavle Lešnjak, je pripravil o tem televizijsko oddajo v režiji Igorja Pedička. Prvič je bila predvajana 7. maja 1985.
- Str. 1259 (Gre) »za fanatično sovraštvo (Dorfmeisterovo) do slovenskega folka.«
Dorfmeister je bil eden najbolj zagrizenih nacistov med okupatorjevimi funkcionarji na Spodnjem Štajerskem in fanatičen sovražnik vsega slovenskega.
- Str. 1259 » . . . kot ga je učil Erazem Rotterdamski . . .«
Erazem Rotterdamski, rojen 1465 ali 1466 v Rotterdamu na Nizozemskem, umrl pa leta 1536 v Baslu, je bil eden najpomembnejših predstavnikov humanistične književnosti v 16. stoletju, katere smoter je bil osvoboditev človekove osebnosti ter presnova življenja in književnosti po antičnih zgledih. Polek je zagovarjal strpnost in človekoljubje.
- Str. 1259 »Tudi komandant varnostnega področja, polkovnik Kuehhas, je podobnega mnenja.«
Polkovnik dr. Kuehhas, komandant zaščitnega področja, je bil po Kramhöllerjevi izjavi pri justifikaciji med vsemi najprevidnejši. Kramhöllerja je prosil, naj mu pri Rösenerju priskrbi pismeni nalog za eksekucijo, češ da drugače ne bo sodeloval pri njej. Nadalje je izjavil, da se bo branil ljudi pobesiti, ker nima niti krvnikov niti vrvi za obešanje, jih pa je pripravljen postreliti, če bo Rösener vztrajal pri svojem ukazu. Toda ko je štabni vodja Merznich priskrbel vrvi – dobavil jih je menda Jellenz, trgovec z usnjem v Celju in s tem omogočil okrutno represalijo – in ko je Rösener zagotovil krvnike, se ni mogel z ničemer drugim več izgovarjati kot s trditvijo, da bodo partizani ta povračilni ukrep izrabili in obesili vsakega ujetega Nemca. Toda tudi to svarilo ni Rösenerja odvrnilo od njegovega prvotnega sklepa.
- Str. 1260 »To je hidra, ki ji za vsako odsekano glavo zraste dve novi.«
Hidra je v starogrški mitologiji deveteroglava kača; za vsako odsekano glavo sta ji zrastle dve novi. V prenesenem pomenu pa je to sovražna sila, neuničljivo zlo, ki se obnavlja iz raznih virov.
- Str. 1260 »Pa jih skrajšajte še za te uporne butice!«
Tisti, ki jih je obsodilo na smrt posebno sodišče, niso bili vključeni v skupinske usmrtitve, marveč so jih obglavili v Grazu.
- Str. 1260 »Stavim, da se bodo med njo našli celo prostovoljci.«
Talce sta obešala prostovoljca Djordje Mikša iz vasi Mramorka pri Pančevu in neki Popov, za katerega se še danes ne ve, odkod je bil. Mikša je bil 10. oktobra 1966 obsojen na 15 let zapora. Na njegovo neposredno udeležbo pri zločinu na Stranicah pri Frankolovem je sodišče opozoril Jon Čirišan iz vasi Begejac, nedaleč od Zrenjanina, in sicer iz maščevanja, ker je Mikša na zaslišanju razkril njegove umore.

- Str. 1260 »K policiji so se sami javili, zato res ni izključeno, da bi se tudi za ta posel.«
Konec 1941. je bila na področju Banata ustanovljena pomožna policija (HIPO = Hilfspolizei). Njeni oficirji in podoficirji so bili večinoma rajhovci. Kmalu po ustanovitvi pomožne policije je bila formirana divizija SS Prinz Eugen, v katero so rekrutirali domače Nemce in člane pomožne policije. V pomožno policijo so po ustanovitvi te divizije sprejeli tudi pripadnike drugih narodnosti, ki so živele na tem ozemlju; največ je bilo Madžarov, Romunov, Slovakov, nekaj Belorusov in Čerkezov. Večinoma so se javljali prostovoljno.
- Str. 1261 »Kolman! Aha! To je gotovo žlahtnik tistega legendarnega heroja Maroka...«
Ivan Kolman je bil res bratranec narodnega heroja Alojza Kolmana-Maroka, rojenega 1. julija 1911 v Zabukovju pri Sevnici.
Leta 1934 je Marok odšel v Italijo in nato v Francijo, kjer je služil v tujski legiji, največ v Maroku in Indokini. Po vrnitvi domov (leta 1939/1940) so ga aretirali in obsodili na 8 mesecev zapore v Lepoglavi. Po kapitulaciji Jugoslavije so ga Nemci poslali na prisilno delo, od koder je pobegnil in se že julija 1941 vključil v Revirsko četo. Nato je bil komandant Savinjskega odreda, leta 1942 pa v vseh bojih 2. grupe odredov. Leta 1943 je prevzel poveljstvo Kamniško-Zasavskega odreda, maja 1943 pa je postal komandant IV. operativne cone. Od tu je odšel za komandanta 20. brigade (zaščitne enote glavnega štaba). Jeseni 1944 so na Kočevsko, kjer se je tedaj zadrževal, vdrl domobranci in mu v boju, 4. novembra, prestrelili obe kolena. Da ga ne bi ujeli živega, se je sam ustrelil.
- Str. 1261 »Celo Windischgrätzovega uslužbenca imate v luknji!«
Mišljen je Anton Melliwa, rojen 22. februarja 1903 na Uncu pri Rakeku. Melliwa je bil gozdar na veleposestvu kneza Windischgrätza v Slovenskih Konjicah. Kot eden prvih aktivistov na konjiškem terenu je bil sekretar Osvobodilne fronte, nato pa načelnik odseka za gozdarstvo pri okrožju Maribor. Po aretaciji so ga Nemci odpeljali najprej v ptujske zapore, nato pa so ga premestili v celjske.
- Str. 1261 »Knez Windischgrätz je naš nasprotnik.«
O Windischgrätzu pravi Jože Jurančič, učitelj in aktivist na Štajerskem, v intervjuju, objavljenem v Novi reviji št. 39/40, na strani 856:
»Med vojno sem seveda Bogomolovu posredoval nekatere važne podatke, ki jih je nato pošiljal naprej maršalu Tolbuhinu... Ti podatki so se v glavnem nanašali na gibanje nemških čet na našem teritoriju, dobil sem jih od kneza Windischgrätza iz Slovenske Bistrice. Knez Windischgrätz namreč ni bil nacist in je imel zeta v nemškem vojaškem poveljstvu v Gradcu. Podatke, ki mu jih je poslal zet, je prek posebnega kurirja nato posredoval meni. Ko so v Tolbuhinovem štabu poročila preverili, so ugotovili, da so verodostojna, zato smo z zbiranjem poročil nadaljevali.«
- Str. 1261 »Sakrament, tudi borca za severno mejo imate v arestu!«
Na Štajerskem so bili borci za severno mejo prvi na seznamu za izselitev. Hitler je proglasil 27. januar 1919 zaradi padlih nemško nacionalnih demonstrantov kot krvavi dan Maribora in ga ukazal slaviti.
- Str. 1261 Dr. Müller-Hacius je bil predsednik deželne vlade.
- Str. 1262 »Kraj je treba močno zastražiti. Seveda šele tik pred zdajci.«
Na predvečer obešanja, to je v nedeljo 11. februarja 1945, je na sektor Frankolovo–Stranice–Konjiška gora–Stenica prispelo ogromno vojaštva, ki je zasedlo vse strateško pomembne točke.
- Str. 1262 »Najbolj sumljiv mi je Graz!«
Glej opombo o knezu Windischgrätzu!
- Str. 1262 »... če bi mariborske talce pripeljali dan prej v Celje.«
V celjskih zaporih so že na predvečer eksekucije zbrali vse, ki so bili na seznamu za usmrnitev.
- Str. 1263 »Rösener torej vztraja pri tistem, kar mi je nakracal...«
Takratni komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem Kurt Stage je v preiskovalnem zaporu v Mariboru 6. aprila 1945 izjavil: »Rösener je prišel v mojo pisarno, vzel z moje pisalne mize polo papirja in napisal naslednje povelje: 'Za ustreljenega Dorfmeistra se mora takoj obesiti sto banditov pri mlinu na Frankolovem. Rösener.'«
- Str. 1265 »Verjetno slab začetek tedna.«
Talce so obesili v ponedeljek, 12. februarja 1945.
- Str. 1266 »To (nasilje) nikoli ne počiva. Niti v takih praznikih, ki jih še kaže spoštujejo.«
V Savinjski dolini pravijo, da je gospojnica (veliki in mali šmaren) tako velik praznik, da še kaže zlezejo na drevo in ne pikajo.
- Str. 1268 »Če streljajo naše ljudi za praske in rane, ki jih dobijo njihovi vojaki v boju z našimi...«
Najpogostejše je okupator usmrtil za enega padlega Nemca deset sodelavcev osvobodilnega gibanja. V nekaterih primerih pa je kot povod za streljanje zadostovala ena sama rana nemškega oficirja.

Str. 1268 »Tone, sin moj!«

Tu gre za Antona Krajnca, rojenega 9. januarja 1921 na Rožnem vrhu pri Šmartnem v Rožni dolini. Zaradi njegovega sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem so zaprli vso družino: očeta, mater, sestre in brata.

Str. 1269 »O Križani, stoj jima ob strani!«

V celjskem zaporu je bila vsa Skaletova družina.

Str. 1273 »V roke se mi je zanóhtalo, pa si jih še zdrgniti ne morem, ker imam zvezane roke.«

Vsakemu talcu so takoj, ko so ga poklicali iz celice, z žico zvezali roke na hrbtu.

Str. 1273 »Februarja na odprtih tovarnjakih razoglavi in takole napól oblečeni.«

Talce so pripeljali na kraj zločina razoglave in slabo oblečene, tako da so se vsi tresli od mraza.

Str. 1274 Kramhöller prebere talcem Rösenerjev ukaz.

Priča Antonija Korošec, Dobova 45, Slovenske Konjice, je med drugim povedala: »Skozi okno sem videla v vrsto postrojene talce. Pred njimi je stal gestapovec visoke postave. V roki je držal večji kos papirja in je z njega čital verjetno smrtno obsodbo. Nato so talci odšli v vrsti drug za drugim proti Fijavževi hiši, kjer so jih začeli obešati.«

Ivan Kos se je rodil 13. maja 1902 v Dobrini pri Loki na Kozjanskem. Bil je kmet. Ko so ga Nemci mobilizirali v vermane, je pobegnil in se pridružil partizanom na Rudnici. Pozimi 1945 so ga Nemci ujeli in odpeljali v zapore Starega piskra v Celju, kjer so ga strahovito mučili.

Ludvik Krivec, rojen 25. avgusta 1903 v Propretnem pri Tolminu. Pred italijanskimi fašisti se je umaknil v Holandijo, od tam pa je odšel v Rusijo, kjer je ostal do leta 1937. Po vrnitvi iz Sovjetske zveze se je naselil v Lončarjevem dolu pri Sevnici. Takoj po vdoru okupatorja se je vključil v Osvobodilno fronto. Bil je organizator odpora na terenu Sevnica–Zabukovje–Planina in sekretar Osvobodilne fronte Planina–Sevnica. Dne 13. januarja 1945 so ga Nemci ujeli, odpeljali v celjske zapore in obesili na Stranica pri Frankolovem.

Franc Remic, rojen 20. februarja 1891 v Šmartnem ob Dreti. Študiral je v Gradcu, kjer se je družil z naprednimi slovenskimi dijaki in študenti. Bil je koroški prostovoljec. Pred okupacijo je bil občinski tajnik v Bočni pri Gornjem gradu, med zasedbo pa je bil po komasaciji občin premeščen v Gornji grad na povečan občinski urad, pod katerega so po združitvi občin spadali tudi kraji nekdanje bočke občine. Vsakozki je bil povezan z Osvobodilno fronto. Po osvoboditvi Gornjega grada leta 1944 je bil izvoljen za predsednika mestnega ljudskega odbora. Ko so Nemci 16. decembra 1944 ponovno vdrl v mesto, so ga ujeli in odpeljali v celjsko kaznilnico. Kmalu zatem so zaprli tudi njegovo ženo in najmlajšo hčerko (starejši dve sta bili v partizanih). Obesili so ga na Stranica, ženo in hčerko pa odpeljali v taborišče v Mariboru.

Stanko Vogrinc se je rodil 18. maja 1910 v Dobovi pri Brežicah. Tik pred vojno je diplomiral na pravni fakulteti v Ljubljani. Po prihodu okupatorja je začel aktivno sodelovati z narodnoosvobodilnim gibanjem. Kmalu so ga odkrili, nato pa aretirali in odpeljali v koncentracijsko taborišče Dachau, odkoder se je vrnil julija 1944. Nedolgo po vrnitvi iz taborišča je odšel v partizane. Nekaj časa je bil v Kozjanskem odredu, potem pa na Zgornjesavinjskem vojnem področju kot sodnik. Decembra 1944 so ga Nemci ujeli na Veliki planini, ga odpeljali v celjske zapore, odtod pa 12. februarja 1945 z drugimi talci na Stranice, kjer so ga obesili.

H e r m a n Z d o l š e k, rojen 23. septembra 1923 v Celju. Bil je abiturient celjske gimnazije in aktiven član naprednega dijaštva. Že leta 1941 se je povezal z narodnoosvobodilnim gibanjem. Prvič so ga Nemci zaprli 29. avgusta 1944, izpustili pa 5. septembra 1944. Drugič so ga aretirali 21. januarja 1945. Dne 5. februarja je bil iz Starega piskra poslan v celjsko bolnišnico na zdravljenje. Bil je določen za talca – verjetno namesto dr. Virgila Krasnika iz Trbovelj – vendar ga niso odpeljali na Frankolovo kakor druge talce, ampak v Sodinov gozd pri Blagovni in ga tam ustrelili. Na frankolovskem plakatu je vpisan pod št. 58.

VIRI IN LITERATURA

- Arhivsko gradivo: Muzej narodne osvoboditve v Mariboru, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (zgodovinski arhiv) v Ljubljani.
 Stane Terčak: Frankolovski zločin, Partizanska knjiga, Ljubljana 1971.
 Stane Terčak: Celjski Stari pisker, Založba Borec, Ljubljana 1959.
 Milan Ževart: Stranice pri Frankolovem, Založba ČZDO Komunist, 21. zvezek zbirke Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, Ljubljana 1981.

Bekanntmachung Objava

Am 3. Februar 1945 wurde bei einem feigen Überfall durch Banditen der Bereichsleiter Kreisleiter und Landrat von Cilli,

Pg. Toni Dorfmeister

ermordet.

Als Vergeltungsmassnahmen wurden vom Feldgericht die nachstehend genannten 100 aktiven Banditen

zum Tode verurteilt:

1. Kovatlic Josef,
2. Obel Stefan,
3. Wodian Albert,
4. Babilitsch Stanislaus,
5. Letner Karl,
6. Hauptman Stefan,
7. Dominko Milenko,
8. Bernus Karl,
9. Hribar Emil,
10. Fein Ludwig,
11. Sedobowschek August,
12. Agnesch Franz,
13. Kos Johann,
14. Sidanschek Bartholomäus,
15. Pernitschek Josef,
16. Skalle Johann,
17. Lipitschnik Martin,
18. Zelinschek Franz,
19. Schagar Franz,
20. Tamsche Karl,
21. Schocher Franz,
22. Stalzer Adolf,
23. Kralitz Anton,
24. Hriberschek Dominik,
25. Kaiba Ernst,
26. Remitz Franz,
27. Golauschek Josef,
28. Bergles Leopold,
29. Kokot Josef,
30. Wogrinz Stanislaus,
31. Tschepin Vinzenz,
32. Raditsch Josef,
33. Kopuscher Johann,
34. Walentschek Franz,
35. Farns Valentin,
36. Skalle Johann,
37. Susin Josef,
38. Golob Rudolf,
39. Kumer Michael,
40. Kurel Ferdinand,
41. Horvat Matthias,
42. Ostermann Michael,
43. Widner Adolf,
44. Reudeuschek Franz,
45. Stony Wladimir,
46. Post Peter,
47. Koschuch Johann,
48. Gottschek Franz,
49. Steditsch Stefan,
50. Popelar Stanislaus,

51. 27. 7. 11. Murszombat, Ung.
52. 27. 4. 98. Kiewetz
53. 15. 10. 27. Eichstet
54. 1. 11. 10. Witsch
55. 21. 12. 22. Edlingham
56. 16. 11. 26. Lillbach
57. 10. 11. 08. Trifall
58. 12. 4. 26. Eichstet
59. 11. 8. 97. Edlingham
60. 25. 6. 10. St. Peter
61. 11. 12. 05. Sollenburg
62. 12. 3. 02. Laak
63. 17. 8. 10. Tronenburg
64. 26. 2. 22. St. Margarethen
65. 4. 4. 24. Trifall
66. 6. 10. 10. Gansburg
67. 3. 6. 92. Prestburg
68. 4. 10. 98. Gomitz
69. 20. 8. 17. Buchberg
70. 11. 8. 00. Franzlau
71. 20. 4. 03. Pottau
72. 9. 1. 21. Rabenburg
73. 1. 8. 97. Gruben
74. 28. 12. 13. Morbeck
75. 26. 2. 91. Maristadt
76. 17. 3. 15. Hengstsdorf
77. 30. 3. 23. Sotsdorf
78. 10. 5. 07. Tüfner
79. 10. 5. 10. Brühl
80. 14. 1. 10. Uhlhausen
81. 22. 2. 13. Agram
82. 3. 8. 1900. Laufen
83. 7. 2. 26. Kautsch
84. 12. 5. 13. Langenbodem
85. 11. 2. 91. Kestelnitz
86. 4. 1. 20. Giebbach
87. 1. 2. 16. Galsenau
88. 4. 9. 15. Tüfner
89. 1. 7. 12. Kronenberg
90. 26. 11. 16. Sankt
91. 10. 5. 04. Elersche
92. 11. 5. 13. Lindenkegel
93. 31. 8. 27. Obernauel
94. 7. 12. 23. Agram
95. 30. 3. 27. Schallenberg
96. 27. 8. 00. Lichtenwald
97. 16. 1. 01. St. Jost
98. 13. 12. 28. Rohlsch
99. 2. 7. 27. Latsch

Dne 3. februarja 1945 je bil ob priliki strahopetnega napada umorjen od banditov Bereichsleiter, Kreisleiter in Landrat od Cilli,

Pg. Toni Dorfmeister.

Kot povračilo so bili sledetci aktivni banditi od preko sodišča obsojeni

na smrt:

51. Selitsch Anton,
52. Plewnik Albin,
53. Kantsler Martin,
54. Rabuda Franz,
55. Seiwetz Heinrich,
56. Jagoditsch Anton,
57. Zerk Franz,
58. Soltschek Hermann,
59. Urbanschitsch Emil,
60. Lorber Max,
61. Polentschitsch Lorenz,
62. Schorn Vinzenz,
63. Beschwir Franz,
64. Walte Franz,
65. Kugler Franz,
66. Gorenchek Stanislaus,
67. Kotschewer Josef,
68. Vollmayer Konrad,
69. Galtitsch Daworin,
70. Pjanitsch Klement,
71. Pinter Franz,
72. Bak Stanko,
73. Oswirk Alois,
74. Krobath Josef,
75. Aristounik Anton,
76. Junesch Johann,
77. Lesuscher Johann,
78. Tarschen Anton,
79. Tarnschek Johann,
80. Sakalschek Marien,
81. Hlstan Anton,
82. Muser Franz,
83. Kriwet Ludwig,
84. Kolmann Johann,
85. Meliwa Anton,
86. Miklitsch Paul,
87. Kostitsch Alexander,
88. Jesenscheck Ferdinand,
89. Wimpolschek Josef,
90. Woduschek Andreas,
91. Trstenjak Johann,
92. Pacher Anton,
93. Tschubulin Johann,
94. Goritschek Josef,
95. Polianschek Alois,
96. Kralitz Franz,
97. Urbunzi Alois,
98. Zerk Anton,
99. Garb Ludwig,
100. Golluf Martin,

- geb. 13. 1. 09. Melenze
2. 2. 20. Sassen
22. 11. 22. Hofstet
21. 5. 12. Grosssteinach
25. 9. 11. Stehrach
1. 5. 24. Kestelnitz
20. 8. 27. Neukirchen
23. 9. 23. Cilli
1. 12. 17. Trifall
22. 3. 19. Stomfen
6. 8. 23. Lefflich
21. 1. 17. Dewar
28. 3. 12. Witzke
1. 1. 13. Laufen
24. 11. 95. Untenlangenberg
22. 8. 25. Sternstein
5. 3. 15. Schönstein
22. 8. 26. Laak
30. 11. 11. Plume
23. 11. 02. Leutsch
30. 11. 11. Zettitz
16. 8. 20. Döblich
6. 5. 12. Paworitz
7. 3. 06. Franz
12. 1. 05. Skalis
24. 9. 20. Rodeburg
16. 6. 27. Widen
21. 3. 17. Karl
9. 6. 13. Hermagoras
4. 9. 25. Lichtenwald
26. 6. 08. Pörsdorf-Rann
34. 12. 22. Padward
26. 8. 03. Tolmein
12. 11. 05. Buchern
23. 3. 03. Hainitz
10. 1. 10. Eichstet
11. 3. 20. St. Karlovci
27. 5. 1906. Eichstet
25. 1. 07. Wollsprund
20. 11. 13. Tachschendorf
26. 12. 24. Puschendorf
13. 1. 03. Schlenitz
13. 1. 25. Sollenburg
30. 12. 25. Hühnersgr. Rann
27. 5. 09. Seide-Oben
29. 5. 16. Lichtenau
23. 8. 26. Dittmannsdorf
9. 12. 11. Gurtitz
15. 8. 05. Ballitz
7. 9. 13. Margarethen

Das Urteil wurde am 12. Februar 1945 in Sternstein, am Tatorte des Verbrechens, vollstreckt.

Marburg, den 17. Februar 1945

Sodba je bila izvršena dne 12. februarja 1945 v Sternstein-u, na licu mesta zločina.

Der Höhere H- und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII
gez. Rösener,
H-Obergruppenführer, General der Waffen-H und Polizei.

ERWIN RÖSENER

FRANZ STEINDL

KURT STAGE

GEORG KRAMHÖLLER

Glavni krivci frankolovskega zločina so bili: Uiberreither, Rösener, Steindl, Stage in Kramhöller. Pri pripravi in izvedbi zločina pa so sodelovali še drugi.

Eksekucijo je opravila pomožna policija, in sicer 1. vod I. čete bataljona. Komandir te čete je bil poročnik Blasković, njenega 1. voda pa narednik Biringer (esesovec).

Dr. Siegfried Uiberreither je bil šef civilne uprave na Štajerskem (Gauleiter). Ustanovil je posebno sodišče za političnokazenske zadeve s sedežem v Mariboru. Pod to sodišče je spadala okupirana Spodnja Štajerska. Do 13. maja 1942 je podpisoval vse razglase o usmrtnosti talcev sam, od 21. maja 1942 do aprila 1945 pa Erwin Rösener.

Frankolovski talci so bili obešeni po Uiberreitherjevem in Rösenerjevem nalogu.

Pri Dorfmeistrovem grobu je govoril Uiberreither sam.

Erwin Rösener, višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Salzburg ter esesovski in policijski general (Der höhere SS- und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII und SS-Obergruppenführer, General der Waffen-SS und Polizei), je imel svoj sedež na Bledu, po kapitulaciji Italije pa v Ljubljani. Takrat je bil imenovan tudi za šefa »operativnega štaba za uničevanje band«, ustanovljenega 30. septembra 1943. Pridržal si je pravico, da bo sam odločal o usodi partizanov in njihovih podpornikov tudi pred posebnim sodiščem za političnokazenske zadeve. Postopek je bil takle: komandant varnostne policije in varnostne službe je poslal Rösenerju seznam oseb, predlaganih za usmrtnost, ta pa je odredil eksekucijo.

Novost je bila tudi v tem, da je eksekucijo predlagala Štajerska domovinska zveza, katere zvezni vodja je bil Franz Steindl.

Kakšno mnenje so imeli pošteni Nemci o Rösenerju, zgovorno priča pismo dr. Oskarja Kalteneggerja, ko so ga jeseni 1943 nacisti na Koroškem predlagali za svetovalca v okupacijski coni »Jadransko primorje«, ki jo je upravljal Rösener. Kaltenegger je predlog zavrnil, češ da ne more sodelovati s človekom »ki je bil leta 1941, ko sem bil na Kranjskem, in tudi pozneje predstavnik trde politike, ki se je zavzemal za izseljevanje in je izrekel ter dal izvršiti na stotine, morda celo na tisoče smrtnih obsodb proti upornikom in talcem.«

Kot povračilni ukrep za Dorfmeistrovo smrt je Rösener zahteval sto naših življenj. O tem njegovem ukazu je Kurt Stage, zadnji komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem, v preiskovalnem zaporu v Mariboru 6. aprila 1945 izjavil: »Rösener je prišel v mojo pisarno, vzel z moje pisalne mize polo papirja in napisal naslednje povelje: 'Za ustreljenega Dorfmeistra se mora takoj obesiti 100 banditov pri mlinu na Frankolovem. Rösener.'

To povelje, o katerem se Rösenerju ni zdelo vredno posvetovati niti z najbližjimi sodelavci, je torej zadostovalo za ta mednarodni vojni zločin.

Kurt Stage je bil rojen leta 1900 v Potsdamu. Član stranke NSDAP je postal že leta 1925, leta 1935 pa je stopil v policijsko službo. Oktobra 1942 je bil poslan na Norveško kot komandant varnostne policije in varnostne službe. Že tam je brezobzirno kršil mednarodno pravo, pošiljal domačine v koncentracijska taborišča, veliko pa jih je dal pobiti.

Ko je bil po nalogu reichskomandanta SIPO in SD Kaltenbrunnerja imenovan za komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru, torej za šefa gestapa, je stopnjeval nasilje nad našim prebivalstvom, čeprav je bila Nemčija tako rekoč pred razsulom in je moral vedeti, da vse skupaj nima nobenega smisla več. Poleg tega je organiziral »črno roko«, ki je pobijala nacističnemu režimu sumljive ljudi.

Predsednik dr. Müller-Hacius je ob prihodu Stageja v Maribor dejal, da nimajo nikogar več poslati na Spodnjo Štajersko, če Stage ne bo mogel napraviti reda.

Svoje podrejene je Stage nenehno spodbujal k še odločnejšim in brezobzirnejšim postopkom proti pristašem Osvobodilne fronte. To je izjavil gestapovec SS-Unterscharführer Fran. Wiegele, ki mu je sodilo divizijsko vojaško sodišče v Celju, na javni razpravi v Mariboru med 16. in 21. junijem 1947. leta.

Josef Knabitz, kriminalistični svetnik na V. oddelku urada komande SIPO in SD v Mariboru, je med zaslišanjem pred angleškimi okupacijskimi oblastmi 25. junija 1945 o svojem takratnem šefu Kurtu Stageju med drugim podal tudi tole karakteristiko: »Stage je bil zelo krut. Na vesti ima nad 1500 ljudi, ki jih je dal ustreliti, in najmanj 2500 ljudi, ki jih je poslal v koncentracijska taborišča ali pa jih je dal odseliti. Ne morem se spomniti, da bi bil Stage kdaj znižal ali celo črtal kazen, nasprotno, predlagano kazen je navadno še zvišal.«

Komandant varnostne policije in varnostne službe, kar je Stage bil v Mariboru, je o usodi pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja namreč sam odločal in izrekal smrtne kazni za politične jetnike. V navodilih z dne 13. marca 1942 o izvajanju kazenskega prava na Spodnjem Štajerskem, ki jih je šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither poslal komandantu varnostne policije in varnostne službe Ottu Lurkerju (ta je na Slovenskem uvedel zločinske metode, ki jih je Stage še stopnjeval), je bil postopek takole določen: »Smrtne kazni za politične zločince izreka osebno komandant varnostne policije in varnostne službe.«

Po izjavi referenta Stagejevega urada SS-Untersturmführerja Alfreda Niebanna je njegov šef zahteval poostreno zasliševanje za vse sodelavce in funkcionarje Osvobodilne fronte; tako zasliševanje pa je bilo povezano z zverinskim mučenjem.

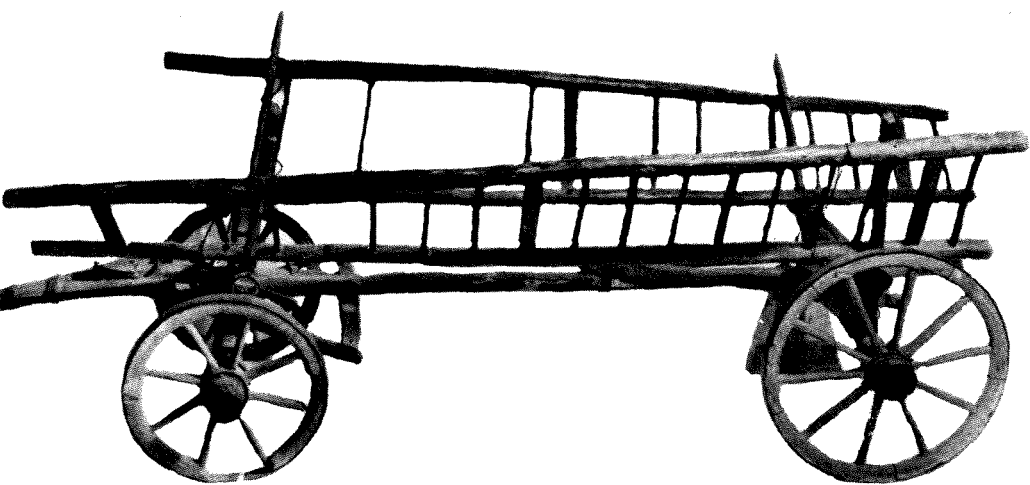
Georg Kramhöller, rojen 28. januarja 1905 v Rietzmaisu, okraj Regen, je bil od leta 1923 v policijski službi, kmalu nato pa sprejet v zaščitno in kasneje kriminalistično policijo. Ob priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu je bil dodeljen kriminalistični policiji v Celovcu. Maja 1941 je bil premeščen v Maribor, od tam za kratek čas v Ljutomer, večji del okupacije pa je bil vodja izpostave v Trbovljah. Od 1. februarja 1945 je bil šef zunanje izpostave varnostne policije in varnostne službe v Celju.

Kramhöller je iztrebljal slovenski živelj na območjih svojih izpostav, zlasti v Trbovljah, kjer je imel odločilno besedo pri pošiljanju ljudi v koncentracijska taborišča, pri požiganju slovenskih domačij in pri streljanju talcev. Po izjavi Heinricha Maierhöferja, okrožnega vodje štajerskega Heimatbunda v Celju in Dorfmeistrovega naslednika, je tudi žrtve za obešanje na Stranicah pri Frankolovem izbral Kramhöller. Za osnovo so mu bili v glavnem zaključni zapiski zaslišanj, ki so mu jih referenti predložili v končno odločitev.

Hagnovo opozorilo, da se bo eksekucija štela za vojni zločin, je Kramhöllerja verjetno nekoliko ustrašilo, zato se ji je hotel izogniti, še posebno ko mu je Hagen svetoval, naj bo previden in naj umakne prste od te zadeve.

Ko je bila odkrita usodna zamenjava talcev (zaradi nerodno izgovorjenega imena se je namesto nekega Horvata oglasil Jože Krobat, namesto Franca Žoharja iz Braslovč pa je bil obešen Franc Žohar iz Štor), je obersturmführer Wiegand, referent pri komandi zaščitnega področja, zahteval, da se obesi oziroma ustrelji še ta dva moža; Kramhöller se je temu uprl, češ da je bilo določenih za usmrtitev le sto mož.

Iz Stagejevih in Kramhöllerjevih izjav pred sodiščem je jasno razvidno, kako dobro sta se zavedala krivde pri frankolovskem zločinu.

PADEŽNIKOV VOZIČEK, S KATERIM SO MRTVE TALCE VOZILI V GROBOVE

Povsem izjemno »gradivo«, če je pomoru sto slovenskih fantov in mož na Stranicah pri Frankolovem 12. februarja 1945 mogoče tako reči (na ravni literarnega rezoniranja), je pisateljica Vera Remic Jager oblikovala v treh zaokroženih dramskih organizmih: v dokumentarni drami FRANKOLOVSKI PASIJON, v poetični tragediji FRANKOLOVSKI ZLOČIN in v radijski igri ECCE HOMO. Svoja dramska besedila je opremila z dokumentarnimi pojasnili in podatki o akterjih zločina v Frankolovem ter o nekaterih žrtvah. Ob prebiranju tega gradiva si bralec lahko ustvari celostno podobo tragičnega dejanja na Stranicah pri Frankolovem; osvetljeni so vzroki, v poglavitnih potezah akterji, prav tako žrtve in odzivnost prizadetih domačinov, prebivalcev Stranic in Frankolovega, naselij ob nekdanji glavni cesti med Celjem in Mariborom, kjer so nemški okupatorji na jablanah, rastočih ob cesti, obesili devetindevetdeset slovenskih fantov in mož, enega pa ustrelili, ker se je vrgel na nemškega poveljnika.

Ta premislek o ponazoritvi frankolovskega zločina v treh dramskih inačicah se bo ukvarjal predvsem z učinki literarnodramske realizacije tega izjemno pretresljivega dogodka po številu žrtev in izvedbi, o katerem avtorica v poetičnem epilogu v radijski igri Ecce homo! razmišlja takole: »Vsak čas ima svojo resnico, toda veličine in tragike te žrtve ne bo mogel nobeden prevrednotiti, dokler bodo drevesa nad skupnima gomilama šumotala o njej. A drevesa so del narave – narava pa je večna.« Kakor ostaja resnica o Termopilah in Lakedaimoncih za vse čase resnica o pogumnem žrtvovanju, tako ne more biti nič drugače glede bistva frankolovskega zločina, da je bil in ostaja zločin brezumnega maščevanja in izraz fanatične miselnosti nacističnega »nadčloveka«, ki ga je pogojila in seveda tudi omogočila povsem izjemna zgodovinska situacija.

Specifične zgodovinske razmere, v katerih je prišlo do tega zločina, pa seveda opredeljujejo tudi literarno-dramsko upodobitev te tragedije. Koliko ljudi je bilo ob sto žrtvah na Frankolovem neposredno in posredno prizadetih? To s sedanje časovne oddaljenosti lahko bolj ugibamo z verjetnostnim sklepanjem, zlasti pa o tem, kakšen je bil čustveni naboj reakcije pri sorodnikih, pri ljudeh v okoliških naseljih, v partizanskih enotah in ne nazadnje pri vodstvu slovenskega osvobodilnega gibanja in pri Slovencih nasploh, ko so za ta zločin zvedeli in se zavedeli grozovitosti tega dejanja. Na nekatera izmed teh vprašanj avtorica odgovarja z določenim literarnim pristopom, na primer v drami Frankolovski zločin s prikazom razvoja zavesti osrednje opazovalke zločina, partizanske obveševalke Zare. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da je bil med žrtvami zločina tudi avtoričin oče Franc Remic, Maistrov borec za severno mejo, kar je pri Nemcih tudi pomenilo obremenilno dejstvo. Časovni odmik od zločina do nastanka dramskih tekstov o njem pa je nedvomno prispeval k

preglednosti dogajanja v dramskih ponazoritvah in osvetlitvi vzvodov, vzrokov in posledic.

V tragediji Frankolovski zločin je dogajanje, upodobljeno z enega zornega kota, skozi oči in zavest opazovalcev. Umor celjskega kreisfirerja in landrata Tonija Dorfmeistra 2. februarja 1945 na cesti na Stranica pri Frankolovem, ko je Bračičeva četa napadla kolono nemških tovarnjakov s strelivom, pri prebivalcih Frankolovega izzove skrb in bojazen, da se bodo Nemci maščevali; edino obveščevalka Zara vidi v tem osvobajajoče dejanje. Pojav ujede navda zbrane domačine s še večjo tesnobo, saj po njihovem verovanju potrjuje njihove zle slutnje. Te se začnejo izpolnjevati takoj po Dorfmeistrovem pogrebu v Celju, ko v celjskem zaporu Stari pisker prebudijo jetnike pol ure prej kot ponavadi in jih iz celic kliče sam komandant zaporov. Dogajanje je podano prek odzivanja jetnic v celici, v kateri sta tudi žena in hči enega izmed poklicanih. S komentarjem jetnic avtorica navede vseh sto žrtev, ki jih potem s petimi tovarnjaki odpeljejo na Stranice pri Frankolovem. In potem domačini iz neke kmečke hiše na Stranica opazujejo dogajanje ob cesti, prihod tovarnjakov, obešanje talcev, pobeg enega izmed njih in njegovo ustrelitev, prelet zavezniških letal in preplah pri zločincih ter hiter pokop v dveh skupnih grobovih. Med domačini doživlja intenziven intimni pretres obveščevalka Zara, ki med žrtvami prepozna svojega očeta. Ob tej usodni življenjski zarezi se takole obvladuje in prepozna: »Frankolovski zločin je ubil otroštvo v meni in mrtvega položil v grob – največji grob, kar pomni jih slovenska zgodovina. In jaz stojim ob njem kot zrela ženska z načrtano potjo...«

Že v tem stavku se kaže specifična dikcija v ritmu in melodiji stavka, v ritmizirani prozi. V tem stilu je v celoti napisana tragedija Frankolovski zločin, tudi ko gre zgolj za poročanje, medtem ko komentarji domačinov, ki izražajo preprosto, vendar v stoletjih izoblikovano ljudsko modrost, učinkujejo kot zbori v antičnih tragedijah. Za ilustracijo tega poetično recitativnega sloga naj bo navedeno poročilo kmetice Jerebice, ki je videla napad Bračičeve čete na nemško kolono tovarnjakov, med katerimi se je znašel osebni avto z Dorfmeistrom:

»JEREBICA: Bračičeva četa je pripravila zasedo policijskemu transportu na obronku naše gošče tik za hlevom. Koj čez sedmo je pripeljal izza ostrega okljuka prvi tovarnjak, do vrha naložen s strelivom. Na vodnikov migljaj je mitraljezec užgal po njem, za njim pa tudi drugi borci iz enote. Oklopnik se je v hipu vnel in se razlétel z rezkim pokom...«

In potem še po nekaterih pojasnilih in dodatkih navzočih nadaljuje: »Ko se je polegel laže stroj in razkádil gost smodnikov dim, sem v prerešetanem avtu zagledala negibno ždečega moža. Glava se mu je povésila na prsi, roke so mu padle ob životu.

– Bogvedi, kdo je bil ubiti. A prav gotovo kak pomemben člen v debeli suženjski verigi, v katero so nas z vso okrutnostjo vkovali.«

Z drugega zornega kota, s stališča akterjev in žrtev, pa je frankolovski zločin osvetljen v drami Frankolovski pasijon. Dogajanje se začne v trenutku, ko »višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Salzburg ter esesovski in policijski general Erwin Rösener izda ukaz mariborskemu komandantu varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem Kurtu Stageju, da zahteva za ubitega Dorfmeistera sto talcev, ki naj jih obesijo na kraju, kjer je bil Dorfmeister ubit.« Tu se torej sproži akcija krvnikov, ki ima potem svoj finale na jablanah na Stranicah pri Frankolovem. Ker ima Stage k temu ukazu pripombe pravne narave, češ da ni toliko jetnikov obsojenih na smrt, Rösener odloči, da bodo tokrat sodišče obšli. Ob tem temeljnem elementu Rösenerjevega ravnanja se avtorica večkrat pomudi v dialogu med nemškimi esesovskimi in policijskimi oficirji, ki jim je naložena izvršitev Rösenerjevega ukaza. Navajajo predvsem zadržek, da ni dovolj jetnikov. Rösener zadevo reši tako, da vzamejo talce iz mariborskih, celjskih in trboveljskih zaporov, in tako tudi storijo (po avtoričini dokumentaciji 48 iz Maribora, 35 iz Celja in 17 iz Trbovelj). Z vidika vojaške zakonodaje osvetljuje Rösenerjev ukaz tudi Rösenerjev uradnik Hagen in vodja varnostne policije in varnostne službe v Celju Georg Kramhöller. Zavedala sta se, da je tako zasnovano maščevalno dejanje mogoče opredeliti samo kot vojni zločin in sta Rösenerju skušala sugerirati blažjo varianto s streljanjem manjšega števila talcev. Toda Rösener vztraja pri svoji slepi maščevalnosti.

Potek moritve je nadalje podan s slutnjami in komentarji jetnikov v štirinajsti celici; ti so tako pri transportu kot pri obešanju zadnji na vrsti. Avtorica v celoti navede imena žrtev, jetniki pa v svojih komentarjih navajajo njihove biografske posebnosti. Med žrtvami je namreč tudi Windischgrätzov gozdar Anton Melliwa, kar je s posebnim poudarkom navedeno v vseh treh dramskih variantah, pa oče s sinom, in druge posebnosti, ki prispevajo k biografski podobi žrtev.

Radijska igra pomeni zgostitev Frankolovskega pasijona; tudi v njej so navedena imena vseh talcev in tudi v njej jetniki ene izmed celic, ne povsem identične s tisto v Frankolovskem pasijonu, pripovedujejo o nekaterih poklicanih in komentirajo vedenje zločincev. Vendar so tudi tu zorni koti podajanja snovi drugačni: uvodni prizor med Rösenerjem in Kramhöllerjem v Celju je različica, pa tudi sam potek justifikacije, seveda na podlagi enotnega gradiva, iz katerega, kot rečeno, si bralec lahko ustvari celostno podobo dogajanja.

Toda pisateljici ne gre zgolj za dokumentarno upodobitev zločinskega dogajanja, marveč za umetniško resnico. To hotenje je mogoče opaziti na več ravneh: v poetiziranih komentarjih v Frankolovskem zločinu, v sanjskih videnjih in slutnjah, ki

jih navajajo jetnice (v Frankolovskem zločinu) in jetniki (v Frankolovskem pasijonu in Ecce homo!). V najbolj kritičnih trenutkih, v trenutkih smrtne groze in stiske, se tako opazovalci kot žrtve sprašujejo o eksistenci vrhovne sile in moči razumnosti, bogu. Kje vendar je in kakšna je, da dopušča takšen zločin nad nemočnimi žrtvami, ki so jim z žico zvezali roke na hrbtu. Zarin bog v Frankolovskem zločinu postane – človek.

»Kaj ni več boga, da bi preprečil to množično pobijanje?« se sprašuje Dominik že na prizorišču obešanja. Notar Jože pa mu odgovarja: »Bog je že ob rojstvu človeka zapustil svet, da bi naredil prostor njegovi volji; s tem mu je dal največ, kar mu je mogel dati – popolno svobodo.« Kmet Dominik pa k temu dodaja: »Kljub svoji neskončni previdnosti pa je prezrl, da človek ni vreden te milosti, ker jo bo poniglavo izkoristil.«

V teh in podobnih rezoniranjih prepozna bralec nastavke za širši analitični dramski dialog, ki pa spričo pretresljivosti, grozljivosti in neizprosne dokončnosti dogajanja ni mogoč in kaj hitro lahko zdrsne na raven moralistične meditacije.

Z zgodovinskega, vojaškega, pravnega in človeško-eksistencialnega, moralnega vidika je zločin v Frankolovem nedvomno bil specifičen primer v množici vojnih zločinov, ki se še vedno dogajajo po svetu (Kampučija, Nikaragva, Južna Afrika) in ki so bili v dramski, filmski, prozni literaturi preanalizirani in upodobljeni s pretresljivo neprizanesljivostjo do resnice (Čosićeve Ločitve, beloruski film režiserja Klimova Pojdi in poglej). Drame Vere Remic Jager se pridružujejo temu hotenju, da bi s svojo specifično snovjo in pristopom razkrile kompleksnost enega izmed strašnih zločinov nemških nacističnih fanatikov, porojenih iz maščevalnega besa in tiste razkrojevalne sile, ki raste iz spoznanja, da gre to, za kar so se gnali, h koncu, k neizogibnemu porazu.

France Vurnik

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Milica Strgar</i>	Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Italiji, v Španiji in na Tržaškem 1945–1948	82 (1)
<i>mag. Irena Mrvič</i>	Primer Janeza Marna-Črtomira Mraka Prispevek k boljšemu vedenju o delovanju pripadnikov narodnega izdajstva	113 (1)
<i>Milan Brezovar</i>	Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno Izsledki nekega preučevanja	155 (2)
<i>dr. Dušan Biber</i>	Doslej neznani ameriški viri John A. Blatnik: Poročilo o službovanju v Jugoslaviji, na Hrvaškem in v Sloveniji od avgusta do septembra 1944 in od novembra 1944 do maja 1945	199 (2)
<i>Jože Dežman</i>	Pismo Društvu piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja in revolucije	212 (2)
<i>Ivan Mlekuž-Zdenko</i>	Gornje Posočje do spomladi 1943 in golobarska bitka	253 (3 – 4)
<i>Dr. Marko Vrhunec</i>	Priročnik političnega komisarja ZA TISK PRIPRAVIL IN OPOMBE PRISPEVAL JOŽE NOVAK	343 (3 – 4)
<i>dr. Tone Ferenc</i>	Zaplenjeno poročilo iz Stiškega okrožja	445 (5)
<i>Jože Gričar-Metod</i>	Spomini (1935–1945)	535 (6 – 7)
<i>Lado Ambrožič-Novljan</i>	Odgovor na pismo Jožeta Dežmana	660 (6 – 7)
<i>Ivan Jan</i>	Med poučevanjem zašel v lastno kritiko	663 (6 – 7)
<i>Milan Brezovar</i>	Kakšni sta bili usodi Francija Miljavca in Milana Pavšiča	665 (6 – 7)
<i>Živa Kraigher</i>	Kakšna je bila usoda Rada (Jakoba) Morela in bratov Prijatelj	668 (6 – 7)
<i>dr. Dušan Biber</i>	Louis Adamič v arhivih OSS	675 (8 – 9)
<i>Vlado Habjan</i>	Odkritje in uničenje Karla Kumarja-Kapovčana	817 (8 – 9)
<i>Jože Dežman</i>	Drugo pismo Društvu piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja in revolucije	841 (8 – 9)

<i>Božidar Jezernik</i>	Marmorni ljudje Poglavje iz zgodbe o generaciji 1948	972 (10)
<i>Milica Strgar</i>	Ljubljanski tiskarji med vojno niso prijeli za vsako skrivno delo	995 (10)
<i>Janez Gradišnik</i>	Dvakrat na istem trgu	997 (10)
<i>dr. Janko Prunk</i>	Slovenci in suverenost	1003 (11)
<i>dr. Janko Pleterski</i>	Zgodovinska vprašanja ob dnevu vstaje 1988	1017 (11)
<i>dr. Dušan Biber</i>	»Strogo poverljivo ...« (1939–1941)	1107 (11)

SPOMINSKO PRIČEVANJE

<i>dr. Vladimir Ravnihar</i>	Moj politični dnevnik za časa okupacije	21 (1)
	I Uvod	
	II Banditi	
	III OF	
	IV Poglavje o lojalnosti in korektnosti nasproti okupatorju	
	V General Rupnik – maršal Badoglio	
	VI Ustanovitev Osvobodilne fronte – skrajna politična nujnost, čeprav z žrtvami	
	VII »Komunisti pa taki«	
	VIII Uporniki	
	IX Domobranci	
	X Denunciant	
	XI Božična protikomunistična deklaracija	
	XII Anketa med delavstvom o komunizmu	
	XIII V pasti!	
	XIV Mi in Čehi	
	XV V znamenju – Kranjskega orla	
	SPREMNA BESEDA DR. DUŠAN NEČAK	
<i>Milica Korenčan</i>	Poroka	219 (2)
<i>Dušan Lasič</i>	Dnevnik ZA TISK PRIPRAVILA VIDA LASIČ	505 (6 – 7)
<i>Karel Jagodič</i>	Med življenjem in smrtjo Dnevniki in pisma iz prve svetovne vojne ZA TISK PRIPRAVIL IN OPOMBE PRISPEVAL JANKO MODER	695 (8 – 9)
<i>Franc Reberšek</i>	Pisma slovenskega vojaka iz prve svetovne vojne ZA TISK PRIPRAVIL IN OPOMBE PRISPEVAL MAG. JANEZ CVIRN	767 (8 – 9)
<i>Martin Mencej</i>	Pričevanje o času, v katerem živimo	863 (10)
	I Splet okoliščin je narekoval pot v odporništvo	
	II Zadnji transporti upornikov iz Ljubljane, Dalmacije in internacijskega taborišča Rab v Viscu	

	III	Iz partizanskega dnevnika	
	IV	Od Ljubljane prek Bileče na Goli otok	
<i>Danica Lovrečič</i>		Zgodilo se je...	1023 (11)
	I	Prijateljstvo z Vladimirjem Kantetom	
	II	Pisma iz Rima	
	III	Uprava policije v Ljubljani in organizacija Osvobodilne fronte na kriminalističnem oddelku	
	IV	Repatriacija dveh internirancev iz Italije	
	V	Nekaj biografskih podatkov	
<i>Željko Anžel</i>		Zabeležke člana policijske straže v Ljubljani	1097 (11)
<i>Ferdo Godina</i>		Nekaj spominov na višjo partijsko in višjo skojevsko šolo na Rogu	1140 (11)
<i>Božo Benedik</i>		Kako je dr. Luka Sienčnik prišel k partizanom	1144 (11)
<i>Božo Benedik</i>		Nekaj spominov na dr. Oskarja Kalteneggerja	1148 (11)

PROZA

<i>Jože Udovič</i>	Nevihta	137 (2)
<i>Jože Udovič</i>	Grešno gnezdo	142 (2)
<i>Jože Udovič</i>	Dolina njegovih sanj	148 (2)
<i>Janko Kostnapfel</i>	Dunja	397 (5)
<i>Jurij Kogoj</i>	Razpotja	405 (5)

POEZIJA

<i>Ervin Fritz</i>	Pesmi	3 (1)
	Rubrika zaupni pomenki, šifra »Erotikon«	
	Molitev služkinje, ki ne bi rada zanosila	
	Navodilo natakarcam	
	Kadar bom rekel svetu lahko noč	
	Šlager sezone	
	Prošnja grobarju za povišico	
	Oddaja za tuje turiste	
	Iz sporočila	
<i>Jože Udovič</i>	Napisi na spomenikih	131 (2)
<i>Pavla Leban</i>	Golobar	244 (3 – 4)
<i>Vera Klavora</i>	Golobarskim žrtvam	245 (3 – 4)
<i>Andrej Hozner-Boris</i>	Oj, planina Golobarska	248 (3 – 4)
<i>Danilo Komac-Brdavs</i>	Golobar	249 (3 – 4)

<i>Vinko Šumrada-Radoš</i>	Nikdar se želja ni izpolnila...	250 (3 – 4)
<i>Anica Srimšek</i>	V bolnici leta 1943	251 (3 – 4)
<i>Aleksander Blok</i>	Ples smrti II	387 (5)
<i>Aleksander Blok</i>	Jastreba	388 (5)
<i>Aleksander Blok</i>	Skiti	389 (5)
<i>Tadeusz Rozewicz</i>	Ljubezen 1944	393 (5)
<i>Tadeusz Rozewicz</i>	Kitka las	394 (5)
<i>Jaroslav Seifert</i>	Ljudski dom IZBRAL, PREVEDEL IN OPOMBE PRISPEVAL DR. DUŠAN LUDVIK	395 (5)
<i>Erna Muserjeva</i>	Ob stoletnici (1877–1977)	530 (6 – 7)
<i>Radko Polič</i>	Moji ženi	533 (6 – 7)
<i>Jan Lechon</i>	Monte Cassino	852 (10)
<i>Antoni Slonimski</i>	Ta je moj rojak	853 (10)
<i>Włodzimierz Słobodnik</i>	Razvaline varšavske filharmonije	854 (10)
<i>Julian Tuwain</i>	Ab Urbe Condita	855 (10)
<i>Władysław Broniewski</i>	No pasaran	857 (10)
<i>Stanisław Ryszard Dobrowolski</i>	Judita muranowska	858 (10)
<i>Konstanty Ildefons Gałczyński</i>	Pesem o vojaki z Westerplatte	859 (10)
<i>Konstanty Ildefons Gałczyński</i>	14. Grösse aus Polen IZBRAL, PREVEDEL IN OPOMBE PRISPEVAL DR. LOJZE KRAKAR	860 (10)
<i>Bogdan Milihar</i>	Sonet za žico	1016 (11)

MAKEDONCI – NAROD REVOLUCIJE

<i>dr. Manol Pandevski</i>	Vloga balkanskih vojn v makedonskem nacionalnem razvoju	453 (5)
<i>dr. Ivan Katardžiev</i>	Komunistična partija Grčije in samoodločba makedonskega naroda v egejskem delu Makedonije pred narodnoosvobodilnim bojem, med narodnoosvobodilnim bojem in v državljanski vojni	461 (5)
<i>dr. Ivan Katardžiev</i>	Makedonija in Jugoslavija SPREMNA BESEDA DR. JANKO PLETESKI	467 (5)

ZGODOVINSKI RAZVOJ V SLOVENIJI 1948–1958

<i>mag. Vera Vodušek-Starič</i>	Jugoslovanska revolucija v prvem povojnem obdobju	915 (10)
<i>dr. Dušan Nečak</i>	Mednarodne okoliščine informbirojevskega spora	919 (10)
<i>Martin Ivanič</i>	Prerez politike Komunistične partije Slovenije v letu 1948 v luči ohranjenih arhivskih dokumentov	923 (10)
<i>mag. Jože Prinčič</i>	Spremembe v politiki kapitalne graditve v Sloveniji v letu 1948	930 (10)
<i>mag. Zdenko Čepič</i>	Agrarno in kmečko vprašanje v programih Komunistične partije Jugoslavije / Zveze komunistov Jugoslavije	936 (10)
<i>Aleš Gabrič</i>	Prispevek k problematiki slovenske kulturne politike 1945–1952	949 (10)
<i>Božo Repe</i>	Program Zveze komunistov Jugoslavije in nacionalno vprašanje v šestdesetih letih in v začetku sedemdesetih let	955 (10)

OCENJUJEMO

<i>dr. Slavko Kremenšek</i>	Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji 1935–1940 ZBORNIK	232 (2)
<i>dr. Janko Prunk</i>	SLOVENSKI ŠTUDENTI V BOJU ZA NARODNO IN SOCIALNO OSVOBODITEV 1919–1941 ZBORNIK	225 (2)
<i>dr. Franc Rozman</i>	Marksizem v obdobju tretje internacionalne ZGODOVINA MARKSIZMA 3/1	227 (2)
<i>mag. Vida Deželak-Barič</i>	»Marksizem brez zob sploh ni marksizem« VELJKO VLAHOVIČ: SPOROČILA REVOLUCIJE	229 (2)
<i>Nada Gaborovič</i>	Nemir iskanja MARJAN TOMŠIČ: TI PA KAR GREŠ	232 (2)
<i>Nada Gaborovič</i>	Za čast in dostojanstvo ALEKSANDER MARODIČ: MRTVO LADJEVJE	234 (10)
<i>Božo Repe</i>	OB IZIDU BESEDIL STANETA KAVČIČA: KRONIKA DOGAJANJA, KNJIGA SPOMINOV ALI POLITIČNI PROGRAM?	478 (5)
<i>dr. Dušan Nečak</i>	Ob izidu knjige Tito, Stalin in zahod BESEDA NA TISKOVNI KONFERENCI, 4. DECEMBRA 1987	485 (5)

<i>mag. Zdenko Čepič</i>	1948 – nekoliko drugače JOŽE PIRJEVEC: TITO, STALIN IN ZAHOD	487 (5)
<i>Nada Gaborovič</i>	Pisatelju v čast, bralcem v užitek IVAN POTRČ: ONKRAJ ZARJE	493 (5)
<i>mag. Janez Cvirn</i>	Soška fronta JANEZ MESESNEL: SOŠKA FRONTA	495 (5)
<i>Anka Vidovič-Miklavčič</i>	Napredna mladina slovenske Istre 1919–1947 ZBORNIK	640 (6 – 7)
<i>Anka Vidovič-Miklavčič</i>	Hiša za Gradom št. 1 DRAGO KOŠMRLJ, ŽIVA KRAIGHER: HIŠA ZA GRADOM ŠT. 1	644 (6 – 7)
<i>Nada Gaborovič</i>	Preteklost, trda in huda preizkušnja CITA LOVREČIČ-BOLE: PREKOMORKE	646 (6 – 7)
<i>Nada Gaborovič</i>	Pot, dolga tri desetletja FRANC ŠETINC: OKOLI SVETA DO SAMEGA SEBE	648 (6 – 7)
<i>Janez Gradišnik</i>	Bazoviški spomenik VEKOSLAV ŠPANGER: BAZOVIŠKI SPOMENIK	650 (6 – 7)
<i>Janez J. Švajncer</i>	Naše vojne, naši vojaki DR. SERGEJ VRIŠER: UNIFORME V ZGODOVINI, SLOVENIJA IN SOSEDNJE DEŽELE	836 (8 – 9)
<i>Nada Gaborovič</i>	Barve časa MIMI MALENŠEK: MARČNI VETER	839 (8 – 9)
<i>Nada Gaborovič</i>	O sebi in s seboj CVETKO ZAGORSKI: VRAČANJE K SEBI	989 (10)
<i>Nada Gaborovič</i>	Dnevi v partizanih NIKO KOŠIR: MOJIH ŠESTOŠESTNAJST PARTIZANSKIH DNI	991 (10)
<i>Nada Gaborovič</i>	O Mariboru med vojno JANEZ ŠVAJNCER: SOMRAK	993 (10)
<i>Vladimir Kavčič</i>	SLOVENSKA VOJNA PROZA 1941–1980	1119 (11)
<i>dr. Bratko Kreft</i>	ZAPIS O ANTOLOGIJI BOROVE LIRIKE	1129 (11)
<i>Franček Bohanec</i>	OB PRIPOVEDI JANEZA VIPOTNIKA DRUGA STRAN MEDALJE	1137 (11)

NA NAŠ NASLOV

<i>mag. Jerca Vodušek-Starič</i>	Marginalije	124 (1)
<i>Janez Gradišnik</i>	Al, Črtomir, je to podoba tvoja?	239 (2)
<i>Nada Gaborovič</i>	Osemdeset let Pavle Rovanove	380 (3 – 4)
<i>Ana Benedetič</i>	Pojasnilo k oceni zbornika Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941	382 (3 – 4)

<i>Dante Strona-Dumas</i>	Pismo	652 (6 – 7)
<i>Marilena Pedrotti</i>	Pismo	654 (6 – 7)
<i>Giulio Mazzon</i>	Pismo	655 (6 – 7)
<i>Neri Pozza</i>	Pismo	655 (6 – 7)
<i>Lucia Levi</i>	Pismo	656 (6 – 7)
<i>Maria Panagaia</i>	Pismo	656 (6 – 7)
<i>Giovanni Frullini</i>	Pismo	657 (6 – 7)
<i>Enrico de Vincenzi</i>	Pismo	657 (6 – 7)
<i>Tulia de Mayo</i>	Pismo	659 (6 – 7)
<i>Franceso Arnoaldi Veli</i>	Pismo	659 (6 – 7)
<i>Matej Bor</i>	Pismo	1152 (11)

SPOROČILA UREDNIŠTVA

<i>Cvetko Budkovič</i>	Popravek CVETKO BUDKOVIČ: GLASBENO USTVARJANJE IN IZOBRAŽEVANJE ZA MLADINO V NARODNOOSVOBODILNEM BOJU	127 (1)
<i>Jolka Milič</i>	Popravek STOOSEMDESET PESMI O ITALIJANSKEM ODPORU S PESNIŠKIM UVODOM IN EPILOGOM	128 (1)
<i>Matija Škraba</i>	Dopolnilo MILAN BREZOVAR: ŽALE – PRIČA DOGAJANJ MED NOB	384 (3 – 4)
<i>Milan Brezovar</i>	Popravek MILAN BREZOVAR: ŽALE – PRIČA DOGAJANJ MED NOB	384 (3 – 4)
<i>dr. Dušan Ludvik</i>	Popravek ALEKSANDER BLOK: SKITI	672 (6 – 7)
<i>dr. Dušan Nečak</i>	Popravek DR. VLADIMIR RAVNIHAR: MOJ POLITIČNI DNEVNIK ZA ČASA OKUPACIJE	672 (6 – 7)
	Popravek JOŽE DEŽMAN: DRUGO PISMO DRUŠTVA PISCEV NOB IN REVOLUCIJE	1000 (10)
	Popravek JANEZ J. ŠVAJNCER: NAŠE VOJNE, NAŠI VOJAKI	1000 (10)
<i>Velimir Krašovec-Igor</i>	Popravek MAG. IRENA MRVIČ: PRIMER JANEZA MARNA – ČRTOMIRA MRAKA	1152 (11)

<i>Vera Remic-Jager</i>	FRANKOLOVSKI ZLOČIN	
	Predgovor	1159 (12)
	Frankolovski pasijon	1165 (12)
	Pojasnila	1206 (12)
	Opombe	1210 (12)
	Podatki o talcih – junakih pasijona	1215 (12)
	Frankolovski zločin	1217 (12)
	Pojasnila	1249 (12)
	Opombe	1252 (12)
	Ecce homo	1255 (12)
	Sklepna poetska beseda	1278 (12)
	Pojasnila	1279 (12)
	Opombe	1281 (12)
	Podatki o junakih radijske igre	1285 (12)
	Krivci frankolovskega zločina	1289 (12)
<i>France Vurnik</i>	Frankolovski zločin v dramskih upodobitvah Vere Remic Jager	1293 (12)
<i>Cveto Sonc</i>	FOTOGRAFIJA	